

Könül Bünyadzadə

Ülvi gəncliyin sirləri

*Gəncliyin sirlərini mənə səhifə-səhifə açan
böyük qardaşım Ülvi Bünyadzadənin
əziz xatirəsinə və 50 illik yubileyinə
ithaf edirəm.*

Bakı-2019

Elmi redaktor:

Prof. Dr. Süleyman Xeyri Bolay

(29 Mayıs Universiteti, İstanbul, Türkiyə)

Redaktor

Dr. Şəhla Məcidova

K.Bünyadzadə. Ülvi gəncliyin sirləri. Bakı,

«Zərdabi Nəşr» MMC, 2019, 280 səh.

Kitabda gənc yaşlarında tarixdə iz qoya bilmiş peyğəmbərlərin, sərkərdələrin, tarixi şəxsiyyətlərin, şairlərin, mifik qəhrəmanların həyat və fəaliyyəti əsasında gəncliyin əhəmiyyətli xüsusiyyətinin fəlsəfi şərhli verilmişdir. Müəyyən qanunauyğunluğu izləmək məqsədi ilə tədqiqat üç əsas istiqamət üzrə aparılmışdır: zaman, din və reallıq. Belə ki, gəncliyin dəyişilməz prinsiplərini göstərmək və təhlil etmək üçün burada qədim və müasir dövr, dini və ictimai sahələr, real şəxsiyyətlər və mifik qəhrəmanlar yer almışdır.

Kitabda Azərbaycanda artıq kifayət qədər məlum olan və tədqiq edilən dini və tarixi şəxsiyyətlərlə yanaşı, ilk dəfə Yeremiya peyğəmbər, Fateh Sultan Məhməd, uyğur şairi Lütfullah Mütəllib və bir neçə başqa şəxsiyyət də araşdırılmışdır ki, bu da gələcək tədqiqatlar üçün bir ideya mənbəyi rolunu oynaya bilər.

Kitab geniş oxucu kütləsi, xüsusilə gənclər üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ISBN 978-9952-526-20-2

©K.Bünyadzadə, 2019

Ön söz

Bu həyatda hər şeyin bir təyinatı, bir mənası var. Onlardan bəziləri bizə o qədər əhəmiyyətsiz görünür ki, yanından ötüb keçir, varlığı ilə yoxluğuna heç fərq qoymuruq. Bəzilərinə isə, əksinə, o qədər böyük ehtiyac hiss edirik ki, hər xırdalığına qədər öyrənməyə çalışırıq. Bəzən bunların yerini dəyişik də salırıq – əhəmiyyətsiz şeyləri həyatımızın amalına çevirib vacib olanı isə harasa arxa plana itələyirik. Əslində, həyatımız elə bununla – vacib olanı olmayandan ayırd etməklə axıb gedir. Amma elə şeylər də var ki, o qədər sadədir ki, ömrü boyu onlardan xəbərsiz yaşayıb, hikmətinin varlığına belə təəccüb edirsən. Yalnız onların dərkindən sonra anlayırsan ki, boz günlərinə rəng qatıldı, səssizliyinə xoş ahəng qoşuldu, indiyə qədər nizamsız həyatın bir harmoniya ilə davam etməyə başladı. Gənclik kimi.

İnsan “filosofluq” eləmək istəyəndə beynində doğulan ilk suallardan biri olur: “Həyatın mənası nədir?” Cavabında sadəcə “eşq” deyib keçənlər də var, ən dolaşlıq cümlələrlə qıfıl üstədən qıfıl vuran mətləbləri ortaya tökənlər də. İllərdir, əsrlərdir nə bu sualı verən yorulur, nə də cavab axtaran. Biz bu mürəkkəb suala cavab vermək fikrindən çox uzağıq. Əvəzində, həyatın özünü detallara bölüb, onun yalnız qısa bir zaman kəsiyini – gəncliyi şərh etmək

niyyətindəyik. Tam 10 il qabaq “Gəncliyin fəlsəfəsi”ni yazanda qeyd eləmişdim ki, gənclik haqqında məhz gənc yaşda yazmaq lazımdır – bütün sualların cavablarının, mətləblərin açıq kitab kimi qarşında durduğu bir vaxtda. Mənə elə gəlirdi ki, sehrlı bir əl bütün tilsimli qapıları, cəsarət, hünər dolu sandıqları, yeni ideya, kəşflər dolu boğçaları açır, gənclik bitdikcə də hamısı bir-bir bağlanacaq, özü də ömürlük. Elə də oldu. Ancaq bu gün anladım ki, açarını götürməyə çatdıra bildiyin qapıları sonralar təkrar açmaq mümkündür. Bu kitab məhz o vaxt götürdüyüm açarların açdığı hikmətlərə həsr edilib və onların sayəsində yazılıb. Nə qədər qəribə səslənsə də, belə açarların mövcudluğunu mənə bu kitabın elmi redaktoru Süleyman Hocam xatırlatdı. Xatırlatmaqla kifayətlənmədi, bu mövzuya qayıtmağın çox vacib, hətta zəruri olduğuna məni inandırdı. Bu baxımdan, “Ülvi gəncliyin sirləri”ni müəyyən mənada “Gəncliyin fəlsəfəsi”nin davamı da hesab etmək olar. Ancaq burada bir incə məqam da var. Elə məsələlər var ki, yalnız düşüncə oturuşandan sonra öz əhəmiyyətini göstərir. Nağıllardakı 40-cı otaq kimi yalnız 39 qapını açandan sonra onun varlığından xəbər tutursan. Gənclik havası ilə o vaxt sadəcə toxunub keçdiyim, sadəcə boylandığım o otaqları indi açmaq qismət oldu. Deməli, bu kitab o vaxtkı düşüncələrin həm də *dərinləşmiş davamıdır*.

“Gəncliyin fəlsəfəsi”ni yazanda daha çox həyatı elə gəncliyində bitən şəxsiyyətlərə müraciət etmişdim. Nədən-sə düşünmüşdüm ki, dərk olunan o cür ağır həqiqətlərlə uzun illər irəliləmək çətin olar. Ancaq illər keçdi və anladım ki, onları özü ilə götürüb ömrünün qalan hissəsini də yaşamaq mümkündür. Yəni bir var qaranlıq otağın işığını yandırarsan, sonra çıxıb gedəsən, başqaları o işıqdan yararlına.

Bir də var, elə özün də o işıqlı otaqda oturasan. “Ülvi gəncliyin sirləri” həm də o şəxslərin – öz işıqları ilə tarixin səhifələrini işıqlandıran və öz əməyinin bəhrəsini görənlərin sirlərini açmaq cəhdidir.

Gənclik həyatın ülvi çağıdır və kitab məhz onun sirlərinə – öz ruhunun gücünü, ilahi aləmlə əlaqəsini dərk edən və bundan öz şəxsiyyətinin formalaşmasında, xalqının, millətinin taleyində istifadə edən, keçmişin qalın divarlarını yıxıb, ürəyinin işığı ilə qaranlığı nura qərq edə bilən gənclərə həsr edilib. Əslində, burada deyilənlər heç də sirr deyil, gəncliyini yaşamış və yaşamaqda olan hər kəsin görüb, şahidi olduğu hisslər, addımlar, düşüncələrdir. Mən sadəcə onların bir də üst qatını göstərməyə çalışmışam. Daha dəqiq desək, insanın iradəsinin, cəsarətinin, eşqinin ilahi nurla birləşəndə nələrə qadir olduğunu təhlil etmişəm.

Bunlarla yanaşı, illər keçsə də, mən yenə eyni fikirdə qalıram ki, gəncliyin fəlsəfəsini məhz gənc özü yazmalı, yəni gənc ikən dərk etdiklərini öz vaxtında təqdim etməlidir, çünki üstündən zaman keçəndə onlar fərqli rəng alır, hətta əhəmiyyətini itirə bilər. Buna görə də biz hər incəliyə toxunmağa cəhd etmişik, edilən seçimlərin mahiyyətini, bütün həyatı boyu təsirini xırdalamışıq. Bəlkə də sakitcə başını aşağı salıb yaşamaq, bütün bunlardan xəbərsiz qalmaq daha rahat olar. Bunu təqribən belə təsvir etmək olar: maraqlı bir roman oxuyursan və onun ən maraqlı səhifələrini oxumadan keçirsən – yetər ki, kitab bitsin, deyirsən. Bir də bunun öz həyat romanının olduğunu düşün! Təbii ki, sonrakı səhifələrdə hər zaman əvvəlki boşluğun ehtiyacını hiss edirsən, ancaq təkrar geri qayıtmaq imkanın olmur. Məhz onda anlayırsan ki, o səhifələrdə indi qarşısında aciz qaldığın bir çox sualın cavabı var imiş, indi getdiyən yoldan daha

xeyirlisinə dönmək üçün kiçik bir işarə dururmuş, şəxsi kimliyində bəyənmədiyini, əziyyətini çəkdiyini və düzəldilməsi artıq gec olan bir çox keyfiyyətin təmali də orda qoyulubmuş.

Bəli, insan doğulan gündən onun həyat romanı yazılmağa başlayır. Özü yazmır! Görünməz bir əl yavaş-yavaş qeydlər aparıb, səhifələri bir-birinin ardınca düzür. Gənclik sənin də artıq o yazıda iştirak etmək gününün yetişməsidir. Səhvlərlə, düzlərlə, sevincinlə, kədərlə yazıya qarışa bilirsən artıq. Ancaq bir şərtlə. Yalnız öz şəxsiyyətini dərk etməyə, öz ilahi missiyanı anlamağa çalışsan, buna qadir olarsan. Əks halda, yenə də günü günə calayacaqsan, görünməz əl də sənin romanını yazacaq. Bitən kitabları da fərqli talelər gözləyir. Yazılmasında “baş qəhrəmanın” özü iştirak edən kitablar gələcək nəsil üçün çox maraqlı, faydalı olur, dönə-dönə vərəqlənir. Özündən xəbərsiz yazılmış səhifələr isə səpələnir, atılır bir kənara – heç yaşanmamış, heç yazılmamış kimi... Bu kitab həmin vərəqlənən “romanlar” əsasında yazılıb. Ən vacibi isə, bu, öz romanını özün yazmağın üçün bəzi sirləri açan kitabdır.

Giriş

Gənclik deyəndə ilk yaranan assosiasiya çox fərqlidir: gah coşqulu, gah sakit, gah üsyankar, dəliqanlı, gah təslim, gah min ilin müdriki, gah rüzgar kimi oynaq, hərdəmxəyal. Sufi mütəfəkkir Mənsur Həllac şeirlərinin birində gəncin məhz qeyri-sabit təbiətinə, iradəsizliyinə, səbirsizliyinə işarə edərək deyir:

*Aşiq gənclikdə kamala çatarsa,
Sərxoşluqdan həbibinin vüsəlini unudar.*¹

Bütün bunların başında isə ən vacib bir xüsusiyyət durur: gənclik həyat doludur. Bəlkə də buna görə həyatın özü kimi dəyişkən, eyni zamanda, cazibədar, gah sadə, gah da mürəkkəb görünür. Qərar vermək də çətindir. Əcəba, gənclik sadəcə bir zaman kəsiyidir ki, bir gün başlayır, bir gün də bitir, yoxsa özündə dərin bir hikmət ehtiva edən bir fenomendir ki, mahiyyətini açmaq üçün geniş təhlil lazımdır?! Əslində, sadəni dərk etmək daha çətindir – işıq kimi, nur kimi. Gənclik də ömrün işığıdır və nə qədər sadə görünməyə də, onu dərk etmək bir o qədər ağırdır. Məhz gənclik də işıq kimidir, varlığını bilsən də, görsən də, əhəmiyyətini yalnız yoxluğunda anlayırsan. O da işıq kimi olduğu

أخبار احلاج. نشر وتصحيح ل. ماسينيون وب. كراوس، باريس، مكتبة لاروز، مطبعة¹
1936 القلم، (Əxbər əl-Həllac), s. 67.

məqama fərqli rəng, fərqli məna verə bilir, hər şeyə sevgi, ılıq hənirtir, romantika, eyni zamanda cəsərat qata bilir. Buna görədir ki, gəncin gördüyü ağaclar, yollar, maneələr başqa yaşda tamam fərqli təəssürat yaradır. Bu yaşda sanki görünməyənlər görünən olur, rənglər daha da parlaqlaşır, insan qaranlıqdan qorxmur, yaddan çıxan, ümitsiz bir hala təkrar həyat verə bilir. Çox vaxt bunu təbii, həyatın zəruri enerjisi kimi qəbul edirlər və mənbəyini heç düşünmürlər. Bəlkə də elə bu səbəbdən “Ülvi gəncliyin sirləri” anlayışı ilk baxışda sual doğura bilir – onları açma bilən bir fəlsəfə varmı? Ancaq nəzərə alanda ki, məhz gənclik bir işıq kimi insanın bütün gələcək yolunu işıqlandıracaq, o zaman onun mahiyyətini daha yaxından və daha dərindən öyrənməyin zəruriliyi şübhə yaratmır. Axı gənclik insan ömrünün ən qısa, eyni zamanda, ən şirin, ən ziddiyyətli dövrü olsa da, həyat təyinatının verildiyi, ömür sarayının təməlinin atıldığı bir çağdır. Deməli, onun öz hikməti, öz harmoniyası, öz qanunları olmalıdır və onlar gözərdi edilə bilməz.

Gənclik bu dünyanı dolduran, səslər arasında ayrıca bir səsdir. Öz hikməti, öz gözəlliyi, öz missiyası olan, eşidilmək üçün bütün gücü ilə səfərbər olan bir səs. Gənc şair Ülvi Bünyadzadə təsadüfən demir:

*Sən ömrün ən dərin mənası gənclik
Müşfiqin, Cəfərin * nəfəsi gənclik.
Səsimi səsinə mən də qatıram,
Ey böyük sabahın gur səsi gənclik.¹*

* Mikayıl Müşfiq – Azərbaycan şairi, 1937-ci ildə Sovet İmperiyasının Repressiyasının qurbanı olmuş, 29 yaşında həbs edilərək güllələnmişdir. Cəfər Cabbarlı – görkəmli Azərbaycan dramaturqu, 35 yaşında xəstəlikdən vəfat etmişdir.

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi... (Seçilmiş əsərləri), “Ağrıdağ”, Bakı, 2005, s. 121.*

Bəli, gənclik gur səsli böyük bir qüvvədir. Araşdırmalarımızdan da bəlli olacaq ki, qar topası kimi irəlilədikcə artan və böyüyən qüvvə olduğuna görə, onunla istər cəmiyyət, istərsə də dövlət hesablaşmağa məcbur olur. Bunu nəzərə alan, xüsusilə öz ölkəsində əhəmiyyətli işlər, islahatlar aparmaq istəyən dövlət xadimləri mütləq gəncliyə xitab edir, onları dövlət quruculuğunda müttəfiq kimi görmək istəyirlər. Dediklərimizə nümunə kimi, XX əsrin əvvəlində Şərqdə ilk demokratik Cümhuriyyətin qurucusu olan Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin, ondan sonra Türkiyə Cümhuriyyətinin qurucusu Mustafa Kamal Atatürkün gəncliyə xitabını göstərmək olar. Rəsulzadə 1918-ci ildə qurulan yeni Azərbaycan dövlətini məhz gənclərə əmanət edir: “Ey gənclik! Ey əsrimizin Siyavuşunun böyümüş oğlu! Sənin öhdəndə böyük bir vəzifə var. Səndən əvvəlki nəsil yoxdan bir bayraq, müqəddəs bir ideal rəmzi yaratdı. Onu min müşkülətlə ucaldaraq dedi ki: – Bir kərə yüksələn bayraq bir daha enməz!” Atatürk də gəncliyi artıq ilk uğurlu addımını atan Türkiyə Cümhuriyyətinin gələcəyində öz qan yaddaşını unutmamağa çağırır: “Ey Türk istiqbalının övladı! Bax, bu hal və şərait içində belə vəzifən Türk İstiqlal və Cümhuriyyətini qurtarmaqdır! Möhtac olduğun qüdrət daimarlarındakı əsl qanda mövcuddur”. Maraqlıdır ki, artıq yaşının kifayət qədər müdrək çağına çatmış filosoflar, mütəfəkkirlər də daha çox gəncliyə müraciət ediblər və bu, təbii idir. Məsələn, ahıl yaşlarında dahi yazıçı Lev Tolstoy yeni-yetmələrə müraciətində yazır: “Mən özümə o vaxt (*gəncliyimdə* – K.B.) inanmadım və yalnız bəzilərinə çatıb, bəzilərinə çatmadığım dünya məqsədlərinə sərf edilən on illərdən sonra onların lazımsızlığını, hədəf olduğunu, əksər hallarda ziyanını gördüm və anladım ki, 60 il əvvəl bildiyim, ancaq

o vaxtlar inanmadığım şey, ola bilsin ki, hətta mütləq şəkildə, hər insanın cəhdlərinin yeganə məqsədi olmalıdır”.¹ Məsələ burasındadır ki, öz təcrübəsindən çıxış edən mütəfəkkirlər, dövlət xadimləri əslində həmin gəncin potensialının üzə çıxmasının qayğısını çəkirlər, həyatın bütöv bir mərhələsinin hədəf xərclənməyib növbəti mərhələ üçün faydalı bir hazırlıq olması üçün nəsihətlər verirlər, çünki bu potensialın qüdrətini bilirlər.

Gənclik həyatın nə başlanğıcı, nə də sonudur, sadəcə arada bir mərhələdir. O, hər kəsin keçdiyi bir zaman kəsiyi olduğuna görə, kifayət qədər məlum, açıq-aşkardır. Bununla yanaşı, özünün də xəbəri olmadan onunla vidalaşandan sonra insan anlayır ki, gənclik nə isə qeyri-adi, özündə gizli bir hikmət saxlayan və çox vaxt açılmamış qalan fenomen imiş. Axı, əslində, gənclik uşaqlığın sonu, yetkinlik çağının başlanğıcıdır. Hər nə qədər mücərrəd görünsə də, öz çərçivəsi, öz qanunları var. Bəlkə də bu səbəbdən gəncliyin təsvirinə şeirlər həsr edilib, rəsmlər çəkilib, ən incə, ən zərif şeylərə bənzədilib, gözəlliyi min bir söz və rəng çalarları ilə çatdırılıb. Bununla belə, bir var görünən, duyulan bir şeyi tərənnüm etmək, bir də var hər kəsin gördüyü bir şeyin görünməyən tərəflərini təhlil etmək. Çətin olan hər insanın özünəməxsus, təkrarsız, orijinal bir cəhətini tarix boyu sabit bir qanunauyğunluğa tabe olduğunu göstərmək və bu nöqtəyi-nəzərdən onun mahiyyətini açıqlamaq, qaranlıq məqamlarına işıq salmaq, yəni onun fəlsəfəsini təqdim etməkdir. Digər tərəfdən, yenə sual yaranır ki, gənclik kimi

¹ Толстой Л.Н.. Верьте себе. (Обращение к юношеству) // Полное собрание сочинений. Том 37. Произведения 1906-1910 гг. Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1956.

mücərrəd bir anlayışa tərif verib onun mümkün qanunauyğunluğunu, dəruni sirlərinin açarını axtarmaq və fəlsəfəsini yazmaq nə dərəcədə düzgün addımdır? Müdrik bir qoca kimi təsəvvür edilən fəlsəfə və oynaq gənclik arasında sanki bir paradoks var. Ancaq məsələyə fərqli bir baxış da var: fəlsəfə hikmətə sevgidir – *philo-sophia*, gənclik isə sevginin dolub-daşdığı bir çağdır. Deyilənlərdə həqiqət payı olsa da, bizim təqdim etdiyimiz “Ülvi gəncliyin sirləri” bunlardan heç biri deyil. Biz nə gəncliklə qoca müdriklik arasında tarazlıq axtarmaq, nə də gənclik sevgisini tərənnüm etmək niyyətindəyik. Məqsədimiz yalnız insan həyatının çox əhəmiyyətli bir mərhələsinin hikmətini şərh etməkdir. Hələ ana bətnində hər anın, hər mərhələnin öz hökmü, öz əhəmiyyəti olduğu kimi, maddi dünyadakı həyatda da hər yaş dövrünün öz rolu var. Niyyətimiz də gəncliyin ehtiva etdiyi həmin hikməti təhlil etməkdir.

Bəli, bəlkə də gəncliyin fəlsəfəsini bilmək vacib görünməyə bilər. Axı bir çiçəyin gözəlliyini bilmək, onun ətrafı verdiyi estetik zövqü duymaq kifayət etmir ki, bir də onun mahiyyətini araşdırmağa, sanki bütövü detallara, hissələrə ayırmağa çalışırıq? Bəlkə də bu sualı haqlı hesab etmək olardı, lakin biz çiçəyi ləçəklərə ayırmaq fikrində deyilik. Bu, başqa bir elmin predmetidir. Biz, sadəcə, həmin çiçəyin gözəlliyinin, xoş ətrinin mənbəyini, məqsədini açmaq istəyirik. Nəzərə alsaq ki, bu dünyada heç nə təsadüfi deyil, hər nəfəsin öz mənası, öz missiyası var, deməli, gənclik çağı da gəldi-gedər bir mərhələ ola bilməz. Onun əsl mahiyyətini bilmədən yaşamaq bütöv həyat kitabının əhəmiyyətli səhifələrini oxumadan çevirməyə bənzəyir.

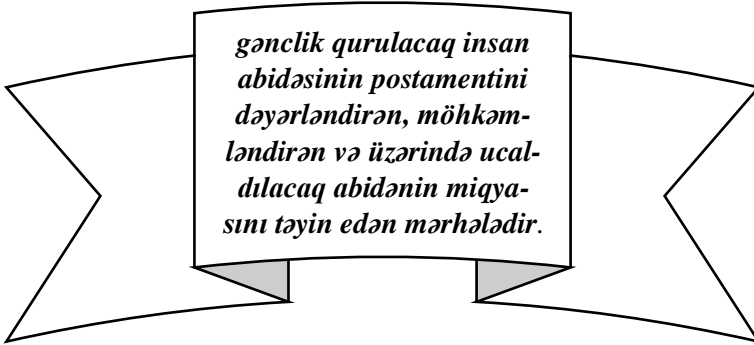
İlk baxışda gənclik yeniyetməliklə yetkinlik çağı arasında yerləşən bir keçidə, yaxud yüngül, qısamüddətli bir

fasiləyə bənzəyir. Lakin daha diqqətli təhlildən belə məlum olur ki, gənclik əslində uşaqlıq və yeniyetməliyin yekunu, yetkinliyə hazırlıq mərhələsidir. Özündə sonu və başlanğıcı ehtiva edən, insanın bütün həyatını təyin edən, istiqamətləndirən bilən taleyüklü bir məqamdır. Türk filosofu Süleyman Xeyri Bolay bu məqamı “ikinci doğuluş” adlandırır: “Bu dövrdə gənç özünü bir şəxs olaraq yetişkinlər arasına qatılmaq üçün hazırlamağa səy göstərir. Bu nöqtə onun həyatındakı ən mühüm nöqtələrdən biridir, bəlkə də birincisidir. O, bu dövrdə tənqidçi bir tövrlə hər cür dəyəri təhlil və tənqid edərək sorğuya çəkə bilir. Gənclərin həyatındakı bu mühüm kəsim üçün bir çox araşdırmaçı “ikinci doğuluş” dövrü deməyə üstünlük verir.¹ Bəli, fiziki baxımdan, bioloji olaraq doğulmuş bir insan bu dəfə şəxsiyyət kimi doğulmağa başlayır. Biz təsadüfən başlayır demirik, çünki birinci doğuluşdan fərqli olaraq bu, uzun sürən, illərlə davam edən bir prosesdir.

İnsan həyatı müəyyən tsikllərdən ibarətdir və birinin necə bitməsi növbəti tsiklin başlanmasına bilavasitə təsir göstərir. Gənclik bu tsikllərdən biridir. İnsan həyatı onun idrak prosesinə, dünyagörüşünə uyğun olaraq get-gedə genişlənən çevrələr boyunca inkişaf edir. Məsələn burasındadır ki, gəncliyə qədərki dövrdə çevrələr təbiətin qanunu ilə genişlənir. Bu inkişafın hansı istiqamətdə gedəcəyini – tənəzzülə, yoxsa tərəqqiyə aparacağını təyin edən isə gənclikdə dərk edilən hikmətlərdir. Onlardan asılı olaraq insanın həyatı ya yeni çevrə, daha geniş radius boyunca davam edəcək, ya da eyni trayektoriya boyunca hərlənib duracaq.

¹ Bolay S.H. Gəncliyin İnanma Problemləri. Gazi Üniversitesi Milli Kültür ve Gençlik Sempozyumu, (13-15 Kasım 1985), Ankara 1986, (əl yazısı)

Deməli, məhz gənclikdən sonra insan ya bütün potensialı ilə irəli gedir, ya da elə zahiri keyfiyyətləri ilə kifayətlənib açılmamış xəzinə kimi qalır. Çünki həyatının bu mərhələsində insanın potensialı, yaradıcılıq enerjisi var qüvvəsi ilə təzahür edir. Bu mənbəni dərinləndirən, dərk etmək onu tərəqqi üçün istifadə etmək deməkdir. Əks halda, çox vaxt “gənclik havası” adlandırılan bu güclü enerji şəxsiyyəti məhv edən dağıdıcı qüvvəyə çevrilir. Məhz gənclikdə bəlli olur ki, insan uşaqlıq və yeniyetməlikdə hansı bilik bazasına yiyələnib, hansı əxlaq və estetik zövqlə tərbiyələndirilib, hansı radiusda düşünmə qabiliyyəti və dünyagörüşü qazanıb. Bir sözlə,

Deməli, həyatın bütün gələcək istiqamətini həll edən belə bir məsuliyyətli dövrün – gəncliyin fəlsəfəsi mütləq yazılmalı, müzakirəyə çıxarılmalıdır. Bu mənada, təqdim etdiyimiz kitab gənclər üçün Haqqa gedən yolu tanımaq və o yolla irəliləmək üçün bir bələdçi rolunu oynaya bilər.

Bəli, İnsan Allahın yaratdıqlarının əşrəfidir və özündə bütöv bir xəzinəni ehtiva edir. Axı, o, Allahın yer üzündə xəlifəsi, Onun əmanətinin tək daşıyıcısı, öyrətdiyi adların tək bilicisi, bütün varlıqların səcdə etdiyi, öz yaradılışını dərk edə bilən və mənəvi yolçuluğu Yaradana “iki yay məsafəsinə” qədər uzanan yeganə varlıqdır. Gənclik bu

xəzinənin ağzının açıldığı və bütün möhtəşəmliyi ilə təqdim olunduğu dövrdür. Təsadüfi deyil ki, “«gənc» sözü fars dilindən tərcümədə (جنگ) “xəzinə, özündən sonra zəngin irs qoymaq” deməkdir. Görünür, bu səbəbdən ömrün ən parlaq illəri, həyat enerjisinin aşılıb-daşdığı vaxtlar, istedadın, potensialın kəşf olunduğu dövr gənclik adlandırılır. Kitabın da məqsədi oxucuları məhz bu xəzinə ilə tanış etməkdir. İnsan açdığı xəzinədən yalnız bir dənə “ləl-cəvahirat” götürüb qalan yoluna davam edə bilər. Bu kitabda həmin xəzinədən götürülən hər biri fərqli “bərq vuran”, ecazkarlığı ilə heyran qoyan, Yaradanın qüdrətinin əyani sübutu olan və məcazi mənada “qiymətli daşlara” bənzəyən bacarıqlar, istedadlar şərh ediləcəkdir.

Xəzinəni, qiymətli daş-qaşları tapmaq, əldə etmək asan iş deyil, onu cilalayıb içindəki nuru, gözəlliyi aşkarlamaq isə daha böyük ustalığ, məharət tələb edir. Axı almazı cilalayaraq onu qiymətli brilyanta, yaxud kəsici alətə çevirən məhz usta əlidir.

Təqdim etdiyimiz kitabda iki əhəmiyyətli fakt ön plana çəkilir. Birincisi, elə şeylər var ki, onun hikmətini anlamaq üçün gözlərin görməyi, əllərin toxunmağı kifayət eləmir. İlahi dünya ilə əlaqəli olan, mahiyyəti maddiyyatın fəvqündə duran şeylər kimi. Onu anlamaq üçün təcrübədən keçirtmək, onun olduğu səviyyəyə yüksəlmək, obrazlı desək, oddursa, yanmaq, dəryadırsa, boğulmaq lazımdır. Düzdür, sonra onun hikmətini ətrafdakılara izah etmək müşkülə çevrilir, çünki irrasional bir biliyi rəasional şəkildə ifadə etsən belə, onun bütün həqiqətini çatdırmaq, ətrafdakılara yaşamadıqları bir şeyi anlatmaq mümkün olmur. Hələ X əsrdə Mənsur Həllacın metaforik şəkildə şam-pərvanə münasibəti kimi simvollaşdırdığı idrak prosesi bütün

təsəvvüf, həqiqət yolçuluğunun mahiyyətini əks etdirir: “*ilm əl-həqiqət*” (həqiqətin bilinməsi), “*ayn əl-həqiqət*” (həqiqətin görülməsi) və “*haqq əl-həqiqət*” (həqiqətin haqqı). Hər insana açılan həqiqətlər onun idrak qabiliyyəti miqyasında olur, o “yandığı qədər atəşi tanıyır”. Bütün yaradılışın həqiqətini anlamaq üçün isə ilahi mənbəyə qədər ucalmaq, təfəkkürünlə, mənəviyyatınla ən yüksək məqama – Yaradana “iki yay məsafəsi qədər” yaxınlaşmaq lazımdır. Biz də gəncliyin mahiyyətini məhz “ayn əl-həqiqət”, “ilm əl-həqiqət” və “haqq əl-həqiqət” mərhələlərinin qanunauyğunluğu əsasında təqdim edəcəyik. Əsas diqqət isə sonuncu mərhələyə – “haqq əl-həqiqət” - “həqiqətin haqqına” veriləcəkdir. Məsələ burasındadır ki, burada düşüncəsi, Mən-i ilahi həqiqətdən pay alan, ilahi vəhdət məqamına ucalmış insanın şəxsiyyətində aləm hikmətin daşıyıcısına çevrilir, sanki sözü və özü bir-birini tamamlayır. Dillə, sözlərlə ifadə edə bilmədiklərini şəxsi həyatı, əxlaqı ilə çatdırır. Onun bütün həyat hekayəsi, şəxsiyyəti həmin həqiqətin ifadəsi, “kitabı” kimi qəbul edilir. Bizim təqdim etdiyimiz kitab da sadəcə söz yığnağı, gəlişi gözəl ifadələr kimi qalmaması üçün təhlillərimizi tarixi şəxsiyyətlər üzərində aparmışıq. Yəni nümunə olaraq burada öz şəxsiyyətində gəncliyin hikmətini mükəmməl şəkildə təzahür etdirən, buna görə də istər sözü, istərsə həyatı ilə zaman və məkan çərçivəsinə sığmayan və əsrlər sonra bu gün də nümunə olaraq qəbul edilən, araşdırılan gənclər götürülüb. Nə üçün məhz onlar? Çünki adi gənclərin həyatındakı mərhələlər – uşaqlıq, gənclik, yetkinlik bir-birini nəzərə çarpmadan əvəz edir. Bizim üz tutduğumuz şəxsiyyətlərin həyatlarında isə gənclik bütün dolğunluğu, müdrikliyi, eyni zamanda, çılgınlığı ilə yaşanıb, onlar öz “kitabları” ilə adlarını tarixə yazıblar. Onlar “haqq

əl-həqiqət” mərhələsini yaşadıklarına görə az yaşlarına rəğmən öz insanlıq missiyalarını dərk edə bilənlərdir.

Kitabda vurğulanmalı olan ikinci fakt isə obyektlərə daha çox ümuminin hissələri kimi baxmağımızdır. Sanki pəzl hissələri kimi bütün dünyaya, bütün tarixə səpələnmiş həqiqətləri dərk etmək üçün zamanın fəvqünə qalxıb yuxarıdan onlara tamaşa etmişik, aralarındakı əlaqəni seziib, anlayıb, gənclərin ayrı-ayrı vəziyyətlərdə göstərdikləri reaksiyaları təhlil etmişik, nəticələr çıxartmışıq. Cilalanmış qiymətli bir daşın tərəfləri kimi, tarixin hər mərhələsində müəyyən bir həqiqət – bütövün bir hissəsi bərq vurub və həmin bütövün fərqli gözəlliyini, hikmətini göstərib. Gənclik də elədir. Onu yalnız bir insana, bir hadisəyə baxaraq deyil, tarix boyu, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, gəncliyin hikmətini bütünlüyü ilə şəxsində və əməllərində təcəssüm etdirən şəxslərə istinadən təhlil etməyə çalışmışıq. Bu hissələr tarixin ayrı-ayrı məqamları olsalar da, bütöv həqiqəti çatdırmağa xidmət edirlər. Eyni zamanda, müəyyən dövrdə gəncliyin təzahür edən, az qala hakim mövqedə duran cəhəti vasitəsilə biz bir növ dövrün batini mənzərəsini də yaratmış olacağıq. Məsələn, nə üçün böyük filosof Aristoteldən dərs aldığı halda Makedoniyalı İsgəndər filosof deyil, sərkərdə olub dünyanı fəth etmək eşqi ilə yaşadı? Yaxud dövrünün elmlərinə yiyələnmiş və özü də elmi kəşflərə imza atmış Blez Paskal nə üçün hər şeydən imtina edərək yalnız Yaradanla ünsiyyət mövqeyini seçdi? Bu və bənzər sualların cavabı, təbii ki, məişətdən çox yüksəkdə durur və onu anlamaq üçün gəncliyin fəlsəfəsini açmaq lazımdır.

Hər iki faktın, yəni məhz təfəkkürün ilahi qatına yüksələ bilmiş gənclərə üz tutmağımızın və antik dövrdən tutmuş günümüzdə qədər dövrü əhatə etməyimizin orta

məqamı isə gəncin mənəvi dünyasıdır. Tarixin istənilən mərhələsində dünya mənzərəsinə baxanda ön planda gənc-liyi görmək mümkündür. Yeni ideyalar irəli sürən, cəsarətli addımlar atan, qorxmadan siyasi sistemə qarşı öz etiraz sə-sini ucaldan, savaşlarda göz qırpmadan canını fəda edən, bir də, tam əksinə, cəmiyyətin sabitliyini kökündən sarsıda bi-lən hərəkət lideri, azadlıq adı altında mənəviyyatsızlığı, əx-laqsızlığı təbliğ edən, müstəqil seçim adı ilə fanatizmə qur-ban gedən, yenilik adı ilə neçə əsrlik əsil-nəcabətindən im-tina edən və bütün bunlarla bütün nəslə deqradasiyaya uğ-rada bilən məhz gənclikdir. Bu sürətli və xaotik proseslərin fonunda mənəviyyat çox vaxt lazımsız şey kimi ya unudu-lur, ya da arxa plana keçirilir. Yüksək texnologiyalar əsrin-də biliyin, informasiyanın hər kəsi idarə etməsi, onlara yeni bir “mənəviyyat” diktə etməsi bəlkə də müasir dövrlə səs-ləşən normal hal kimi hesab edilə bilər. Lakin unudulma-malıdır ki, insan həm də ruhani varlıqdır və özünün bu tə-rəfini unutmaqla o, öz insanlığına xələl gətirmiş olur. De-məli, insanı yalnız məntiqinin deyil, ruhunun dedikləri də düşündürməlidir. Bu düşüncədə yalnız şablonlar, qanunlar yox, həm də ilahidən gələn həqiqətlər olmalıdır. Buna nü-munə olaraq Blez Paskalı göstərmək olar. 12 yaşında hən-dəsi məsələlər həll edən, 16 yaşında öz teoremini ixtira edən, 19 yaşında mexaniki hesablayıcı aparat düzəldən dahi ömrünün 23-cü ilində biliklərinin hökmündən çıxaraq me-ta-dünyaya keçir və fərqli biliklərin hökmünə tabe olur. Müasirlərinin yazdığına görə, o, ilahidən gələn bir ilhamla öz düşüncəsində yeni bir mərhələ kəşf edir və qalan ömrünü ilahi həqiqətlərin dərkinə və təbliğinə həsr edir. Blez Paskal sanki bizim kitabın bir modelidir. Bu kitab da bəlli biliklə-rin hökmündə yaşayan gənclər üçün öz düşüncələrində

ilahiyyə açılan qapını görmək və yeni həqiqətlərin mahiyyətini tanımaq üçün bir bələdçi olacaq. Əslində, bu səbəbdən bütün araşdırma boyu əksər hallarda üstünlük ruhu və məntiqi bir-birini tamamlayan gənclərə verilir.

Bəli, tədqiqatda əsasən tarixə müraciət edilir – elm tarixinə, fəlsəfə tarixinə, sənət tarixinə. Əsrlər keçməsinə baxmayaraq, həmin tarixdə izi qalan, öz gənc yaşına baxmayaraq, müdrikliyi ilə bəşəriyyətə, millətinə nümunə, lider, hətta xilaskar ola bilən gənclərin şəxsiyyəti kitabın həcminin imkan verdiyi qədər araşdırılır.

Maraqlıdır ki, tarixdə həmin şəxslərin əməllərinin əhəmiyyəti ön planda durduğuna görə, çox vaxt onların yaşı unudulur, hətta bu fakt yada düşəndə heyrət doğurur. Məsələn, İbrahim peyğəmbər bütləri qıranda 17-18 yaşlarında olub, Fateh Sultan Məhməd İstanbulu fəth edib nəinki İslam, bütün dünya tarixində yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoyanda cəmi 21 yaşı vardı, fəlsəfə tarixində Şihabəddin Sührəvərdi 37 yaşında yeni bir fəlsəfi təlimin – İşraqiliyin hikmətini yazdı və cəsarətli görüşlərinə görə edam edildi. Əslində, belə düşünmək olar ki, onların keçdikləri zəngin həyat yolu, ilahi aləmə qədər uzanan düşüncələri heç də gənc olmayıb. Yəni onlar fiziki zaman çərçivəsinə sığmadan yaşayıb, düşünüb, yaradıb, tarixə baxmadan özləri tarix yazıblar. Eyni zamanda, bütün bu əməllər məhz gənclik enerjisinin, gəncliyin açdığı həqiqətlər və verdiyi cəsarət sayəsində mümkün olur. Başqa sözlə desək, onların yaşları az olsa da, ideyaları, atdıqları addımlar və əməlləri düşüncənin inkişaf tarixinə təsir edəcək qüvvədə olub. Bir daha xüsusilə vurğulayaq ki, onlar düşüncələrdə yeni bir səhifə açə biliblər. Axı bir despot və ya güclü ölkə başçısı da coğrafiyada dəyişiklik edə, hətta bir xalqı yerindən-yurdundan

sürgün etməklə xalqların taleyinə qarışa bilər və tarixdə belə hallar kifayət qədərdir. Ancaq bütün bunlar düşüncənin inkişafına, formalaşmasına təsir etməyə bilər, çünki xalqın orijinal düşüncələri, milli dəyərlər özünübərpa gücünə maldır və bir müddətdən sonra ilk imkan düşən kimi onlar yenidən canlanır, tarixi-siyasi vəziyyətin yamadığı müvəqqəti təhriflərdən təmizlənir. Düşüncənin istiqamətinin dəyişməsi, yeni üfüqləri kəşf etməsi üçün fiziki güc kifayət etmir, bəzən heç lazım olmur. Burada birbaşa ruha, mənəviyyata təsir edən ideyalar lazımdır.

Haqlı olaraq belə bir irad səslənə bilər: şərtləri, şəraitini, tələbləri fərqli olan müasir dövr üçün tarixin uzaq illərindən götürülmüş o şəxslər nə dərəcədə nümunə ola bilər? Cavabımız çox sadədir. Biz həmin şəxslərin dövrünə görə təzahür edən keyfiyyətlərin fonunda əslində onların kimliyini təyin edən, yalnız alimliyini, sərkərdəliyini, yaxud şairliyini deyil, insanlığın zirvəsinə ucaldan, daha dəqiq ifadə etsək, haqqın həqiqətinə qədər aparən cəhətlərini təhlil edəcəyik.

Gəncliyin tam mənzərəsini çatdırmaq üçün biz kitabın bölmələrini şərti bir qanunauyğunluqla sıralamışıq. Belə ki, yeniyetməliyindən ayrılan bir şəxsin ilk dəfə rastlaşdığı hisslərdən başlayaraq öz varlığının mahiyyətinə çatdığı yetkinlik çağına qədər mərhələ-mərhələ nəzərdən keçirmişik. Bu məntiqlə ilk bölməmiz bir gəncin ilk seçim bacarığına həsr edilib: *“Yol ayrıcında: əbədiyyət, yoxsa maddiyyət?!”* Burada bir növ “gənclik” adlı zaman kəsiyinin başlanğıcının təhlili verilir – özünü ilk dəfə həm maddi, həm də ruhani varlıq kimi “kəşf edən” gənci hansı seçim gözləyir və bu, onun gələcək həyatında hansı yolu açacaq? Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, o, müəyyən sabit çevrə

boyunca hərlənəcək, yoxsa daha üst dünyaya qalxıb düşüncə radiusunu genişləndirə biləcək? Məsələ burasındadır ki, gənclik insanın fiziki göstəricilərinin tam formalaşdığı, gözəlləşdiyi, pardaxlandığı bir dövrdür. Zahiri görkəm açıq-aşkar üstünlük qazandığı bir vaxtda ruhu da xatırlamaq, onun dediklərini eşitmək və hətta onun arxasınca getmək üçün insandan böyük iradə və dərin düşüncə tələb olunur. Onu da mütləq əlavə edək, bu, qətiyyənlər bir tərəfə üstünlük verib, digərini arxa plana itələmək deyil. Əsla! Bu, maddi varlığı və ruhu arasında düzgün tarazlığı tapmaqla öz həyat yolunun əhəmiyyətli mərhələsində düzgün qərar verməkdir.

Gənc özünü kəşf edəndən sonra içindəki bütün enerjisi, istəyi, düşüncələri o istiqamətə yönəlir və təbii ki, o orada kamilləşməyə çalışır. O, seçimindən asılı olaraq ya tərəqqiyə, ya da tənəzzülə doğru irəliləyir. Kitabın ikinci bölməsi "*Natamamlıq sindromu və ya ruhumuzu dinləyə bilirikmi?!*" adlanır və gəncin tamlığa can atmasına həsr edilib. Seçilən yolların istiqamətləri bir-birinə bənzəmədiyinə görə insanların kamillik anlayışları da fərqlənir. Düşüncəsi maddi çərçivədə qapanıb qalan insan yalnız həmin çərçivə boyda böyüyə bilir, ondan artığını nə təsəvvürünə gətirmir, nə də qəbul etmir. Düşüncəsi ilahi ələmə qədər yüksələ bilən şəxs isə artıq müəyyən bir fitrətlə doğulduğunu və Yaradanına məxsus vəhdət dünyasına qədər, əbədiyyətə doğru irəliləyə biləcəyini, bütün bunların bir təsadüf deyil, ilahi missiyanın reallaşması olduğunu dərk edir.

Gəncliyin malik olduğu həyat eşqi, yaradıcılıq enerjisi kifayət qədər böyükdür. Onun gücü gəncin iradəsinə, bütün düşüncəsinə hakim kəsilir. İnsan fərqi varmadan, seçim etmədən bu enerjinin təsirinə düşüb gedə bilər. Öz

varlığını tanımaq, öz mahiyyətini dərk etmək həm də bu güclü enerjini idarə edə bilməkdir. Bunu bacaran şəxslər sözün hər mənasında öz sahələrinin, öz dövrlərinin fatehinə çevrilirlər.. Malik olduğu güclü enerji gəncləri ən qərribə sahələrdə özünü sınağa, gəzib-dolaşmağa, əylənməyə, ekstremal vəziyyətlərə girməyə sövq edir. Bu çılğınlığa, dəli-doluluğa isə gənclik deyirlər. Bu, həqiqətdir. Lakin bu da həqiqətdir ki, belə xaotik fəaliyyət nəticəsində enerji parçalanır, uğurlar qısa müddətli və anlamsız olur, boş yerə əks-sədasız sərf edilən enerji tükəndikcə depressiv halı artır və aqressiyaya gətirir. Müdriklərdən biri, “Dahilik bir istiqamətdə davamlı irəliləyişdir,” – deyib. Həqiqətən də, öz enerjisini yalnız bir istiqamətə, bir məqsədə yönəldən şəxslər öz kamilliyinin zirvəsinə çata biliblər. Kitabın növbəti – “*Qorxudan fatehliyə gedən yol*” adlı bölməsində gəncin fatehlik istedadı təhlil edilir. Dolub-daşan enerjisini ram edib öz iradəsi ilə istədiyi istiqamətə yönəltmək, yolundan kənara çıxmamaq böyük istedad olduğu kimi, bu yolun sonunda zaman-məkan fəvqünə qalxaraq nəticə əldə etməyin özü də dahilikdir. Onu da xüsusilə vurğulayaq ki, dünya fatehləri deyəndə yalnız torpaqları, əraziləri zəbt edən deyil, həm də mənəvi dünyaları, ürəkləri, düşüncələri fəth edən şəxslər nəzərdə tutulur.

Gəncin fatehlik istedadı ona iki yol açır. Daha dəqiq ifadə etsək, ruhundan qaynaqlanan axtarış və yaradıcılıq eşqi ona iki üsuldən birini seçməyi təklif edir qılıncın gücü ilə torpaqların fəthi, yad ellərin kəşfi, öz ölkəsinin sərhədlərini genişləndirmək, ya da qələmin gücü ilə ilahi aləmdən onun üçün açılan həqiqətlərlə insanların düşüncələrinə, mənəvi dünyalarına hakim kəsilmək. Düzdür, insan bütün ömrü boyu maddi dünya ilə mənəviyyatı arasında seçim etməli olur.

İlk seçim isə məhz gəncliyə aiddir. Kitabın “*Qılınc, yoxsa qələm: axtarış və yaradıcılıq*” adlı bölməsi məhz qılınc və qələmin təhlilinə, müqayisəsinə həsr edilib. Burada söhbət bəzi fəthlərdən getsə də, əsas diqqət yenə də qılınc ilə hikmət yazmağa veriləcək. Axı, hər qılınc tutan əl, qaba fiziki güc tarixdə xoş qarşılanmayıb. Bizim təhlilimizdə gənc yaşına baxmayaraq, qılıncında da bir hikmət saxlayan, tarixin gedişinə zamanında və müdrikcəsinə müdaxilə edən, onun axarını dəyişə bilən, özünün malik olduğu həqiqətləri yaymağa nail olan şəxslərdən söz açılacaq.

Tarix boyu sabit zolaq kimi qorunan həqiqətlərlə yanaşı, zamanın və şəraitin diktə etdiyi bəzi prinsiplər, tələblər vardır ki, gəncliyə öz təsirini göstərir. Bu baxımdan, istənilən gəncliyi xarakterizə edəndə mütləq onu yetişdirən mühitə də diqqət yetirmək lazımdır. Müəyyən mənada, gənclik cəmiyyətin əks-sədasıdır – cəmiyyət nə söyləsə, ona ilk səs verən gənclik olur. Gənclik insanın cəmiyyətlə ilk ünsiyyət dövrüdür. İndiyə kimi daha çox ailə mühitində qalan, onun qanunlarına tabe olan insan gənc yaşında ilk dəfə cəmiyyətin təsirini öz üzərində hiss etməklə yanaşı, özünün də ona təsir edəcək gücdə olduğunu görür. O anlayır ki, özünün orijinal ideyaları, güclü enerjisi, yaradıcılıq həvəsi ilə yeni nəfəs ola bilər. Bu səbəbdən, bir çox hallarda gənclərdən bir qüvvə, təəssüf ki, bəzən fanat kütlə kimi öz maraqları üçün istifadə edirlər. Gəncliyi düzgün tanıyan bilir ki, onun qarşısında dayanmaq çətindir, bəlkə də mümkünsüzdür.

Məhz cəmiyyətin yaratdığı imkanlar daxilində insan öz potensialını açar, inkişaf edər, yaxud sıxılmış yay effekti alıb, bir gün həm özünə, həm də ətrafına ciddi zərər verər. Maraqlı və diqqət çəkən məqamlardan biri də budur ki,

gənclər onları təmin etməyən, enerjisinə əks səda verməyən cəmiyyətdə öz mühitini yaratmaq istəyir və bunu bacarır. Tarixdə belə kiçik təşkilatların böyüyərək dövlət üçün təhlükəli hal aldığı, öz yenilikləri ilə cəmiyyətə alternativ olduqları faktlar da az deyil. Başqa sözlə desək, gəncliyin düşüncəsiz enerjisi yad qüvvələr üçün bir xammal ola bildiyi kimi, düşüncəli şəkildə hərəkət edərək xalqı xilas edə də bilir. Bu məsələnin kifayət qədər mühüm olduğunu nəzərə alaraq, onu “*Mən və cəmiyyət*” adlı ayrıca bir bölmədə təhlil etməyə çalışırıq.

Nəhayət, kitabın sonuncu bölməsi hər gəncin həyatında, şəxsiyyətində əhəmiyyətli rol oynayan bir duyğuya – eşqə həsr edilib: “*Eşq və müqəddəslik duyğusu*”. Bir-birinə kifayət qədər yaxın olan və bir-birini tamamlayan gənclik və sevgi az qala sinonim sözlər kimi qəbul edilir. Onlar haqqında şairlər, mütəfəkkirlər, sənətkarlar elə dəyərli fikirlər söyləyiblər ki, bu barədə yeni bir söz demək mümkünsüz görünür. Əslində, biz bilərəkdən eşq haqqında təhlillərimizi son bölümə saxlamışıq – yalnız gənc öz həyat yolunda seçim edəndən, öz Mən-ini kifayət qədər tanıyandan, maddi və mənəvi dünyası arasında düzgün balans qurmağı bacarından sonra sevginin mahiyyətini anlamağa qadir olur. Düzdür, təhlillərimiz yenə də hisslər səviyyəsindən başlayaraq ən ülvü məqama gəlir. Bununla belə, burada söhbət gənclik enerjisinin qarşısına qatıb qovduğu, düşüncəsi, mənəviyyəti zahiri keyfiyyətlər arxasında qalan bir insandan deyil, əksinə, öz enerjisini yaradıcılıq gücünə çevirə bilən, öz düşüncəsi və əməlləri ilə tarixin gedişinə təsir göstərən, yeni səhifə açan şəxsiyyətdən gedəcək. Başqa sözlə desək, söhbət hisslər üzərində müvəqqəti münasibətlərdən deyil, yaradılışın mahiyyətində duran, kamilləşmə prosesinin

təkanverici qüvvəsi olan eşqdən gedəcək.

Fəlsəfə bəşəri həqiqətləri öyrənir və onu bir şəxsin nümunəsində, konkret bir zaman kəsiyi çərçivəsində, ayrı-ayrı məişət problemləri əsasında yazmaq mümkün deyil. Təbii ki, biz də bunu nəzərə aldığımızı görə təhlillərimizdə eramızdan əvvəldən başlayaraq günümüzə qədər uzanan dövrü əhatə etmişik. Məqsədimiz əsrləri birləşdirən gizli qanunauyğunluğu, sabit qırmızı xətti izləməkdir. Əsrlər boyu gəncliyin mahiyyətində nə dəyişib? Tarixin hansı səhi-fəsini gənc təfəkkür yazıb və onun yetkin təfəkkürdən fərqi nədir? Gənc yaşında müdrikliyin zirvəsinə qalxa bilmiş şəxslərə yenə gənc demək olarmı? Bunlar və yeri gəldikcə doğulan başqa suallar gəncliyin fəlsəfəsinə aparən cığırılar, yaxud düşən işıqlardır.

Fəlsəfə həm də həyatın mənasına, insanın daxili aləminə nüfuz edən bir baxışdır. Fərqi yoxdur, bu həyat tarixin hansı dönəmində yaşanıb, yaxud bu insan hansı peşənin sahibi olub. Yetər ki, özündə o, ilahi həqiqəti üzə çıxarmış, öz insanlıq missiyasını yerinə yetirmiş olsun. Biz də gəncliyin fəlsəfəsini yazmaq üçün tamamilə fərqli şəxsiyyətlərə müraciət etməli olduq və təbii ki, mövzumuza uyğun olaraq əsasən gənclərə, yaxud məhz gənc yaşında həyatının vacib addımını atıb, uğur qazanan şəxslərə üstünlük verdik.

Beləliklə, tədqiqat zamanı kimlərə müraciət edilib? Hər kəsdən əvvəl, biz bütün bəşəriyyətin taleyində əhəmiyyətli rol oynayan, dönüş yaradan şəxsiyyətləri araşdırmışıq. Bura birmənalı şəkildə peyğəmbərlər aiddir. Bəzilərinin tarixi kimliyi şübhə altında olsa da, onların hər birinin dinlər tarixində məlum yeri və rolu vardır. Söhbət yalnız bir neçə peyğəmbərdən gedir, daha doğrusu, öz ümumbəşəri missiyasını gənc yaşda dərk edən və gənc yaşına baxmayaraq, bu

müqəddəs yükü çəkməli olan şəxsiyyətlərdən. Axı onlar Yaradanın elçisi, sözcüsü olmaqla yanaşı, həm də sosioloji və bioloji varlıq olublar – qorxuları, sevgiləri, problemləri ilə. Bizim təhlillərimiz, ilk növbədə, belə bir vacib sualın cavabını axtarır: əcəba, bir peyğəmbərin Allah tərəfindən gənc və ya yetkin yaşında seçilməsinin fərqi, özəlliyi varmı?! Maddi həyatları ilə ilahi missiyaları arasında mükəmməl tarazlıq yaratdıqlarına görə bizim tədqiqatda onlara xüsusi yer ayrılıb. Kitabda Yereimiya peyğəmbərin, İbrahim peyğəmbərin, İsa Məsihin və təbii ki, Məhəmməd peyğəmbərin (s) şəxsiyyəti, gəncliyi və peyğəmbərlik missiyaları tədqiq edilir.

Müraciət etdiyimiz ikinci qrup gənclər mif və əfsanələrin qəhrəmanlarıdır. Məsələ burasındadır ki, miflər, əsərtirlər xalqların xəyallarının, düşüncə tərzlərinin məhsulu olmaqla yanaşı, ən vacibi, onların kodlaşmış yaddaşıdır. Məhz gənc qəhrəman öz xalqının milli kimliyinin, arzularının təzahürüdür, ədalətsizliyə qarşı bəzən gizli, bəzən açıq üsyanının ifadəsi, öz kökünü unutmamaq cəhdidir. Mif qəhrəmanlarının əksər hallarda gənc olması təsadüf deyil. Yolun başlanğıcında duran, bütün arzuları, planları, bacarığı, potensialı ilə hazır dayanan, şərə qalib gəlib xeyirli həyatın təməlini qoyan, hətta özü həlak olsa belə, xalqını yaşadan gənc əslində xalqın ruhunun obrazı, simvoludur. Marafıdır ki, bəzən sadaladığımız keyfiyyətlərə malik real tarixi şəxsiyyətlər də əfsanələşdirilir, xalqın xilaskarı kimi tarixə düşür. Kitabda “Gilqamış dastanı”nın, “Danko”nun, “Odiseya”nın, “Kitabi-Dədə Qorqud”un, “Nibelunqlar dastanı”nın qəhrəmanlarına müraciət edilir, müqayisələr aparılır və bununla həmin gəncin simasında onun xalqının kimliyi nəzərdən keçirilir.

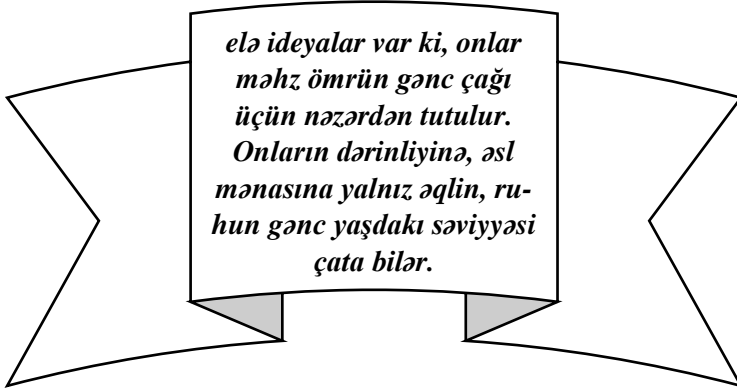
Gəncliyin əhəmiyyətli bir tərəfi, hətta ən böyük assosiasiyası cəsarət, hünər olduğuna görə kitabda gənc sərkərdələrə də xüsusi diqqət ayrılır. Diqqət çəkən məqamdır ki, məhz gənc fəhmlərin şəxsində qılınç və qələmin kamil tandemini görmək mümkündür. Axı bu gənc sərkərdələr öz şeyxlərinin, ustadlarının timsalında qoca müdrikliklə gənclik enerjisi arasında tarazlıq yarada bilmiş və bununla da tarixdə öz izlərini qoymuşdurlar. Onlara müraciət etmədən nə gəncliyə xas cəsarəti, qorxmazlığı, nə fəhmlük istedadını, nə qılınçını haqq üçün qaldırmağın mənasını, nə də gənclik dəliqanlığı ilə yanaşı ilahi aləmlə əlaqəsini qoruyub saxlamaq bacarığını çatdırmaq mümkündür. Bu sırada Makedoniyalı İsgəndərin, Həzrət Əlinin, Fəhml Sultan Məhmədin və Janna D' Arkın şəxsiyyəti tədqiqata cəlb edilib.

Kitabda daha çox müraciət edilən, hər məsələnin təhlilində fikir və kəlamlarından nümunələr gətirilən daha bir təbəqə də gənc mütəfəkkirlər, şairlər və sənətkarlardır. Tədqiqatımızda digərlərinə nisbətən onlara daha geniş yer ayırmışıq və hər mövzuda mütləq onların fikirlərindən nümunələr gətirmişik. Məsələ burasındadır ki, əgər peyğəmbərlər Mütləq Varlığın kəlamlarının elçisi, ilahi missiyanın daşıyıcıları, mifik qəhrəmanlar xalqın kod-yaddaşlarının təcəssümü, sərkərdələr qılınçla tarix yazanlardırsa, mütəfəkkirlərin, şairlərin isə yeganə silahı söz və qələmdir. Onlar istər ilahi həqiqət olsun, istər yeni tarixi səhifə olsun, istərsə də ali həqiqətlər olsun, bunların hamısını öz düşüncə süzgəcindən keçirib, öz mənəviyyəti ölçüsünə salıb kağıza köçürənlərdir. Bu səbəbdən, ilk baxışda mütəfəkkirlərin, şairlərin təsir dairəsi, tarixi missiyası digərlərinə nisbətən kiçik görünə bilər. Bununla belə, biz yalnız öz şəxsi təfəkkürü və dünyagörüşündən çıxış etsə də, yazdıqları ilə bütün

bəşəriyyətə, xalqa müraciət edən, ideyaları, yaradıcılığı ilə zaman-məkan çərçivəsini dağdan şəxsləri tədqiqata cəlb etmişik. Məhz onların simasında bütün günahları, zəiflikləri ilə bir yerdə İnsan adının ucalığını göstərməyə çalışmışıq. Onlara geniş yer verməyimizin daha bir səbəbi də budur ki, hər gəncə peyğəmbərlik qismət olmur, ancaq hər gənc öz düşüncəsinə uyğun olaraq ilahidən həqiqət payı alır, sadəcə bundan xəbərdar olub ona doğru aparın yolu tapmaq lazımdır.

Onu da vurğulayaq ki, kitabda müraciət etdiyimiz gənclərin əksəriyyəti, bəzi istisnalar olmaqla, maddi dünyanı gənc yaşda tərk ediblər. Onların hər birinin həyatı acı bir faciə ilə yarıda qırılıb. İsa Məsih, Sührəvərدي, Miyanəci, Janna D`Ark, Mikayıl Müşfiq edam olunub, Puşkin, Lermontov, Ülvi namərd gülləyə tuş gəlib, Makedoniyalı İsgəndərin, Bayronun, Rafael Santinin və Kyerkeqorun isə bu dünya ilə vidalaşmasına səbəb xəstəlik olub. Düzdür, aralarında daha uzun ömür sürən, ahıl yaşlarına çatanlar da var. Məsələn, İbrahim peyğəmbər, Sultan Mehmed, Mikelancelo, Şelling, ancaq onların adlarını tarixə yazan əməlləri məhz gənc yaşa aiddir. Deyilənlərdə əhəmiyyətli bir məqamı da qeyd edək. Kənardan baxana bu talelər bəzən nakam, qırıq görünür. Əslində isə, bu şəxsiyyətlər deyəcəkləri sözü söyləyə, üzərilərindəki missiyanı bitirə biliblər. Bu, hər adama, hətta uzun ömür yaşayanlara belə qismət olmayan bir xoşbəxtlikdir. Onların təbii və ya qeyri-təbii şəkildə sönən fiziki həyatları deyil, ruhlarının bəşəriyyətə çatdırdıqları daha böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu gerçəkliyi unudub, arxa plana keçirib yalnız faciəli bir ölümü, nakam gənc ömrü ön plana çıxarmaq və bununla oxucuda təəssüf hissi yaratmaq həmin gənclərin dedikləri ümumbəşəri sözə,

atdıqları tarixi addıma qarşı ədalətsizlikdir. Səlahəddin Xəlilov yazır: “Ölməzlik qazananlar ideya müəllifləridir. Başqasının ideyasının ictimai realizasiyası prosesinə qatılaraq real ictimai həyatın uzadılması bir şeydir, sənin ideyanın ictimai prosesə çevrilərək yaşaması başqa şeydir. Bu, artıq sosial-mənəvi sferada ölməzlikdir”.¹ Gəncliyə məxsus hikmətlər, ən vacib ideyalar ilk baxışda nəzərə çarpan fiziki göstəricilərin parlaq keyfiyyətləri fonunda ya diqqətdən kənarda qalır, ya da bir təsadüf kimi qəbul edilir. Halbuki hər ideyanın özünə xas forması, reallaşma metodu var. Həmçinin,

İllər keçəndən sonra o, nəinki öz formasını, mənasını dəyişə bilir, hətta malik olduğu saflığı, ülvyyəti ümumiyyətlə itirir, mahiyyəti dəyişir.

Beləliklə, biz yalnız bir kitabın həcminin və öz tədqiqatçılıq qabiliyyətimizin verdiyi imkan daxilində gənclik fəlsəfəsinin sadəcə bir neçə keyfiyyətinə, özəlliyinə toxunuruq. Daha neçəsi isə hələ də öz təhlilini gözləyir. Məqsədimiz həm də gələcək tədqiqatlar üçün qida verməkdir.

¹ Xəlilov S. Sivilizasiya və cəmiyyət // İpək yolu. Beynəlxalq elmi, ictimai-siyasi jurnal, 2000, № 2, s. 21.

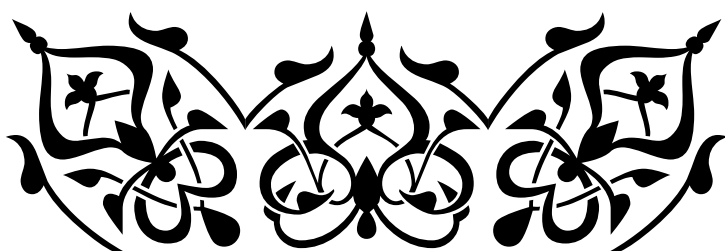
Bəli, bizim təqdim etdiyimiz kitab öz missiyasını anlamış və bu missiyasını həyata keçirməklə tarixdə iz qoya bilmiş gənclər haqqındadır. Lakin unutmamaq olmaz ki, dünyanın həqiqəti bu gün tarix kimi öyrənilməyi kimi, bugünün həqiqətləri də sabah üçün tarixdir. Bu baxımdan, bu kitab həm də bir bələdçidir. Axı burada deyilən hər xüsusiyyət bir tarixi qəhrəmanın şəxsinə araşdırılrsa da, zamandan, məkandan asılı olmadan, hər gəncdə rast gəlinən cəhətdir, sadəcə fərqli formata. Bir vaxtlar Aristotelin düşünərək açdığı “düyünləri” İsgəndər qılıncı ilə bir zərbədə açdı. Yaxud İbrahim peyğəmbər bütələri bir gecədə sındırdı və vətəninədən uzaqlaşdırıldı, Məhəmməd peyğəmbər (s) isə, əksinə, uzaq salındığı Vətəninə geri dönərək həm bütələri sındırdı, həm də ürəkləri fəth elədi. Açılmayan neçə düyünlər, sındırılmayan neçə bütələr var hələ!

Bəli, bu kitab zahiri keyfiyyətlərin altında batini mahiyyəti görməyə kömək edən bir xatırlatmadır. Burada təhlil etdiyimiz, bəzən açıq-aşkar heyran qaldığımız şəxslər heç də nümunə kimi təqdim edilmir. Əsla. Onlar gəncliyin müəyyən cəhətlərini daha qabarıq yaşamış və məhz buna görə tarixdə ad qazanmış şəxslərdir. Biz həmin cəhəti təhlil etmək naminə onları nümunə gətiririk. Yəni məqsəd şəxsiyyətlər deyil, xüsusiyyətlərdir. Düzdür, elə xüsusiyyətlər, istedad var ki, başqa yaşda da görmək mümkündür. Bununla belə, məhz gəncliyin verdiyi bir spesifiklik var ki, biz diqqəti məhz onun üzərinə cəmləmək istəmişik. Başqa sözlə desək, kiminsə Makedoniyalı İsgəndər kimi hünər göstərən torpaqlar zəbt etməsinə ehtiyac yoxdur, amma özünə inanıb irəli getməsinə ehtiyac var. Yaxud kiminsə İbrahim peyğəmbər kimi bütələri yıxmağı bəlkə də gülünc görünər, halbuki, bugün yıxılmalı olan daha çox büt, daha çox yalançı

tanrılar var. Kimsə İşraqiliyi təkrar təqdim edə bilməsə də, öz düşüncəsində Universal həqiqətə aparən o ruhani yolu tapmaqla öz həqiqətini tapa bilər. Və s. Bəlkə də gənclər oxuduqca tanış duyğulara rast gələcək, ya zəif, ya güclü şəkildə onu yaşadığını xatırlayacaq, nəyinsə yanından laqeydcəsinə ötməkdən vaz keçəcəkdir. Bəli, bu bir-iki nəfərin deyil, ümumiyyətlə, ülvi gəncliyin sirərini açan bir fəlsəfədir və ya fəlsəfənin gənclik çağıdır.

Yol ayrıcında:

əbədiyyət, yoxsa maddiyyat...

“Gənclikdə ələ bir şey qazan ki, qocalığın illər ərzində verdiyi xəsrəri qarşılaya bilsin. Anlayanda ki, qocalığın qidası müdriklikdir, gənclikdə ələ et ki, qocalığın ac qalmasın”.

Leonardo da Vinçi

“Uşaqlıqdan çıxan oğlanlar və qızlar, ruhunuzda ilk dəfə bu suallar baş qaldiranda özünüzsə inanın: mən nəyəm, niyə yaşayıram, ətrafmdakılar niyə yaşayır? Başlıcası və ən həyəcanlı sual isə, mən və ətrafmdakılar diəzgünmi yaşayıırıq? ...Bu ziddiyyətlərdən qorxmayın; əksinə, bilin ki, sizin bütün ətrafla olan bu ziddiyyətdə sizdə olan ən yaxşı şey əks olunub – həmin o ilahi başlanğıc ki, onun həyatda təzahürü bizim varlığımızın nəinki başlıca, həm də yeganə mənasını ehtiva edir”.

Lev Tolstoy

Gəncliyin nə vaxt başladığını və nə vaxt bitdiyini söyləmək çətinidir. Bəlli olan bir şey var ki, o, bir tərəfdən uşaqlıq və onun narahat mərhələsi hesab edilən yeniyetməliklə əlaqəlidir, digər tərəfdən isə yetkinliklə. Bir növ onlar arasında keçiddir. Bu mənada gəncliyi illərlə hesablayıb müəyyənləşdirmək mümkün olmur. Çünki burada əsas təyin edici amillər tərəkürün səviyyəsi və psixoloji məqamdır. Məsələn, bəzən insanın uşaqlığı və yeniyetməliyi o qədər uzanır ki, həyatın dövrləri arasında sanki bir “sürüşmə” baş verir, həmin adamın artıq 50 yaşı olsa da, heç cür yetkinlik dövrünə keçə bilmir, bəlkə də heç vaxt keçə bilməyəcək. İllərinə görə yetkin hesab edilsə də, həmin şəxs düşüncəsinə görə heç gəncliyini də yaşamayıb, hələ də yeniyetmə səviyyəsindədir. Yaxud, əksinə, həyatın şərtləri altında uşaq çox tez yetkinləşir, 15 yaşında artıq gəncliyini yaşayıb bitirir və yenə də ənənəvi mərhələləşmə pozulmuş olur. Belə qənaətə gəlmək olar ki, alimlər ömrün mərhələlərinin sürüşməsini, insanın yaşı və düşüncəsi arasındakı tarazlığın pozulmasını izah etmək üçün bioloji və psixoloji yaş anlayışlarını irəli sürüblər. Məsələn, Erik Erikson kimi bəzi psixoloqlar buna sırf psixoloji nöqtəyi-nəzərdən, Freyd və onun davamçıları isə psixoseksual prizmadan baxırlar. Biz isə bu dövrləşməyə, qeyd etdiyimiz kimi, nisbətən fərqli baxırıq və bunu bioloji, yaxud psixoloji deyil, düşüncənin səviyyəsi və mənəviyyatın məqamı kimi dəyərləndiririk.

Qurani Kərimdə deyildiyinə görə, insan hələ

doğulmamışdan qabaq Allah onunla əhd bağlayır: “Mən Sizin Rəbbinizəmmi?” “Bəli, Rəbbimizsən!” (Qurani Kərim 7/172). Bundan sonra O yalnız Özünün bildiyi bütün adları insana öyrədir və insan Allah-Təalanın verdiyi əmanətə sahib çıxır, onu öz üzərinə götürür. Aldığı bu ilahi lütfərin nəticəsi və təzahürü kimi yaradılmışlar arasında yalnız insan Yaradandan yaradılana doğru uzanan ilahi xətti dərk etmək və təkrar ilahi aləmə qədər ucalmaq qabiliyyətinə malikdir.

Dediklərimiz, eyni zamanda şahidi olduqlarımız qarşımıza insanın sanki iki fərqli portretini qoyur: zahiri və batini. Birində doğuluşundan fitrətən bütün biliklərə sahib, bütün varlıqlardan üstün, ilahi aləmlə əlaqəli olan nisbi bir yaradan, digərində isə dünyaya gələndə heyvan balasından da aciz olan, illər ərzində qayğı və qulluğa möhtac olan, informasiya xaosu, maddi istəklər arasında özünü unutmağa hazır olan bioloji canlı. Əslində, kifayət qədər mürəkkəb varlıq olan insanın mahiyyətini tam tanımaq üçün bu iki portret bir-birini tamamlamalıdır. Məsələn, ilahi aləmdən

qopub maddi dünyaya düşən insanın göz yaşlarından tutmuş, bu dünyanın kəşfindən keçərək təkrar ilahi aləmin qapıları önündə yaşadığı heyrətə qədər davam edən həyat yolunu gənc şair Ülvi belə təsvir edir:

*Ağlamaq insanın ilk adətidir,
Danışmaq həyatla ilk vəhdətidir.
Hər şey ilk olsa da, ömrü uzunlu,
Bir yalnız ölməyi son heyrətidir.¹*

Bəli, doğulana – maddi dünyaya gələnə qədər ilahi bir əhdin nəticəsi kimi insan bütün həqiqətlərə olur, eyni zamanda, ağır bir məsuliyyəti üzərinə götürür. Əslində, belə güman etmək olur ki, körpə yaşlarında insan öz ruhunun malik olduğu bilikləri daha yaxşı xatırlayır. Böyüdükcə, maddi dünyaya aid informasiyalar onun bütün beynini, yaddaşını zəbt etdikcə, əvvəlkiləri unudur. Körpə olanda insanın iradəsi, rəşadətli ağı, məntiqi hələ möhkəmlənmədiyinə, formalaşmadığına görə, malik olduğu fitri biliklər, istedadlar sanki hədd tanımadan ortaya çıxır, təzahür edir. Yəni maddi dünyanın qalın çərçivəsi körpənin ruhunu məhdudlaşdırma bilməyə qədər bu biliklər çox açıq şəkildə özünü büruzə verir. İnsanın varlığı zətdən bir möcüzədir. Bu səbəbdən üzə çıxan fitri istedadlar – ilahi lütfələr, təbii ki, ətrafında hər kəsi heyran qoyur və belə uşaqlara vunderkind (alman sözü *wonder*-mücüzə, *kind*-uşaq) – möcüzə-uşaq deyirlər. Bir yaşında Bibliya oxuyan, iki yaşında onu danışan, XIX əsrin böyük filosofu və iqtisadçısı Jon Stüart Mill, üç yaşında ilk müstəqil konsertini verən dahi bəstəkar Volfqanq Amadey Motsart, bir yaşında yazdığı bacaran, dörd yaşında Homeri, altı yaşında Aristotelin məntiqini öyrənən dahi

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 62.

riyaziyyatçı Uilyam Saydis (Sidis) və daha neçə möcüzə-uşağı nümunə göstərmək olar. Onu da xüsusi vurğulayaq ki, bəzən uşağın qeyri-adi bacarığının, hətta dahiliyinin üzə çıxmasında, parlamasında onun valideyninin müəyyən xidməti olsa da, uşağın öz iradəsinin heç bir rolu olmur. Məsələn, deyilənə görə, rəssam PİKASSO körpəliyində ilk bacardığı şey fırça tutmaq olub. Deməli, bu, insanın deyil, Yaradanın iradəsinin gerçəkləşməsi, hətta Onun verdiyi lütfün maddi çərçivəyə tabe olmamasıdır.

Yeri gəlmişkən, valideynin roluna da kiçik bir açıqlama verək. Öz uşağını daim diqqət mərkəzində saxlayan, onun düşüncələrinə, hərəkətlərinə nəzarət edən valideyn onun istedadını çox erkən yaşlarında görür və onu inkişaf etdirməyə çalışır. Bir daha vurğulayaq: var olanı, özünü göstərən istedadı görür və ona dəstək verir. Buna görə də bəzən öz uşağının təbii istək və şıltaqlıqlarının qarşısını almaqla, ciddi rejimə salmaqla onu incitməyə belə razı olur, tək istedadı cillalanıb üzə çıxsın, düzgün istiqamətlənsin. Bununla belə, insanın müdaxiləsi heç də hər zaman xoş nəticə vermir. Düzdür, belə uşaqlar əksər hallarda görkəmli şəxsiyyət kimi tarixdə qalıblar, lakin burada iki maraqlı məqamı qeyd edək. Birincisi, məhz valideynin təsiri, müdaxiləsi həmin şəxslərin psixologiyasında bir travma yaradır və bu, ömrü boyu keçmir. Məsələn, Motsartın fenomenal musiqi bacarığı məhz atasının dərsləri və israrı ilə yüksək səviyyəyə qalxmışdı. Eyni zamanda, nə qədər acınacaqlı olsa da, artıq gənlik dövründə də bu dahidə atası qarşısında az qala fobiya səviyyəsində qorxu və ehtiyat qalmaqla imiş. Yaxud Saydisin həyatına baxsaq, görürük ki, onun valideynləri öz uşaqlarını dahi eləmək üçün ən qeyri-adi təcrübələrə

əl atırmışlar. Nəticədə tarixə asosial, psixoloji baxımdan zəif bir dahinin adını yazdıra biliblər. İkinci vacib məqam: həmin istedadlı şəxslərdən heç biri sonralar öz övladına (əgər evlənib uşaq sahibi olurlarsa) eyni münasibəti göstərməyib. Niyə?! Öz aqibətini uşağına rəva görmədiyi üçünmü? Öz missiyasından baş açıb, vaxt ayırıb övladının missiyası barədə düşünə bilmədiyi üçünmü? Bir vaxtlar valideyninin ona göstərdiyi qəddar, sərt münasibətdən pozulan psixikasının övladına da qismət olmasını istəmədiyindənmi? Əlbəttə, cəhd edənlər olub. Amma övladının əziyyəti qarşısında dözməyib onu rahat buraxıblar. İlahi lütfə insan əlinin müdaxiləsini artıq hesab ediblər. Bu suala irəlidə təkrar qayıdacağıq və suallar öz cavabını tapacaq.

Kifayət qədər yayılmış bir rəyə görə, möcüzə uşaqlar öz istedadlarını gəncliyində qoruyub saxlaya, yaxud onun arxası ilə gedə bilmirlər. Bu deyilənin əksini sübut edən onlarla nümunə olsa da, bir həqiqət payı da vardır. Bu həqiqəti anlamaq üçün isə gəncliyin mahiyyətini dərk etmək lazımdır. Dahi rus şairi Mixail Lermontovun dediyi kimi:

*Xeyir və şərin badəsini mənə içirdib
Nəyə hazırlayıb məni Yaradan?
Nədən sədlər çəkib etirazlardan
Mənim gənclik ümidlərimə?
Sənin həyatını mən bəzəyəcəm,
İnsanlar arasında şanın olacaq dedi!¹*

Biz təsadüfən bir neçə dəfə vurğulamadıq ki, uşaqılıq vaxtında istedadın üzə çıxması uşağın iradəsindən və şüurundan asılı olmur.

¹ *Лермонтов М.Ю. Стихотворения. Поэмы. Маскарад. Герой нашего времени, М., Худож. литер., 1984, с. 65.*

*Uşaqılıq fiziki imkanların
kəşfidirsə, gənclik mənəvi,
ruhi imkanların dərkı və
gerçəkləşməsidir.*

İlk dəfə yeriməyə başlayan uşaq necə sevinir, qaçır, hoppanırsa, ilk sözlərini tələffüz etməyi öyrənən kimi durmadan danışsarsa, gənc də öz mənəvi gücünü tanıdıqca elə sevinir, bütün imkanlarını sınağa cəhd edir. Dediklərimizdə bir incə məqam var: uşaq özünü təbiətlə eyni görür, daha doğrusu, özünün fərqli olduğunu hiss eləmir. Yeniyetməlikdən başlayaraq o, fərqli olduğunu hiss etməyə başlayır və təbiətlə üz-üzə dayanır. Nəticədə onda ya qorxu, ya maraql, ya da sonsuz hakimlik hissi doğulur. Hər bir halda da insan günü-gündən artan suallarla üz-üzə qalır. Məsələn, Ülvi sanki gerçəkliyin bütün ziddiyyətlərini həll etməyə, bütün sualları cavablandırmağa çalışır:

*Özünə gəlməmiş bu zərbələrdən,
Yenə də gün gəlir – götürüb gəlir.
Yeni müəmmalar, yeni suallar,
Axtar cavabını, axtar birbəbir,
Tapmasan, üstünü o toppuz alır.¹*

Xüsusilə vurğulayaq ki, məhz yaranan suallar, onlara verilən cavablar və axtarılan həll yolları gəncin potensialının, özünü axtarışın ilk təzahürləridir. Yaradanın bu gənci bir ailə, bir cəmiyyət, bir dövlət, yoxsa bütün bəşəriyyət üçün nəzərdə tutduğu bu məqamda bəlli olur. Necə ki, potensialı, istedadı bir cəmiyyət üçün nəzərdə tutulan bir gənc

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 28.

bəşəriyyət miqyasına yetə bilməz, eləcə də missiyası bəşəriyyət səviyyəsində olan gənci bir cəmiyyət çərçivəsində saxlamaq mümkün deyil.

Allah-Təala bəşəriyyətə öz sözünü hər zaman çatdırır və bu sözlər insana doğru seçim etmək, həqiqəti anlamaq və özünü bir şəxsiyyət kimi yetişdirmək üçün bələdçi rolunu oynayır. Gah açıq mətnlərlə, gah da gizli işarətlərlə. Birinciləri yaymaq, tanımaq üçün Yaradan əxlaqına, düşüncəsinə görə yaxşı mənada fərqlənən şəxsləri özü seçib və peyğəmbər (nəbi/rəsul) olaraq insanların arasına göndərib. İkinciləri görmək, anlamaq üçün də Allahdan bir lütf bəxş edilir. Bu, öz ruhu ilə Yaradanına doğru yönələ bilən, Onun ilahi qatından bilik və enerji ala bilən hər insan ola bilər. Birincilər, yəni peyğəmbərlər tarixdə daha çox müdrik qoca, cəmiyyətdə, olduğu toplumda nüfuz sahibi olan kamil insanlar kimi tanınıblar. İkincilərin isə bəlli yaşı yoxdur. Onların cəmiyyətdəki yerini təyin edən də yaşları deyil, əməlləri olub. Bununla belə, tədqiqatımız əsas verir, iddia edək ki, ilahi işarətləri, gizli ilahi lütfələri gənc yaşda görmək, sezmək daha asandır, nəinki başqa yaşda. Bu o demək deyil ki, onlar yetkinlərdən daha ağıllıdır, yaxud daha layiqdirlər. Əsla. Sadəcə, onların ruhu açıqdır, qəbul etməyə hazır vəziyyətdədir. Burada əhəmiyyətli bir məqama da diqqət yetirək. Dediklərimizdən belə məlum olur ki, Müqəddəs Cəbrayıl peyğəmbərlərə Allahdan vəhylər – biliklər gətirir və bu biliklər olduğu kimi, heç bir sözünə, əmrinə toxunmadan insanlara çatdırılmalıdır. Din tarixindən də görüldüyü kimi, burada şəxsi həmişə Allah özü seçim edir: Onun sözünü insanlara çatdıracaq şəxsi də, deyiləcək xəbərin məzmununu və zamanını da. Bu, vəhydir, müqəddəs missiyadır. Bunu əsrlər boyu peyğəmbərlər insanlara düzgün

yoldan çıxmamaları üçün çətdırıblar. Ən vacibi isə, ən adil, ən kamil, ən gözəl, ən müdrik Yaradanın varlığından xəbər-dar olsunlar deyə. Vəhy – Allahın insana vacib sözüdür, nə-sihəti, insanları qəflət yuxusundan ayıldan ilahi xəbərlədir. Missiya isə onların seçilmiş ruhlar vasitəsilə səslənməsidir. Bəzən sözlə, bəzən səslə, bəzən də əməllə. Sonuncu pey-ğəmbərimizlə (s) peyğəmbərliyə xitam verilib. Vəhy isə kəsilməyib, kəsilə bilməz – Allah öz bəndəsi ilə ünsiyyətini kəsməz! Çünki Allahın sözləri bitə bilməz: “Əgər yer üzün-dəki bütün ağaclar qələm olsaydı, dəniz də (mürəkkəb olub) ardından ona yeddi dəniz də qatıltsaydı, yenə də Allahın Sözləri qurtarmazdı. Həqiqətən, Allah Qüdrətlidir, Müdrik-dir” (Qurani Kərim 31/27). Tarix boyu peyğəmbərlərlə yanaşı, Allah başqa təmiz ruhları da seçib ki, Onun bitmə-yən kəlamlarını bəşəriyyətə çatdırsın. Və Allahın seçimi, vəkaləti bu gün sözün ən ülvi mənasında missiya şəklində davam edir. Bu seçilmişlərin əksər hallarda gənclər arasın-dan olması da bir təsadüf deyil, əksinə qanunauyğunluqdur. Çünki gənclik ruhun bütün varlığı ilə yeni söz üçün açıldığı bir dövrdür. İlahi ələmlə əlaqə bu dövrdə daha möhkəm qu-rulduğuna görə, Yaradanın onun ruhuna söylədiyi kəlamla-rı, həqiqətləri daha aydın eşidə bilir. İlahi iradə qarşısında isə bütün maddi maneələr acizdir, “Ol” deyilirsə, olur. Mə-sələn, 37 yaşında dünyasını dəyişsə də öz əsərləri, xüsusilə Müqəddəs Məryəm, Madonna rəsmləri ilə şöhrət qazanan dahi rəssam Rafael Santinin qəbrinin üzərində yazılıb: “Bu-rada dahi Rafael uyuyur. O həyatda olanda təbiət məğlub olmaqdan qorxurdu, ölümündən sonra isə ölməkdən qorxur” (lat. *Ille hic est Raffael, timuit quo sospite vinci, rerum magna parens et moriente mori*).

Dediklərimizdə çox vacib bir faktın üzərində təkrar

dayanaq. Bəli, Yaradan sözünü çatdırması üçün şəxsi Özü seçir, insana seçim qoymur. Onun işarətlərini anlamaqda isə insanın öz iradəsi və şüuru əhəmiyyətli rol oynayır. Yazımız boyunca biz dönə-dönə təkrar edirik ki, öz mənəvi dünyasını yeni kəşf edən bir insanın ruhu bütün paklığı ilə ilahi aləmdən gələn nura açıq olur. Gəncin həyat yolunda edəcəyi seçimdən asılı olaraq bu nur sonralar arta və ya azala bilər. Deyilənlərə münasibət olaraq, istər-istəməz belə bir sual yarana bilər: nə üçün gənc yaşda peyğəmbər kimi seçilən şəxslər azdır?

Gənc yaşın peyğəmbərliyə təsirini təhlil etmək üçün biz yalnız dördünün şəxsiyyəti üzərində xüsusilə dayanacağıq: Yereimiya, İbrahim peyğəmbər, İsa Məsih və Məhəməd peyğəmbər (s).

“Yeremianın kəlamları” adı altında Bibliyanın ayrıca bölməsində yəhudilərin ikinci böyük peyğəmbəri olaraq xatırlanan bu şəxsə Allah-Təala tərəfindən peyğəmbərlik çox gənc, 15-20 yaşlarında verilib. Belə güman etmək olar ki, cəmiyyət kifayət qədər korlandığına görə onu xilas etmək üçün Allah-Təala hələ ana bətnində olan bir insanı seçib. Bibliyada deyilir: “Rəbbim mənə səsləndi: “Ana bətnində sənə biçim vermədən öncə tanıdım səni. Doğulmamışdan öncə səni seçdim, millətlərə peyğəmbər göndərdim.” Cavabında etiraz elədim: “Uca Rəbbim, mən danışmağı bacarmıram, çünki gəncəm”. Rəbbim: “Gəncəm demə. Səni göndərəcəyim hər kəsə gedəcək, sənə buyurduğum hər şeyi söyləyəcəksən. Onlardan qorxma, çünki səni qurtarmaq üçün səniniləyəm.” (Bibliya: Yereimiya, 5-8). Yereimiya hadisəsində bir neçə maraqlı faktı vurğulayaq. Allahın ilk müraciətinə gənc etiraz edir, çünki nəinki özünü, heç Yaradanını da tanıyacaq, dərk edəcək yaşda deyildi –

danışmağı bacarmırdı. Burada yenə də uşaq yaşında xüsusi istedadla malik olanlar – vunderkindlər yada düşür. Onlar da öz şüurları, iradələri ilə deyil, məhz Yaradanın istəyi ilə Onun verdiyi sözləri mexaniki şəkildə çatdırırlar. Yeremiya deyir: “Sonra (Rəbbim) əlini uzadıb ağzıma toxundurdu: “Budur, sözlərimi ağzına qoydum. Budur, ölkələrin və millətlərin kökündən qoparılıb yıxılması, yox edilməsi, yerlə bir edilməsi, təkrar tikilib ucaldılması üçün səni məsul etdim.” (Bibliya: Yeremiya, 9-10).¹ Diqqətə layiq daha bir məqam da bu peyğəmbərin tarixdə “ağlayan”, “əzab çəkən”, “öz millətinə qarşı edən” biri kimi tanınmasıdır. İlahinin verdiyi ağır yükü, missiyanı daşımaq üçün gəncin şüuru, idrak səviyyəsi, demək olar ki, hazır deyildi, ona görə də çəkə bilmirdi. Onun şəxsiyyəti ilə peyğəmbərliyi heç cür uzlaşa bilmirdi. Məsələn, Yaradanın onun xalqı haqqında verdiyi qərara qarşı etiraz etməyə, hətta kafirlərə haqq qazandırmağa çalışırdı. İlahi hökmün daha güclü olduğunu, Haqqın qüdrəti yanında insanların acizliyini görəndə isə ağlayırdı, rastlaşdığı xürafatdan dəhşətə gəlirdi və qarşı edirdi. Elədikləri cəmiyyətdə ona peyğəmbərdən daha çox bir sırası şəxs kimi münasibətin formalaşmasına səbəb olurdu. Bibliyaya istinadən belə düşünmək olar ki, Yeremianın gənc yaşı missiyasının məsuliyyətini dərk etməyə mane olurdu. O, seçilmiş bir peyğəmbər, ilahi kəlamların carçısı olsa da, gəncliyi önə keçirdi və o, öz səsini ucaltmağa çalışırdı. Nəticədə, nə millətini xilas edə bildi, nə də onun öz daxili dünyasında bir harmoniya yarandı. Bir sözlə, acı bir təcrübədir. Əcəba, eyni proses, yəni Allah tərəfindən seçilmək və ilahi missiyanın daşıyıcısı olmaq başqa gənc peyğəmbərlərdə necə baş verib?

¹ Bibliya. <https://www.bibleonline.ru/bible/tur/24/01/>

İbrahim əleyhissalam da Haqqı çox erkən yaşda – 17 yaşında tanıyıb və cəmiyyətin bütpərəst əqidəsinə baxmayaraq, Onu tanıتماğa başlayıb. Maraqlıdır ki, onun sonrakı yaş dövrləri haqqında hər hansı məlumat verilmir, yalnız ixtiyar yaşına çatanda övladının doğulduğu deyilir. Belə düşünmək olar ki, söhbət məhz şəxsiyyəti ilə çatdırdığı həqiqətlərdən gedəndə onun yaşı ön plana çəkilir. Məsələn, onun erkən gənclik çağında öz mənəvi dünyasına müraciət etməklə Haqqı tapması, ümumiyyətlə, gənclik üçün bir nümunədir. Yeremiyadan fərqli olaraq o, nəinki halından şikayət etmir, əksinə, xoşbəxtdir, güclüdür, cəsarətlidir. O, öz millətinin, hətta atasının da taleyini deyil, Allahın ona verdiyi missiyanı düşünür. Yetkin, hətta yaşlı vaxtında isə övladının taleyini deyil, Allahdan aldığı əmri – övladını qurban verməyi düşünür.

İbrahim peyğəmbərin gənc yaşında yaşadığı tərəddüdlər, bir-birinə zidd düşüncələr özünü dərk etmək istəyən hər bir gəncə məxsusdur. İçindəki ziddiyyətlər gəncin xarakterinə bir dəyişkənlik verir, qeyri-sabit addımlar atmağa sövq edir. O, içindəki fırtınaların kökünü ətrafında, təbiətdə axtarır. Məsələn, öz şəxsiyyəti ilə təbiətin təzadları arasında bənzərlik axtaran və öz missiyasını dərk etməyə çalışan Ülvî yazır:

*Ən dərin dərələr, müdhiş yarğanlar,
Əlçatmaz dağların özülü olur.
Gülüşlər, haraylar, ahlar, amanlar,
Həmişə yan-yana düzülü olur.¹*

Öz mənəvi dünyasına nüfuz edənə qədər, ziddiyyətlərin həqiqi mahiyyətini anlayıb seçim edənə qədər gənc ətrafa sanki rentgen baxışlarla baxır, adi gözlə görünməyən

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi..., s. 22.*

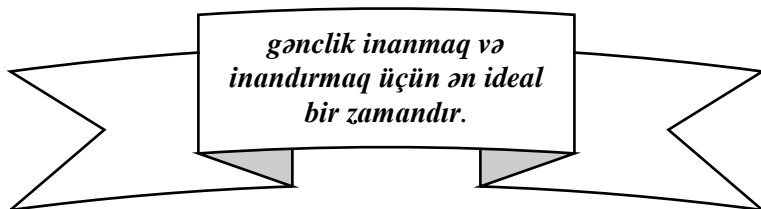
rəngləri seçir, adi qulaqla eşidilməyən səsləri eşidir, harmoniyanı duyur, heç kəsin unamadığı yerdə sevinc və ya qəm görür. Yalnız ziddiyyətlərin mənbəyini və mənasını tapandan və mənəvi dünyası durulandan sonra sakitləşir, özünü toplayır, hadisələrə fərqli prizmadan baxa bilir və seçimini edir. Başqa sözlə desək, üzərinə düşən missiyanı yüklənir. Bundan sonra dünyanın hər şeyini öz rəngində görən gənc ilahi vəhdətin parçalanmasını da, zahiri parıltının, yaxud çirkabın əsl mahiyyəti görünməz etdiyini də çox aydın görür. Kyerkeqorun fikrinə görə, “etik mən ayrı-ayrı, parçalanmış anlara dağılmağa qoymayan mənəvi məsuliyyətdir: burada mən – həyatın müxtəlif şəraitlərinin təsiri ilə fərdlə baş verən bir şey deyil, onun müstəqil seçiminin nəticəsidir və buna görə də ona aid olan bir reallıqdır. Belə Mən daimi cəhdlər tələb edir, çünki onun reallaşması xəyal və arzular-dan deyil, kənardan verilən istənilən şərtlərin diktə etdiyi əxlaqi ardıcılıqdan asılıdır”.¹

İsa Məsih hadisəsində də digər peyğəmbərlərə bənzəməyən məqamlar vardır. 30 yaşında peyğəmbərlik (Св. Евангелие от Луки 3:23)² verilən İsa, Quranın dediyinə görə, Allahın kəlamı və möcüzəsidir: “Həqiqətən, Məryəm oğlu İsa əl-Məsih ancaq Allahın peyğəmbəri, (Cəbrail vasitəsilə) Məryəmə çatdırdığı bir söz və Onun tərəfindən olan bir ruhdur” (Qurani Kərim 4/171). Bu “ilahi kəlam” ilk dəfə anası Müqəddəs Məryəmin izzət-nəfsini qorumaq üçün Allahın hökmü (!) ilə körpə ikən dillənsə də, bu, peyğəmbərlik kimi deyil, möcüzə kimi qəbul edilir. Yalnız onun öz düşüncəsi, iradəsi, seçim bacarığı yaranandan

¹ *Кьеркегор С.* Страх и трепет. Пер.: С.А.Исаева, М.: Республика, 1993, с. 11.

² Bibliya // <https://www.bibleonline.ru/bible/nrt/42/03/#23>.

sonra peyğəmbərlik missiyası başlayır. Vacib olan məqam da budur. Onu yoldan çıxartmaq və çörəklə sınağa çəkmək istəyən Şeytana deyir: “Ancaq çörəklə deyil, Rəbbin dilindən çıxan hər kəlamla da yaşayır” (Matta, 4:3-5).¹ İsa Məsih ağzından çıxan hər kəlmənin məsuliyyətini dərk edir, çünki onun özünə deyil, Haqqa məxsus olduğunu bilir. Qeyd edək ki, yəhudilikdə bir şəxs yalnız 30 yaşından başlayaraq öyrə-də bilər. Bu səbəbdən, İsanı suya çəkən Yəhya da, İsa özü də məhz 30 yaşında insanların qarşısına çıxıb ilahi qanunları təbliğ edə və öz düşüncələri ilə onları inandıra bilir. Başqa sözlə desək,

Bu səbəbdən İsa bir Müqəddəs Kəlam olaraq cəmiyyətə 30 yaşında “səsləndi” və gəncliyinin bitdiyi ərəfədə – 33 yaşında missiyası fiziki olaraq bitdi.

Yeri gəlmişkən, tədqiqatımız zamanı müraciət etdiyimiz gənc yaşda öz sözünü deyib bitirən, öz missiyasını tamamlayan və maddi dünya ilə vidalaşan gənc mütəfəkkirlərə, şairlərə, hətta sərکərdələrə də “İsa ömürlü” gənclər demək olar. Onlar da sanki müəyyən bir sözü demək, bir əməli eləmək üçün mükəlləf olunurlar, qısa ömür ərzində onu həyata keçirib gedirlər. Bəzən onların gənc olması, yaxud həyatla erkən vidalaşmaları ön plana keçəndə, bir təəssüf hissi yaranır: ömür vəfa etsə, daha nələr yaradardı?! Ancaq

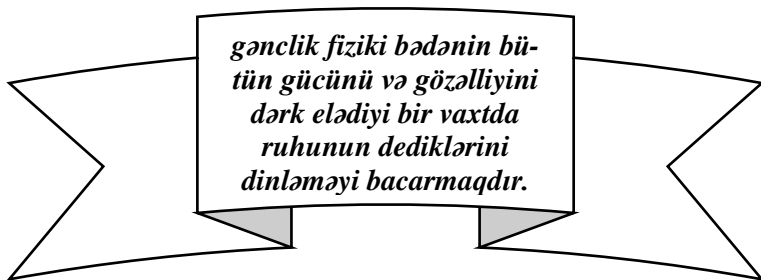
¹ Yenə orada - 04/#3-5.

bu şəxslərin qoyub getdiyi əməl, yaxud söz mirasını anlayanda görürsən ki, heç nə yarımçıq qalmayıb, hər şey bitmiş, bütöv şəkildə təqdim edilib. İsa Məsih ona həvalə edilən dini çatdırıb rahatca qeybə çəkildiyi kimi, bu gənclər də öz “xəzinələrini” tam xərcləyərək, Allahın onların vasitəsi ilə bəşəriyyətə çatdırmaq istədiyini çatdırıb gedirlər. Burada əhəmiyyətli olan sözdür, illər deyil. Eyni zamanda, deyilmiş sözün məhz gənc yaşda dərk edilmiş bir həqiqətin izharı olmasıdır. Sanki buna görə də həmin şəxslərin özləri də yaşlarını deyil, vaqif olduqları həqiqətin vaxtında çatdırılmasını düşünürlər.

Məhəmməd peyğəmbərin (s) nümunəsi əvvəlkilərdən tamamilə fərqlənir. Əgər Yeremiyanın, İbrahimin və İsanın uşaqlığı və yeniyetməliyi haqqında geniş bir məlumat yoxdursa, hətta bəzən onların gerçək tarixi şəxsiyyət olmaları haqqında mübahisələr belə yaranırsa, Məhəmməd peyğəmbər (s) haqqında bu məlumatlar müfəssəldir. İslam Peyğəmbərinin (s) Allah tərəfindən vəhy alana qədər necə bir həyat yaşaması, hansı düşüncə və əxlaqa sahib olması tarixi mənbələrdə öz əksini tapıb. Bunları izləyən adam Allahın öz müqəddəs kəlamının təbliği üçün necə bir şəxsi seçməsinə açıq-aşkar anlaya bilər. Məsələn, Məhəmməd peyğəmbər (s) uşaqlığını, xüsusilə gəncliyini çox gözəl dərk etmişdi. Maddi dünyanın hər üzünü görmüşdü. O, erkən yaşda valideynlərini itirsə də, ticarətlə məşğul olub maddi nemətin əhəmiyyətini bilsə də, diyar-diyar gəzib dünyanın gözəlliklərini görsə də, seçimini düzgün edə bilmişdi və buna görə də Əmin adını qazanmışdı. Təsadüfi deyil ki, sonralar Qurani kərimlə yanaşı, peyğəmbərin (s) kəlamları, şəxsi həyatı da İslamın təbliği, tanınması və yayılması üçün nümunəyə,

vəsaitə çevrildi. Başqa sözlə desək, Məhəmməd peyğəmbərin (s) nümunəsində gəncliyin kamil bir yetkinlik üçün əhəmiyyətini, gələcək həyat üçün necə bir işıq ola biləcəyini görmək mümkündür. Deməli, gəncin düşüncəsində daha tez durulma halının baş verməsi üçün o, uşaqlıqdan böyük bir xəzinənin “açarı” kimi yetişməlidir. Dahi mütəfəkkir Lev Tolstoy da sanki gənci buna ürəkləndirir: “Uşaqlıqdan çıxan oğlanlar və qızlar, ruhunuzda ilk dəfə bu suallar baş qaldıranda özünüza inanın: mən nəyəm, niyə yaşayıram, ətrafımdakılar niyə yaşayır? Başlıcası və ən həyəcanlı sual isə, mən və ətrafımdakılar düzgünmü yaşayıırıq? ...Bu ziddiyyətlərdən qorxmayın; əksinə, bilin ki, sizin bütün ətrafla olan bu ziddiyyətdə sizdə olan ən yaxşı şey əks olunub – həmin o ilahi başlanğıc ki, onun həyatda təzahürü bizim varlığımızın nəinki başlıca, həm də yeganə mənasını ehtiva edir”.¹ Belə məlum olur ki, varlığın ən vacib nüvəsini tanımaq və deməli, bütün çətinliklərə də baxmayaraq, öz məqsədinə çatmaq üçün özü ilə ətrafı arasındakı ziddiyyətin mahiyyətini və bununla öz unikallığını dərk etməlidir.

Gənclik insanın bütün potensialının tam açıldığı bir dövr olduğuna görə, ən qeyri-adi addımı da bu dövrdə ata bilir. Belə demək olar ki,

Bir var edilən diktəni yerinə yetirən uşaq, bir də var

¹ Толстой Л.Н. Верьте себе..., с. 63.

artıq kifayət qədər maddiyyatla tanış olandan sonra Allahın verdiyi bilikləri görmək, anlamaq və onları həyata keçirməyə çalışmaq. Bunun çox gözəl nümunəsini german-skandinav eposu “Nibelunqlar haqqında nəğmə”sinin baş qəhrəmanını Ziqfridin simasında görmək olur: o, qolunun gücünə bir dəmirçidən qəhrəmana çevrilsə də, məhz ruhunu dinləməyi bacarmadığına görə nəinki özünü və bütün gələcək nəsli, üstəlik öz şəhərini də, xalqını da məhvə düşər edir.

Uşaqlığın bitməyi öz iradəsinin artıq formalaşması, malik olduğu bilikləri, bacarıqları dərk olunmuş şəkildə qəbul etməsidir. Düzdür, bunu qəbul etməklə uşaqlığa məxsus bir çox şeylərdən məhrum olur, möcüzələr bitir, amma əvəzində başqa imkanlar açılır, başqa möcüzələr dövrü başlayır. Gənclik dövründə uşaqlığa məxsus iradəsizlik, kənar təkanı gözləmək artıq mənfi effekt verir: dərk olunmamış istedad sönməyə başlayır, malik olduğu imkanlar görünməz, istifadəsiz qalır. Əgər uşaq vaxtı öndə istedad durursa və onun hələ formalaşmamış Mən-i də bu istedadın kölgəsindədirsə, gənclikdə şəxsiyyət önə keçir və o, malik olduğu başqa keyfiyyətlərini də üzə çıxarmağa çalışır, Mən özünü yüksək səslə, pafosla tanımaq istəyir. Dünənə qədər valideynin təzyiqində qalan bir uşaq öz kimliyini sübut etməyə iddialanan gəncə çevrilir. Ən vacibi isə, bir uşaq malik olduğu istedadını idarə edə bilmədiyinə görə ona tabe olurdusa, bir gənc, əksinə, indiyə qədər yalnız bu istedadı xərclənən enerjisini parçalaya bilir, biliklərini öz istədiyi, arzu etdiyi istiqamətə yönəldə bilir. Nə qədər qərribə səslənsə də, nadir möcüzə kimi qəbul edilən bir uşaq da gənclik yaşına çatanda adi insanlar kimi onun tələblərinə tabe olmalı, eyni seçimləri etməli olur. Çünki gənclik həm orqanizminin, həm də ruhunun öz tələbləri, öz imkanları, öz enerjisi olan

bir fenomendir.

Bəli, gənclik insanın fiziki bacarıqları ilə yanaşı ağıllının, mənəviyyatının da qapılarının taybatay açılmasıdır. Zamanla və şəraitə uyğun olaraq, ən vacibi isə, gəncin öz iradəsi ilə etdiyi seçimə görə onlar ya bir-birini tamamlayır, bir-birinə təkan verir, ya da, əksinə, rezonans kimi yüksək həddini yaşayıb sönməyə məhkum olur. Onu da əlavə edək ki, öz seçimində yanılmayan şəxslər, eyni səviyyədə olmasa da, başqa bacarıqlarını da qoruya bilirlər. Məsələn, deyilənə görə, Eynşteyn uşaq vaxtı çox gözəl skripka çalırmiş və musiqi müəllimi onun məhz musiqiçi olması üçün israr edirmiş. Maraqlıdır ki, seçimi fizika olsa da, Eynşteyn skripkadan ömrünün axırınadək ayrılmır, hətta xırda məclislərdə ifalar da edir. Səbəbini özü belə izah edir: “Musiqi və fizika sahəsində tədqiqat işi fərqlidir, ancaq tək məqsədlərinə görə əlaqəlidirlər – naməlumunu ifadə etmək həvəsi. Onların reaksiyaları fərqlidir, ancaq bir-birini tamamlayırlar. Elm Təbiətdə, musiqi isə insan ruhunda olan naməlumunu açır. Üstəlik musiqidən başqa bir şeylə açılmayan naməlumunu”.¹ Deməli, ağıl ilə bacarığı və istedadı bir-birini tamamlayanda yaradıcılıq enerjisi nəinki tükənmir, əksinə, daha da artır və keyfiyyətlərinə də müsbət təsir göstərir.

Eynşteynin sözlərində əhəmiyyətli bir məqama biz də diqqət çəkək: insan təbiətlə bərabər ruhunun da dərinliklərinə nüfuz etməlidir ki, bilikləri də, şəxsiyyəti də tam olsun. Üstəlik nəzərə alsaq ki, ruh insanın öz Yaradanı ilə bilavasitə ünsiyyət məkanıdır, o zaman belə qənaətə gəlmək olar ki, ruhunun verdiyi işıqla baxan insan öz potensialını daha

¹ *Свирская Л.М.* Альберт Эйнштейн и музыка <http://www.delphis.ru/journal/article/albert-einshtein-i-muzyka#19>

aydın görə bilir. Əslində bu, təəccüblü deyil. Hər halda Yaradan daha yaxşı bilir ki, bu insana nə verib, onu hansı misisiya ilə göndərib. Deməli, gənclik insanın öz ruhu ilə ilk ünsiyyətinin, onun imkanları ilə ilk tanışlığının dövrüdür. Bəlkə də bu səbəbdən, gənclərin enerjisi tükənməz, özləri həyat eşqi ilə dolu olurlar, çünki fiziki imkanları ilə yanaşı, ilahi aləmə də yolları açılır.

Belə məlum olur ki, hər nə qədər gənclik öz sözünü desə də, öz şərtlərini, tələblərini irəli sürsə də, uşaq yaşlarında toplanan biliklər, qazanılmış vərdislər, inkişaf etdirilmiş bacarıqlar nəinki itmir, əksinə, təməl rolunu oynayır. Düzdür, bəzən gənclik bu təməlin üzərində tamamilə fərqli bir bina da qura bilir. Hətta özündə yeni təməl yaratmaq cəsarəti tapanlar da olur. Bununla belə, uşaqlıqda əldə etdiyi bilikləri, vərdisləri mütləq haradasa özünü göstərir.

Ruhunu tanıyıb onunla ünsiyyət qurmağa başlayan, eyni zamanda saysız suallara cavab axtaran gənc gedəcəyi həyat yolu üçün belə bir seçim qarşısında qalır: maddi dünyanın cazibəsi, yoxsa ilahi lütfün məsuliyyəti? İlk baxışda birinci yüngül, parlaq, həyat eşqi ilə dolu, ikinci sakit təbiətli, ağır bir yük kimi görünür və elə buna görə də adi gənclər əksər hallarda birinciyə üstünlük verirlər. Eyni hal öz istedadının yükünü çəkə bilməyib maddi zövqlərlə ondan xilas olmaq istəyənlərə də aiddir. Burada çox əhəmiyyətli bir məqam var: Həqiqətə gedən yol tədrisən, insanın yaşına və düşüncəsinə uyğun şəkildə açılır. Qurani kərimdə də deyildiyi kimi, “Göydən su endirdi və çaylar öz arxlarına (tutumuna) görə çağlayıb axdı” (Qurani Kərim 13/17). Əks halda, biliklər “daşır”, təsəvvüfdəki şatahat hadisəsi baş verir: insan ona açılan bilikləri içinə sığışıdır bilmir və onlar ətrafa dağılmağa başlayır. Nəticədə ya özü

cəmiyyətdə dəli kimi tanınır, ya da ətrafdakılar üçün tamamilə qaranlıq olan bilikləri yaymaqla xeyir əvəzinə zərər verir. Nümunə olaraq tarixdə daha çox bu cəhətləri ilə yadda qalan sufi mütəfəkkirlər Əbu Yəzid Bistamini, Mənsur Həllacı göstərmək olar. Belə şəxslər gəncliyi ilə missiyası arasında tarazlığı qura bilmirlər, missiyalarının ağırlığı altında ömrü boyu əziyyət çəkirlər, Yeremiya peyğəmbər kimi lənətlər yağdırırlar. Ancaq yazılmayan bir qanundan kənara çıxma bilmirlər: gənc orqanizmlə yanaşı, ruhun da öz enerjisi var və birincidən qat-qat güclüdür. İstedadın miqyasından asılı olaraq həmin enerjinin qüdrəti də artır. Buna görə də, ruhu susdurmaq, üstəlik o, Yaradandan ilahi bir lütf, missiya alıbsa, maddi maneələrlə qarşısını almaq mümkün deyil, yoxsa o, sahibini incidəcək, mənəvi böhrana salacaq. Belə insanlar daim daxili bir mübarizə içində qalırlar. Bəziləri israrla orqanizminin zövqünün arxasınca getmək istəyəndə, ruhunun malik olduğu ilahi lütfə sahib çıxmaq istəməyəndə həmin enerji məhvedici qüvvəyə çevrilir – ya fiziki, ya da mənəvi. Məsələn, məlumata görə, dahi rəssam Rafael Santinin, yaxud bəstəkar Motsartın sürdükləri qeyri-sağlam həyat tərzini onların erkən yaşda xəstəliyə düşər olub dünyadan köçmələrinə səbəb olub. Əlbəttə, Santinin, yaxud Motsartın malik olduğu istedad elə bir səviyyədə idi ki, heç bir fiziki maneə, parıltılı cazibə onun qarşısını ala bilmirdi. Sübut isə yaranmış neçə möhtəşəm şedevrlərdir. İstedad nisbətən aşağı səviyyədə olanda isə, maddi dünyanın cazibəsi qalib gəlir, istedad tükənir, təkrar həmin yaradıcılıq enerjisini qaytara bilməyən gənclər isə mənəvi boşluğa düşür, həyat onlar üçün öz əhəmiyyətini itirir. Tarixdə belə tükənmə hadisələri kifayət qədərdir. Onlardan yalnız birinə diqqət çəkək.

XX əsrin əvvəllərində bir qrup gənc həmin dövr üçün yeni və dəbdə olan “treş-metal” – ağır rokun ekstremist qolunu təmsil edən “Slayer” (“Qatil”) qrupunu yaratmışdılar. Dövrün ruhuna – eybəcərliyin tərənnümünə uyğun gələn musiqilər ifa etdiklərinə görə bu gənclər qısa müddətdə çox məşhurlaşdılar, albomları bütün nüfuzlu festivallarda təqdim edildi, ən yüksək musiqi mükafatlarına layiq görüldülər. Təbii ki, bu şəxslər gözəl musiqi bacarığına və müəyyən istedadla malik idilər. Lakin dövrün, cəmiyyətin ruhuna uyğun olaraq onlar sənət əsərlərinin insan psixikasına pozucu təsirinin altına düşmüşdülər və təqdim etdikləri musiqilər bunun əks-sədası idi. Onlar bu istiqamətdə “yeniliklər” axtarırdı, sınaqlar keçirirdilər. “Slayer” qrupu həmin dağıdıcı axının meyvəsi və qurbanı oldu. Məsələn, onların musiqi albomlarında, xüsusilə “Diabolus in Musica” (Şeytan musiqidə) adlı 7-ci albomunda dinin fərqli, neqativ yozumunu, qorxunu, manyaklığı və silsilə qatilliyi tərənnüm edirdilər. Umberto Eko bu albomu “eybəcərlik tarixinin bitməsinə gözəl nümunə”¹ adlandırmışdı. Amma bəlkə də bunu eybəcərliyin kulminasiyası və ya tam kompleksi adlandırsaq, daha dəqiq olardı. Həmin hadisədən az sonra, yəni XX əsrin sonu və XXI əsrin əvvəllərində, Ekonun ifadəsi ilə desək, diabolus bütün sahələrin sevimli obyektinə çevrildi. Nəticədə neçə istedadlı gəncin həyat enerjisi yarıda qırıldı və mənfi düşüncələrlə yükləndi. Maraqlıdır ki, kimsə qrupun hələ də fəaliyyət göstərdiyini və enerjilərinin tükənmədiyini iddia edə bilər. Lakin Ekonun da sözlərini nəzərə alsaq, belə cavab vermək olar ki, mənəvi baxımdan çökən bir cəmiyyətdə, insanın tükəndiyini, düşdüyü və heç cür çıxa

¹ История уродства. Под редакцией Умберто Эко. М., Слово/SLOVO, 2007, с. 420-421.

bilmədiyi mənəvi və düşüncə böhranını görmək çox çətinidir.

Belə məlum olur ki, gəncliyin səviyyəsi uşaqlıqdan asılı olsa da, özü müəyyən dərəcədə müstəqil şəkildə də qərar verib sıfırdan başlaya bilər. Bunun üçün onun kifayət qədər imkanı da, enerjisi də, potensialı da vardır. Yetkinlik isə gənclikdən bütünlüklə asılıdır və sıfırdan başlamaq, əvvəlki biliklərindən, vərdislərindən fərqli yol tuta bilmək imkanları qat-qat azdır. Buna görə də, gənc nə qədər mükəmməl olarsa, yəni özünü, öz potensialını kəşf etmiş, gədcəyi yolu dəqiq müəyyənləşdirmiş, nəyə qadir olduğuna inanmış olarsa, bir o qədər kamil olar. Leonardo da Vinçi deyir: “Gənclikdə elə bir şey qazan ki, qocalığın illər ərzində verdiyi zərəri qarşılaya bilsin. Anlayanda ki, qocalığın qidası müdriklikdir, gənclikdə elə et ki, qocalığın ac qalmasın”. Dahi rəssam, guman ki, yetkin vaxtında bu incə məqamı vurğulayır: *qocalığın qidası məhz gənclikdə toplanır, müdriklik gənclikdə tanınır*. Ömrünün baharında, “müdriklik toplayan” yaşında olan Ülvi bunu şeirində belə ifadə edir:

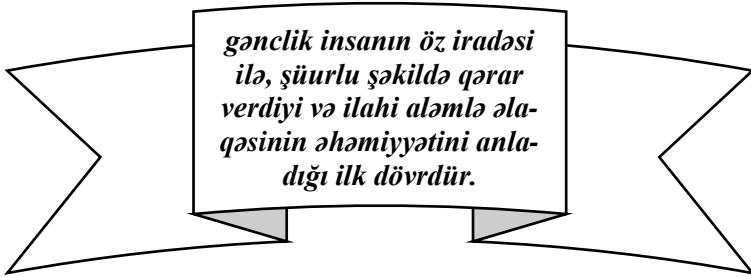
*Dünyanın dərd, qəmini,
Sağaldaydım, siləydim,
Qoca müdrikliyini,
Kaş indidən biləydim.¹*

Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, insan körpə yaşlarında ilahi aləmdən hələ kifayət qədər uzaqlaşmamış olur və bu səbəbdən bir çox həqiqətlərdən daha çox agahdır. Gənclik insanın ilahi aləmlə əlaqəsinin kəşfi, tanınmasıdır. Ondən uzaqlaşmaq, yaxud yaxınlaşmaq artıq insanın şüurlu

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 122.

şəkildə verdiyi qərardan asılı olur. Bu seçim yetkinlik dövründə insanın bilik mənbəyini, fəaliyyət həddlərini təyin edir, taleyüklü sualların cavablarını verir: insan yalnız beyni ilə maddi dünyadan anladığı ilə kifayətlənəcək, yoxsa ruhu ilə ilahi aləmdən də biliklər alacaq; insan maddi dünyanın şərt və tələbləri ilə fəaliyyət göstərüb, səbəb-nəticə zəncirinin bir halqasına çevriləcək, yoxsa mənəvi dünyasının verdikləri ilə özü də yaradıcılıqla məşğul olacaq və zaman-məkənin həddlərini aşan əsərlərə imza atacaq? Məsələn, yəhudi əsilli alman filosofu, Husserlin tələbəsi Edith Stein yeniyetmə, hətta erkən gənclik çağında ateist olacağını qərara alsada, 33 yaşında ilahi qüdrətin, sanki aydınlanmanın şahidi olur və sərt, qəti bir qərar verir – katolikliyi qəbul edib rahibə olmaq. Bu qərarı Steinin həm şəxsiyyətinə, həm təfəkkürünə bir orijinallıq qatdı, həm də onun tarixdəki yerini təyin etdi. Onun gəncliyində topladığı fəlsəfi biliklər ilahi bir aydınlanma ilə sanki tamamlandı. Nəticədə gənc bir tədqiqatçı yetkin bir filosofa çevrildi.

Bəli,

Dediyimizin bariz nümunəsi kimi İbrahim peyğəmbəri də göstərmək olar. Bütün uşaqlığını, yeniyetməliyini mağarada, cəmiyyətdən kənarında yaşayan bir şəxs, təbii ki, öz düşüncəsinin həddlərini ilk növbədə, maddi dünyada –

ayda, ulduzda, öz əhatəsində axtarır. Eyni zamanda, ruhunun fitrətən malik olduğu imanı da onu düşündürür. Ona batan, yox olan şeylər deyil, yoxdan var edən Tanrı daha möhtəşəm görünür: “And olsun ki, Rəbbim mənə doğru yolu göstərməsəydi, əlbəttə, yolunu itirən kəslərdən olardım” (Qurani Kərim 6/77). İstər-istəməz sual yaranır: Əcəba, Rəbbi İbrahimə doğru yolu necə göstərdi? Çox sadə. Ona bu möhtəşəm varlıqların bir Yaradanı olduğuna işarə etməklə. İbrahim peyğəmbəri maddiyyatın fəvqünə qaldıran onun kor inamı deyil, məhz düşündürən imanı oldu. Əslində, məhz gənc yaşı onu sövq edirdi ki, ətrafına elə müşahidəçi, şübhəçi baxışlarla baxsın və həqiqəti görə bilsin: “(İbrahim) dedi: Allah məni doğru yola saldığı halda, siz Onun barəsində mənimlə mübahisə edirsiniz? Rəbbimin istədiyi hər hansı bir şey istisna olmaqla, mən sizin Ona şərik qoşduğunuz bütlərdən qorxmuram” (Qurani Kərim 6/80). Əslində, çox ağır bir seçimdir. Dünənə qədər yeniyetmə olan bu gün nəinki gəlidiyi yolu təhlil edib doğrunu yanlışı təyin etmək iddiasına qalxır, üstəlik özündə dədə-babasının gəlidiyi yolu darmadağın etmək üçün cürət də tapır.

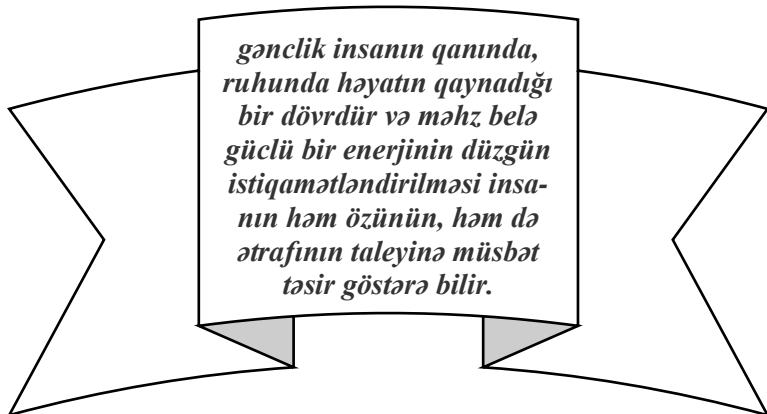
Proseslərin nisbətən fərqli inkişafını “Bilqamıs” (Gilqamış) dastanında görmək mümkündür. Bilqamıs öz gənc yaşında çox böyük addımlara iddialanır, ancaq əvvəlki nəsilərə deyil, Tanrılara meydan oxuyur, onlara bərabər olmaq üçün ölməzliyin sirrini axtarmağa başlayır və sonu görünməyən yolçuluğa çıxır. Əslində, təəccüblü deyil. Belə bir cəsarətlə özündən qat-qat artıq güclünün üstünə gedən və ruhunun əzminə görə qalib gələn ancaq gənc ola bilər. Bu dastanda iki an xüsusi diqqətə layiqdir. Birincisi, Bilqamısı axtarışa sövq edən məhz qorxudur. O daha böyük, daha qüdrətli bir qüvvənin varlığını və onun qarşısında öz

acizliyini görür. Özünü hər kəsdən güclü gördüyü halda anlamadığı bir qüdrət qarşısında qorxmalı olur. Nəticədə bu qorxu və cəsarət bir-birinə təkan verərək onu irəli aparır. İkinci məqam isə yenə də gəncliyin öz mahiyyətinə dönməklə özündə inkişaf üçün yeni bir təkan tapmasıdır. Bu dastanda Bilqamısın nümunəsində olduğu kimi, gəncin hər hansı kənar bir çiçəyə ehtiyacı yoxdur, çünki lazım olan hər şey onun fitrətində var, sadəcə, onu anlamaq, görmək lazımdır. Məsələn, səfərindən peşman qayıdan Bilqamıs öz tikdiyi qalanı – Uruku göstərir: “Bax, nə gözəl şəhərdir mənim şəhərim – Urukum, – dedi. Bunları söyləyərkən hamısı gözlərinin qarşısından keçdi. Birdən çökmüş çiyinləri dikəldi, özünə bir güvən və canlılıq gəldi. Addımlarını tezləşdirdi. Çox tez bir zamanda sevimli şəhəri Uruka qovuşmaq istəyirdi”.¹ Kiçik, lakin əhəmiyyətli bir detal: ruhun reallaşdırdığı arzularla qazandığı həyatın yanında bədənin ölümsüzlük axtarışı ötəri bir həvəs kimi qalır. Əslində, məhz gənc yaşda, həyat yolunun düz başlanğıcında ətrafa deyil, öz ruhuna, daxili dünyasına müraciət etmək insanı yanlış seçimdən qoruya bilir. Dediymizə daha bir nümunə İbn Tufeylin məlum “Hayy b. Yaqzan”² əsəridir. İlk dəfə ana Ceyranın ölümündən sonra varlıq haqqında düşüncələrə qapılan gənc ömrü boyu bu adada mənəvi təcrübəsi, düşüncələri ilə öz içindəki mahiyyətə doğru yönələ bilir, indiyə qədər olduğu mühit, gördüyü varlıqlar onu qane etmir. O

¹ Bu sonluq dastanın türk və Azərbaycan dilindəki versiyalarında fərqlidir və biz üstünlüyü türk dilində olana vermişik, çünki oradakı sonluq daha məntiqlidir. Bilqamıs dastanı (hər şeyi bilən adamın dastanı). tərc. İ.Öməröglü, Azərbaycan ensiklopediyası HPB, 1999. Tarixdə İlk Kral Kahraman Gılgames. Muazzez İlmiye Çığ.3. basım // <https://turuz.com/fa/book/title/gilgemish-tarixde-ilk-kiral-kahraman>.

² İbn Sinanın da eyni adda və məzmununda əsəri vardır.

anlayır ki, bu cansız orqanları idarə edən daha böyük bir güc var. Maraqlıdır ki, əsərdə Hayy b. Yaqzan hər hansı ata-ananın övladı kimi deyil, öz-özünə, ilahi qüdrətlə yaranmış bir şəxs kimi təqdim edilir. Belə zənn etmək olar ki, söhbət burada Allahla insan arasındakı vasitəsiz əlaqədən gedir. Sonralar, artıq yetkin yaşında o, adanı tərk edərək bildiyi həqiqətləri hər kəsə öyrətmək istəyir. O bir daha əmin olur ki, insan o həqiqətlərə öz daxili axtarışları, öz mənəvi təcürübəsi ilə gəlməsə, hər şey ona qaranlıq qalar, xeyirdən çox ziyan verər. Bu hadisə müəyyən mənada İbrahim peyğəmbərin hekayətini xatırladır. O da öz düşüncələri, öz könül dünyasını araşdırmaqla həqiqəti dərk edir, Haqqı tapır, ancaq öz inancını digərlərinə izah edə bilmir. Onun bildikləri, inandığı yalnız olduğu mühitə zamanla təsiri ilə aydın olacaq. Bu romanda gəncin adının “Diri”, “Həyat” sözü ilə eyni köklü olması da təsadüf deyil. Axı,

Bu enerjinin tükənməməsi üçün isə mənbə ilə – İlahi aləmlə əlaqə qırılmamalıdır. Bəli, bir var təfəkkür aldığı biliklərə uyğun olaraq böyüyə, məcraya düşə, bir də var, bu biliklər təfəkkür qabına sığmaya. Bu bilik qabı ya böyüyür, daha artıq bilik almağa qadir olur, ya da qaba uyğunlaşaraq

elə o ölçüdə biliklərlə kifayətlənməli olur. Məsələn, Cəlaləddin Ruminin “Məsnəvi”sindəki məşhur qamış obrazına Blez Paskalda (1623-1662) da rast gəlinir, ancaq fərqli bir təqdimatda. Hər iki mütəfəkkirdə qamış bir insan təcəssümüdür. “Məsnəvi”də qamışdan düzəldilmiş ney keçmiş məkanının, əsl vətəninin həsrətindən nalə çəkir. O bilir ki, daha ali bir məkana aiddir və buraya – bu maddi aləmə düşməklə o əzab çəkir. O zətən burada bitir, insanların dərindən halidir, köksündə açılan hər kəsiyin öz səsi, öz sözü var. Daha vacibi isə, o, daim öz vətəninə düşünür, yəni ilahi aləmlə əlaqəsini itirmir və bu ona güc verir. Mövlana “Məsnəvi”-sini bu beytlərlə başlayır:

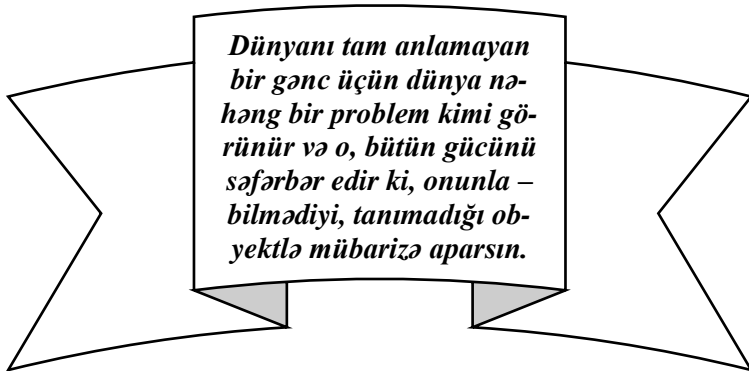
*Dinlə, bu ney necə şikayət edər,
ayrılıqları necə anladar:
Məni qamışlıqdan kəsəndən bəri fəryadımdan
kişi, qadın, hər kəs ağlayıb inlədi.
Ayrılıqdan parça-parça olmuş, ürək istərəm ki,
acı dərđini açım.
Əslindən uzaq düşən adam yenə vüsal
zamanını axtarar.¹*

Paskalın da qamışı düşüncəli, qəmlidir, çünki bu nəhəng dünyada, sonsuzluqda öz zəifliyini, acizliyini görür. Onun nə bir güman yeri, nə də tutacaq dəstəyi var və yalnız şüurunun çata biləcəyi şeylərlə hansısa əlaqəni qura bilir.² Düzdür, Paskal da sufilər kimi bütün dünyanı insanın simasında, şəxsində axtarır. Lakin bu artıq makro və mikro

¹ *Mevlana Cəlalettin Rumi. Mesnevi. Terceme və şərheden Tahirul-Mevlevi. İstanbul, Şamil Yayınevi, I, 1995, 1-4.*

² *Паскаль. Мысли // Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения. М., Политиздат, 1991, с. 285.*

aləmlər deyil. Burada insan təbiətin bir hissəsi, daha doğrusu, kiçik qara bir nöqtəsidir. Elmi kəşflər sayəsində insan birdən-birə nəhəng bir sonsuzluq qarşısında tək və gücsüz qalıb. Bu, normaldır. Çünki təfəkkürü bunlara hazır deyil.

Bəzən bu mübarizə Don Kixotun yel dəyirmanı ilə mübarizəsinə çevrilir və onun daha gənc yaşlarında tükənməyinə gətirib çıxara bilər. Bir daha təkrar edək ki, ruhunun da imkanlarından istifadə edib ilahi aləmdən əlavə enerji və bilik ala bilirsə, bu tükənmə baş verməz. Yenə Mövlana və Paskal nümunəsinə qayıtsaq, görürük ki, Mövlana bu həqiqətlərə artıq yetkinlik zamanında və Şəms Təbrizi kimi bir ustadın bələdçiliyi ilə tədricən çatmışdı. Paskal isə uşaq vaxtında istedadı ilə parlarsa da, gördüyü ən adi məişət hadisəsinin mahiyyətini düşünsə də, hətta 11 yaşında qab-qacağın toxunuşundan yaranan səsləri dinləyərək məşhur “Səslərin traktatı”nı yazsa da, yalnız 31 yaşında gecəyarısı aldığı ilahi bir nurlanma ilə ruhunun imkanlarını tanıdı və bütün həyatı anidən dəyişdi. Maddi dünyanın dar çərçivəsindən qəfil geniş aləmə çıxan bir gənc, təbii ki, belə bir qorxu, təşviş yaşamalı idi. Bu onun qamış obrazında çox aydın təsvir edilib. Məsələn, şahidlərin dediyinə görə, 37 yaşında Paskal artıq dünyagörmüş, yorğun bir qocaya

bənzəyirmiş. Yuxarıda vurğuladığımız kimi, gənclik böyük bir xəzinənin açılmasıdır, biliklərin toplanması, həm dünyanın, həm ilahi aləmin, həm də öz Mən-inin kəşfi dövrüdür. Hazırlıqsız gənc isə əzab çəkir, sınımaq üçün bütün gücünü-qüdrətini toplayır... və ruhunun köməyi ilə düzgün yol seçib, davam edə bilir. Bu isə onu gənc yaşında qocaldır, dəliqanlı vaxtında müdrikləşdirir. Qarşısındakı kainatın nəhəngliyindən yaranan təşvişi, yorğunluğu gənc şair Ülvi Bünyadzadənin misralarında da görmək mümkündür:

*Mən bir koram, kor bir rəssam, kor bir şair,
kor bir insan,
Bu cahanı görürəmmi, görmürəmmi?
Bəs nə üçün? ¹*

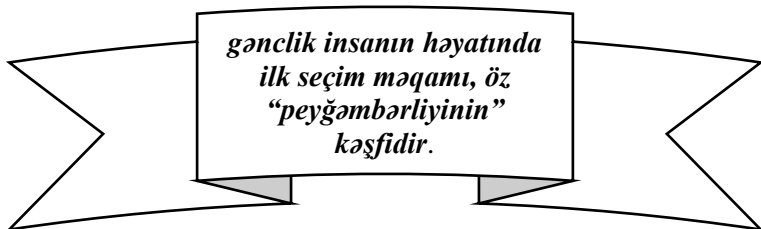
Bəlkə də bu səbəbdən – yükün ağırlığına və dərkinə dözməyən, malik olduğu biliklərlə gəncliyi arasında harmoniya tapa bilməyən vunderkindlər əksər hallarda gənclik dövründə fərqli həyat yolu seçir, indiyə kimi olanları sanki qıfıllayaraq fərqli bir həyat yoluna üstünlük veriblər.

Deyilənlərdən belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, gənclik dövründə özünü kəşf etmiş hər gənc haqlı olaraq özünün Allah tərəfindən seçildiyini düşünür. Xatırladaq ki, Allah insanı kütləvi şəkildə deyil, fərdi yaradır, hər biri ilə ayrıca əhd bağlayır, hər birinə fərdi şəkildə ruh üfürür. Deməli, öz ruhunun mahiyyətinə nüfuz edə bilən bir gəncin belə düşünməsi təsadüf deyil, əksinə, təbiidir. Bu, bir tərəfdən xüsusi qürur versə də, digər tərəfdən, cəmiyyət arasında fərqli olduğunu görür və bundan sıxılır, təcrid olunur. Məsələn, Lermontov sanki Yeremiya kimi şikayət edir:

¹ *Bünyadzadə Ü.* Bir ölümün acığına. Bakı, “Gənclik”, 1993, s. 43.

*Yerlərin, göylərin əzəl hakimi
Mənə peyğəmbərlik verəndən bəri,
Açılıb qarşımda bir kitab kimi,
Qəzəbli, qərəzli bəşər gözləri.¹*

Bəli,

Həqiqi peyğəmbərlərdə bu seçim Yaradana məxsus olur, onun öz iradəsinin bir rolu qalmır. Məsələn, Yere miyanın etirazına, yaxud Məhəmməd peyğəmbərin (s) oxumayazma bilməməsinə baxmayaraq, onlara ümumbəşəri həqiqəti çatdırmaq tapşırılır. Digər şəxslərdə isə vəziyyət fərqlidir – onlar bəxş edilən ilahi lütfü öz bacarıqları, təfəkkürləri miqyasında qəbul və daha sonra təqdim edə bilirlər. Bəzən hətta sürdükləri həyat tərzini uyğun gəlmədiyinə, yaxud seçdikləri yol yanlış olduğuna görə həmin fitri istedad ümumiyyətlə açılmamış qalır, deyilməli olan Haqq söz növbəti vasitəçisini gözləməli olur.

Onu da əlavə etmək lazımdır ki, gənclər yalnız həyatının seçimini etməklə kifayətlənmir, həm də onun vasitəsilə gerçəkliyə təsir göstərməyə, onu öz gördüyü rəngə boyamağa: çirəkəbdən təmizləməyə, ya da, əksinə, məhv etməyə cəhd edirlər. Gənc maddiyyatla ilahi aləm arasında qalır və ortaq məxrəci, tarazlığı tapmağa çalışır. Bəzən maddiyyat

¹ Lermontov M.Y. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Çapaşoğlu, 2006, s. 84.

güc gələ bilir və yalnız gəncin ilahi aləmi, əbədiyyət tanınması onu bütünlüklə maddiyyat içində əriyib olmasının qarşısını alır, eyni zamanda, ona enerji verir, dünya xaosunda tükənməsinin qarşısını alır. Başqa sözlə desək, gənc çirkəbi görsə də, ondan qaçmır, əksinə, üstünə gedib onu təmizləməyə çalışır. İbrahim peyğəmbərin gənc yaşının verdiyi cəsarət idi ki, qorxmadan cəmiyyətin, ata-babalarının inancının əleyhinə getdi. Yaxud yarıtanrı yarınsan olan Prometey öz yaratdığı varlıqları – insanları Zevsdən qorumaq, qaranlıqdan, soyuqdan çıxartmaq, bir sözlə, Zevsin onlara etdiyi zülmə son qoymaq üçün özünü qurban verdi. O, atacağı addıma inanır və bu, ona cəsarət verir. Buna yaxın daha bir obraz isə rus yazıçısı Maksim Qorkinin 26 yaşında yazdığı “İzergil qarı”dakı Dankodur: qaranlıqdan və bataqlıqdan öz millətini çıxartmaq istəyən cəsür gənc öz ürəyini sinəsindən çıxarır və onu məşəl edərək insanların yolunu işıqlandırır. Maraqlıdır ki, Prometey və Danko arasında ortaq bir keyfiyyət var. Əlində başqa silahı qalmayanda və öz millətini, insanlara xidmətini, sevgisini göstərmək istəyəndə fədakarcasına ürəyini belə qurban verə bilir. Əslində, o, öz ürəyini hamıdan güclü gördüyünə görə bu addımı atır. Çünki özündə bu məsuliyyəti hiss edir, sanki bütün dünyanın ədalətsizlikləri onun üzərindədir. Yaxud o gücü kənarda, başqasında deyil, elə öz dünyasında tapır. Hayy b. Yaqzan, Bilqamıs kimi. Ən son məqamda düzgün yolu yenə öz daxilindəki, könlündəki işıq göstərir.

Beləliklə, gənclik dövrünün ilk başlanğıcına aid zəruri bir addımın – maddiyyat və əbədiyyət arasında seçim etmək, daha dəqiq desək, tarazlıq yaratmaq bacarığı haqqında təhlillərimizdən belə məlum oldu ki, Allahdan üfürülən ruhla qara torpağın vəhdətini təşkil edən insan elə

yaranışından ziddiyyətlər, mübarizələr içərisindədir. Allahın insana verdiyi nemətləri düzgün dəyərləndirənlər, öz mahiyyətini dərk edə bilənlər Allahdan onlara tərəf uzanan ilahi yolun qapısından keçib ucalmağa, kamilləşməyə üstünlük verir. Bu nemətləri yalnız dünya gözü ilə görənlər isə elə bu maddi dünya hüdudlarında vurnuxa-vurnuxa “qapılar” açır, sərvətlər toplayır, elmlər öyrənir və heç xəbərləri də olmur ki, qapalı bir dairə boyu durmadan qaçır, amma nə bir pillə ucalır, nə bir zərrə nurlanır, nə də bir mərtəbə kamilləşirlər. Doğulub fiziki bədən qazanmaqla maddi dünyanın səbəb-nəticə zəncirinin bir halqası olan insan üçün maddiyyatın şirin cazibəsindən qopmaq çətin və əzablıdır. Bunun üçün uzun illərin təcrübəsi, səbir, iradə, həyatın gözlə görünməyən tərəflərinə işıq salmaq bacarığı tələb edilir. Bütün bunların başlanğıcı isə gənclikdir. İnsan həyatının məhz bu dövründə ilk dəfə öz-özündən bu dünyaya nə üçün gəldiyini soruşur. Soruşmaqla kifayətlənməyib, özünün cəmiyyətdə, təbiətdə, hətta bütün kainatda yerini axtarır. Ən vacibi isə, bu sualların cavabını axtara-axtara öz Mən-ni kəşf edir. Yəni bu, bir növ mən-in öz varlığını insana bəlli etməsi, diqqəti özünə yönəltməsidir. Onu da xüsusilə vurğulayaq ki, bu sualı vermək öz mən-inin dərkinə istiqamətlənən ilk addımdır, ona cavab verə bilmək artıq ikinci addımdır.* Türk filosofu Süleyman Xeyri Bolay yazır: “Bu çağda gəncin xarici dünyaya baxışı dərinlik və yeni bir məna qazanarkən; özünün iç dünyasına diqqətini çevirərək öz özünü sanki yenidən kəşf edər və yetişkinlərinə bənzəyən bir mənlik şüuru qazanır. Bu bir növ identifikləşmədir və gəncin şəxsiyyət bütünlüğüne

* “Mən” haqqında təhlillərə bax bu kitabın ayrıca “Mən və cəmiyyət” bölümündə.

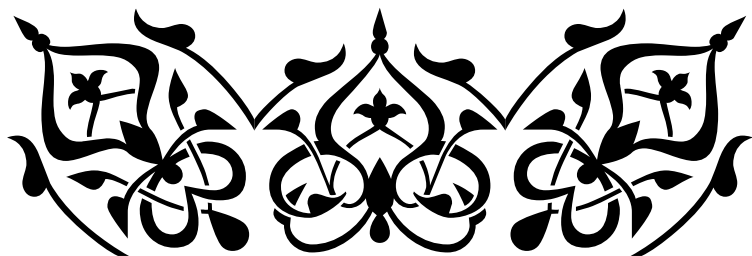
çatmasıdır”.¹ Belə məlum olur ki, özünü tanımaq, mən-in doğulması ilk seçimini etməkdir və bu, şəxsiyyətin formalaşmasının ilk mərhələsidir.

¹ *Bolay S.H. Gençliğin İnanma Problemleri... (əl yazısı)*

Natamamlıq sindromu

və ya

ruhumuzu dinləməyi bacarırıqmi?!

*“Mən arxam işığa və üzüm işıqlanan tərəfə
dayanırdım. Mənim işıqlanan seylərə yönəlmiş üzüm
ışıqlanırdı”.*

Müqəddəs Avqustin

*“Hər naqis nurun kökündə özündən yüksək nura qarşı
esq, hər ali nurun kökündə özündən aşağıdakına qarşı isə
qaliblik (idarəçilik) var”.*

Sıhabəddin Sührevaridi

Gəncin ilk seçimi haqqında təhlilimiz insanın iki portreti ilə başlanmışdı və bu portretlər bütün kitab boyu ya birini inkar edəcək, ya da tamamlayacaq. Ancaq əvvəlcə bu portretlərin özlərini tamamlayan detalları şərh edək.

İnsan gözəl sənət əsərləri, bənzərsiz tablolar, böyük şəhərlər və s. yaratmaqla bir yaradıcıdır. Allahın yaratdıqları üzərində və yalnız Onun verdiyi imkan və bacarıqlar çərçivəsində yaratsa da, o, ilk təbiətə alternativ olan, hətta onu əvəz etməyə iddialanan ikinci təbiətin yaradıcısıdır. Gündən günə inkişaf edən elmlər, texnika bu yaradıcılığın sonsuz olduğuna bir dəlildir. Bununla yanaşı, insan bir yaradılmışdır. Hər nə qədər Allah tərəfindən ən gözəl biçimdə yaradılrsa da, ağıl, iradə və dərrakə sahibi olan, bütün yaradılmışların əşrəfi, hətta mələklərin belə qarşısında səcdə etdiyi kamil bir məxluq olsa da, insan həm də öz varlığına belə hakim olmayıb mövcudluğuna görə Allaha möhtac olan və özünü sona qədər dərk edə bilməyən aciz bir məxluqdur.

Deyilənlərdə iki fikir xətti var: birincisi, insana yaradılışdan kamillik verilib və o, öz ağılı və iradəsi sayəsində bu kamilliyə qovuşa bilən yeganə varlıqdır. Digər tərəfdən, insan bir yaradılmış kimi naqisdir və bu səbəbdən kamilləşməyə meyillidir. Gənclik insanın bu iki hissə eyni anda qarşılaşdığı dövrdür. Bir tərəfdə özünü dünyanın xilaskarı, “peyğəmbəri” kimi görmək hissi, digər tərəfdə isə öz daxili dünyasını belə anlamağın çətinliyini yaşamaq, maddi

dünyanın informasiya bolluğu arasında itib-batdıqca daha çox biliyə ehtiyac duymaq, gücləndikcə daha nəhəng bir qüdrət qarşısında öz zəifliyini hiss eləmək. Bir tərəfdən özünü bütöv bir Universumun hissəsi olduğunu anlamaq, digər tərəfdən, tanımadığın nəhəng bir dünyada özünü tək-tənha görmək. Hər ikisində də bir ortaq istək var – tamamlanmaq. Sadəcə birində insan Universalığa doğru irəliləyir, digərində isə maddi dünyanı tanıyıb, ona kimliyini sübut etmək istəyir.

Naqislik hissi insanla bərabər doğulur desək, yanımarıq. Daim öyrənmək, bilmək, yoxlamaq, öz həyatında tətbiq etmək istəyi buna nümunədir. Deyə bilərlər ki, heyvan balaları da öyrənir, təcrübə toplayır. Lakin o da məlumdur ki, heyvanlar yaşamaq və təbii seçimdə sağ qalmaq üçün instinktiv olaraq qidalanmaq və mübarizə aparmaq bacarıqlarına yiyələnirlər. Yalnız ruhuna xoş gəldiyinə görə gözəlliyə tamaşa etmək və onlardan duyğulanmaq, bəzən nəinki qazanc gətirməyən, onu ac saxlayan, hətta xəstəliyə düçar edən işlərlə məşğul olmaq isə yalnız insana xasdır. Belə olmasa, nə görkəmli sənətkarlar, şairlər, filosoflar yetişər, nə də əzəmətli kəşflər edilərdi. Əslində, insanın da bu dünya ilə tanışlığı heyvani instinklərdən başlayır və tədricən insani səviyyəyə qədər yüksəlir.

*Bir körpənin qırmızı rəngə,
oda instinktiv olaraq uzatdığı
əllə böyüyəndən sonra
sinəsi ilə odun qarşısını
kəsmək arasında illərlə ya-
naşı bir təfəkkür fərqi,
inkişaf da var.*

İnsan böyüdükcə bilik sahəsi də genişlənir, təfəkkürü dərinləşir. Orta və ali məktəblərdə oxuduğu ədəbiyyatları, eşitdiyi informasiyaları, yaşadığı cəmiyyəti araşdırıb anladığıca, ilk baxışda xaotik görünən bu nəhəng tabloda özünü görüb seçir. Özünə kənardan baxmağı öyrəndikcə, hansı xüsusiyyətlərinin kamilləşməyə, bütövləşməyə ehtiyacı olduğunu dərk edir və yollar axtarmağa başlayır. Təbii ki, bu mərhələdə insanın yolunu müəyyələşdirən və gələcəkdə onu bir şəxsiyyət kimi formalaşdıran faktor onun indiyə qədər aldığı tərbiyə və təhsil, qazandığı dünyagörüşü olur. Onu da mütləq vurğulayaq ki, bu baxış bucağını təyin edən məhz onun seçimidir. İnsanın etdiyi seçimə uyğun olaraq onun maraq dairəsi formalaşır, onun inkişafına təkan verən peşə və məşğuliyyətə üz tutur. Başqa sözlə desək, onu irəli aparan ya ruhu, ya da maddi istəkləri olur. Böyüdükcə heyvani hissələr dərk olunmuş addımlarla əvəzləndikcə yolun mahiyyəti də, gedən insanın təfəkkürü də dəyişir.

Bəziləri öz tamlıqlarını maddiyyatda axtarmağa başlayır: hər vasitə ilə var-dövlət toplayır, mənəb sahibi olmaq üçün hər üsula baş vurur, “tamamlanmağa” cəhd edirlər. Bəli, insan bir bioloji varlıq kimi bütün enerjisini ancaq bitib-tükənməyən heyvani istəklərini ödəməyə sərf edir. Həqiqətən də, var-dövlət toplayan kəs heç cür doya bilmir, ...çünki naqisliyi heç cür ortadan qalxmır, içindəki yarımçıqlıq hissi onu rahat buraxmır, o da nə toplamaqdan əl çəkə, nə də naqisliyinin əsl mahiyyətini dərk edə bilir. Bütün bacarığını, potensialını bu aclığını doydurmağa xərcləyən insan heç cür bu kor dünyədən, qapalı dairə boyu qaçmaqdan xilas ola bilmir. Deyilənlərdən çıxış edərək gəncliyə məxsus kiçik, ancaq əhəmiyyətli bir detal xatırladaq – gənc maddi dünyada qazandığı nailiyyətə, miqyasından asılı

olmayaraq, bir laqeydlik göstərir və daim yeni axtarışa meylli olur. Məsələn, Bilqamıs min bir əziyyətlə tapdığı çiçəyi götürmək əvəzinə hissələrinin cazibəsinə qapanır və nəticədə çiçəyi itirir. Yaxud Makedoniyalı İsgəndər nə qədər zəfər qazansa da, geri dönmür, yalnız irəli gedir. Janna D`Ark qalib gəldiyi döyüşlərin sonunda artıq başqa, daha çətin döyüşlər axtarır. Gənc tapdığından onu bir İnsan olaraq tamamlamadığını duyur. İçindəki möhtəşəm missiyanın bu maddi nəticə ilə bitmədiyini hiss edir, buna görə də sövq-təbii olaraq məmnun qalmır və axtarışını yenə davam etdirir. Ülvinin bir şeirindəki qəhrəman dəryanın dalğalarını “*at kimi minib çapır*”, dalğaların bağrını yarıır, ancaq etdiklərinin bir izi qalmadığını görəndə ruhdan düşür, bu maddi dünyanın ağışında boğulur:

*...görür ki, fırtına
Suda o açan izi,
Asanlıqla yox edir,
Asanlıqla gizlədir.
Bundan sonra insanın
Qol-qanadı süst olur –
Açdığı izlər kimi,
Kədərli gözlər kimi,
Fırtınada boğulur.¹*

Yaxud axtara-axtara özünü kor bir quyuda görə
Rüştü Onur Yusif peyğəmbəri gözlədiyi kimi, hər bir gənc
də ruhunu sakitləşdirən o qüvvəni gözləyir:

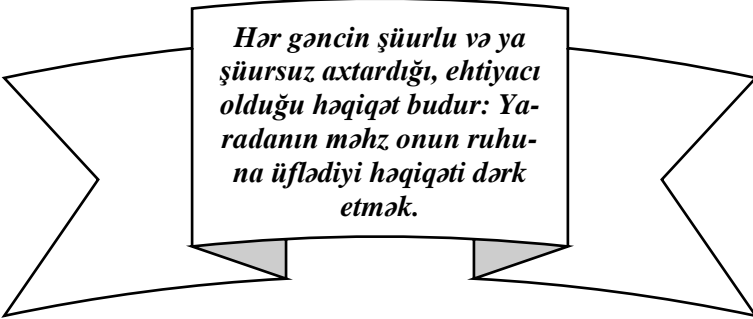
*Mən bir tarix-i dünya,
Nə ev, nə eşik,
Nə övlad-uşaq sahibi.*

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 41-42.

*Bütün malım, mülküm,
Əllərim, ayaqlarım
Və gözlərim.
Qupquru bir quyudayam ki,
Yusuf'un həsrətindəyəm.¹*

Bəli, hər bir gənc daim axtarışdadır, ancaq onu nəticə yox, prosesin özü cəlb edir: nə axtardığını bilmədən axtarır, döyüşür və yalnız ruhunun təsdiq etdiyini tapanda, onu “kor quyudan çıxaran həqiqəti tapanda” rahatlanır. 17 yaşlı İbrahim peyğəmbərin ay, günəş, ulduzlar arasında vurnuxa-vurnuxa Haqqı tapdığı kimi. Girişdə də qeyd etdiyimiz kimi, bu axtarış ömür boyu da davam edə bilər, çox erkən yaşda bitə bilər.

Elm aləmində öz tamamlılıqlarını axtaran kəslərdə də eyni halı müşahidə etmək mümkündür: elmi dərəcənin ən yüksək pilləsində duran alimin bir şəxsiyyət kimi yarımçıq olması faktı heç kəs üçün yenilik deyil. Çatdıqları elmi zirvənin son olmadığını, şəxsiyyətinin daha ali bir qüvvəyə ehtiyac hiss etdiyini dərk edən alimlər də az deyil.

Məsələn, R.Dilts yazır: “Nikola Tesla özünün vizuallaşdırma bacarıqlarını inkişaf etdirirdi ki, artıq biliklərinə

¹ *Onur Rüştü*. İtiraf // <https://www.antoloji.com/itiraf-25-siiri/> (23.03.2018)

malik olduğu “kiçik aləmin hüdudlarından kənara ekskursiya etsin”. Fizikanı öyrənməsinin səbəbi haqqında isə Eynşteyn belə yazır: “Mən Allahın düşüncələrini bilmək istəyirəm, qalan şeylər xırdalıqdır”.

Hər varlıq özündən daha üstün olana bənzəməyə, özündə olmayanı və ehtiyacını çəkdiyi şeyi qazanmağa çalışır. Qeyd etdiyimiz kimi, insan yaradılmışlar arasında ən kamili və Allahın gözəl sifətlərini özündə ehtiva edən, eyni zamanda, onları dərk etmək qabiliyyəti olan yeganə varlıqdır. Allahın yer üzündə xəlifəsidir, Onun mülkündə bir yaradandır. Bu o deməkdir ki, insanın bənzəməyə çalışdığı və ya sifətlərini dərk etmək istədiyi varlıq Allah olmalıdır. Başqa şeylər insanı yalnız geri çəkər, insanlığına xələl gətirər. Məsələn, Şihabəddin Sührəvərdiyə görə, nur iyerarxiyasında “hər naqis nurun kökündə özündən yüksək nura qarşı eşq, hər ali nurun kökündə özündən aşağıdakına qarşı isə qaliblik (idarəçilik) var”.¹ Hər nur özündən yüksəkdəki nura duyduğu, heç bir söz və hisslə təsvir olunmayacaq eşq və şövqlə ucalmağa çalışır: “Şövq müvəffəq zatları Nurlar Nuruna aparır. Ən tam şövq ali nura cəzb və ucalmaqla tamamlanır”. Aşağı nurları yüksəldən, ucalmağa sövq edən hissələrin, halların hər biri nurlanma dərəcəsiindən asılıdır. Bu hissələr hər nura – varlığa xasdır.

Natamamlıq sindromu hər gəncdə fərqli hiss yaradır. Təbii ki, həmin gəncin seçimindən asılı olaraq bu sindromu həll etmək üçün istifadə olunan “vasitələr” də eyni olmur. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, ruhunun və ya maddi tələblərinin aparıcı qüvvə olmasından asılı olaraq, eyni vasitə fərqli mahiyət kəsb edə, fərqli nəticələr verə bilər. Bəzən,

¹ سه‌روردي شهاب الدين يحيى. شيخ اشراق. مجموعة دوم مصنفات، بقلم هنري كربين، 1952. تهران (Sührəvərdi. Əsərləri 2 cildə), s. 136.

hətta əksər hallarda öz daxili dünyasına kifayət qədər nüfuz edə bilmiş gənc bütövləşmək üçün öz cəmiyyətində lazımı “qidanı”, hikməti tapa bilmir. Məsələn, Lermontov üsyan edir:

*İnan, rəzillik bu dünyada nemətdir,
Dərin idrak, şöhrət istəyi,
İstedad, çılğın məhəbbət nəyə lazım?
Əgər biz onlardan yararlına bilmiriksə? ¹*

Bəli, gənc haqlı olaraq düşünür ki, ətrafındakı hər şeyin bir həqiqəti var və onlar hamısı vahid bir nöqtəyə aparılmalıdır. İbrahim peyğəmbər büt-pərəst cəmiyyətdə ruhunun üz tuta biləcəyi bir obyekt tapmadı və öz daxilindəki qüvvəyə, imana arxalanaraq yeni bir cəmiyyət qurmaq istədi. Daha doğrusu, mənsub olduğu bütövü bərpa etmək istədi. Yaxud Hayy b. Yaqzan kimi. Eyni gənclik “marağı” Makedoniyalı İsgəndəri ta Hindistana, Şihabəddin Sührəvərdini isə “İşıqlar işığı”na qədər apardı. Burada bir məqama diqqət çəkək: maddiyyatla stimullaşan addımlar, Ülvinin yazdığı kimi, “dəryanın qoynunu yara-yara irəliləməklər”, itən izlər və ruhun hökmü ilə kəşf edilən həqiqətlər. Makedoniyalı İsgəndər arzu elədiyi kimi heç bütöv bir imperiya da qoyub gedə bilmədi. Amma onun izi, Bilqamısın dediyi kimi, “tik-diyi şəhərlər”, qurduğu mədəniyyətlər oldu. Sührəvərdinin qoyub getdiyi isə hətta başqa ruhların da bütövləşməsi üçün bir bələdçi, hikmət oldu.

Əbu Turxanın bildirdiyinə görə, Mütləq Həqiqəti dərk etməsi üçün Allah insana üç kitab verib: ilahi (səmavi) kitab, insan özü (əql) və təbiət. Öz mən-inin, eyni zamanda, ruhunun əlaqəli olduğu ilahi sonsuzluğun kəşfi gənc üçün

¹ *Лермонтов М.Ю. Стихотворения...*, с. 4.

üçüncü mənbənin – təbiətin də qapılarını açır. Müəyyən mənada Hegel fəlsəfəsində ruhun Mütləq, obyektiv və subyektiv səviyyələrinə bənzəyən bu üç kitabda təbiət insanla ilahi kitab arasında orta mövqə tutur. Özünüdərkdən başlayan proses məhz təbiətdən keçməklə İlahi kitabı anlaya bilər.

Gənc öz ruhunun hələ tam maddiyyata qapılmaması, ilahi aləmə açıq olması sayəsində rahatca hər üç kitabın oxucusuna çevrilə bilər. Başqa-başqa “dillərdə” yazılmasına, hər birinin özünəməxsus “sahəsi” olmasına baxmayaraq, hər üçü bir növ eyni obyektə üç fərqli prizmadan baxmağa imkan yaradır. Bu, hər şeydən əvvəl, gəncə özünü tanımağa və şəxsiyyətini formalaşdırmağa kömək edir. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edək ki, insan da təbiət kimi yaradılmış olduğuna görə, aralarında bənzər məqamlar, ortaq nöqtələr çoxdur. Təbiət insan üçün bir ilham mənbəyi ola bilər. Buna görə, məhz təbiətlə təkbətək qalanda insan özü ola bilər. Əlbəttə, gənc hər şeyə məhz öz mən-inin pəncərəsindən baxır və çatdırmaq istədikləri də müşahidə etdikləri bənzərliklər olur. Bayron yazır:

*İnsanları sevirəm – təbiət daha yaxındır.
Mənim nə olduğumu, nə olacağımı
Onunla təkliddə unuduram mən.
Öz ruhumda bütün nəhəng dünyanı hiss edərəkən
Bu hissimi nə deyə, nə gizləyə bilirəm.¹*

Göründüyü kimi, bu, təbiətə bir seyrçi baxışı deyil. Bu, məzmunundan çıxış edib, formanı dəyərləndirməkdir, fərqləri deyil, oxşarlıqları görmək, yalnız görmək deyil, bu

¹ *Байрон Дж.Г.* Избранное, М., Из-во «Детская литература», 1964, с.104.

bənzərliklər arasındakı qanunauyğunluğu, onun içindəki təsadüfi deyil, zərurəti ortaya çıxarmaqdır. Şelling dediyi kimi, “Təbiətin hər şeyi canlandıran, hər şeyə nüfuz edən qüvvələrinin təsiri ilə yalnız hissələrin əzəmətli yüksəlişi, yalnız təxəyyülün dərin sarsıntısı incəsənətə həmin keçilməz gücü verə bilərdi. Həmin güc ki, o, həmişə – erkən illərin donuq, qapalı, ciddi əsərlərindən tutmuş, hissi zərifliklə dolu əsərlərə qədər həqiqətə sadıq qalmış və sezmək üçün ölərilərə verilən o ali reallığı mənən yaradırdı”.¹

Düzdür, təbiətin “oxunmasında” gənc əksər hallarda yaşlı mütəxəssis alimlər kimi çox detallara getmək istəmir.* Bununla belə, məhz ruhu vasitəsilə çatdığı Universal Harmoniya ona məsələləri yeni bir baxış bucağından öyrənməyə, dərinliyə enməyə və yeni bir səhifə açmağa imkan verir. Belə olan halda, o, ətrafında Mütləq Həqiqətin saysız təzahürlərini görə bilir və bu, özünü onun fəaliyyətində də, yaradıcılığında da göstərir.

Öz naqisliyini tamamlamaq yolunda insanlığın daha bir böyük kəşfi də eşqdır. Ta qədimdən insanın mütləqləşdirdiyi, yolunda gözüyumulu canını verdiyi, həyatının mənası hesab etdiyi eşq!** Əslində, eşqin timsalında insanın natamamlığını müşahidə etmək daha rahatdır. Platonun

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, М., Мысль, 1998, с. 911.

* Məhz gənc yaşında ad-san qazanan, üçüncü kitabın – təbiətin “oxunuşu”nda böyük müvəffəqiyyətlər əldə edən təbiətşünas alimlər də vardır ki, onların da həyat və yaradıcılığından bizim mövzu üçün maraqlı məlumatlar tapmaq mümkündür. Lakin biz bunu gələcək tədqiqatçılara buraxaraq, yalnız fəlsəfə, ədəbiyyat, hərb tarixi və qismən, musiqi sahəsi ilə kifayətlənmişik. Bundan başqa, zənnimizcə, birincilərdən fərqli olaraq bu şəxslərin düşüncələri, fikirləri daha subyektiv olduğundan insanın mən-ini daha aydın ifadə edir.

** Eşqin gənclik dövründə təhlilinə bax ayrıca bölmədə: “Eşq və müqəddəslik duyğusu”.

“Symposium” dialoqunda deyildiyinə görə, insanlar əvvəlcə hər iki cinsi özündə birləşdirən vahid bir varlıq olmuşdurlar – *Androgymlər*. Bunlar “dolayısı ilə qorxunc dərəcədə güclü və qüvvətli idilər, yüksək düşüncələrə sahib idilər və tanrılarla baş başa gəlmək istədilər. Hətta Homerin Ephi-altes və Otos haqqında söylədiyi şey, yəni göyə dırmanmağa çalışmaqları, tanrılara hücum etməyə cəhd göstərən bu insanlar üçün də söylənir.”¹ Onların tanrılara meydan oxuması sonuncuların qəzəbinə səbəb oldu və androginlər iki yerə bölündü, həm də elə bir tərzdə ki, öz naqisliklərini aydın görsünlər. Eşq ikiyə bölünmüşlərin tamamlanma arzudur və ömür boyu bu cazibənin hökmü ilə hərəkət edirlər. Maraqlıdır və bizim dediklərimizə uyğundur. Lakin nəzərdən qaçan bir məsələyə diqqət yönəldək: vahid varlığa çevrilmiş iki insan, yəni öz yarısını tapmış insanlar kamil bir varlıq sayılmalıdırlarsa, ...evlilikdən sonra davam edən axtarıların mahiyyəti nədir? Əgər yarına (eşinə) qovuşmaq axtarışın sonudursa, “Leyli və Məcnun” dastanında Məcnun nə üçün mümkün vüsaldan imtina edərək yenə təkliyə üstünlük verdi? Deməli, maddi tamamlanma bu maddi dünyanın digər şərtləri kimi nisbidir, ikinci dərəcəlidir. Kamilləşmə prosesində yenə də yuxarıda qeyd etdiyimiz prinsip hakimdir – yalnız ruhun tələbləri ödəyəndə, ruh İlahi aləmdən aldığı hikmətlə tamamlananda insan bütövləşir, naqislik sindromu yox olur.

Yenə qayıdaq Platonun dialoqlarına. Burada əksər hallarda tədqiqatçıların diqqətindən yayınan bir incəlik var. Platonun yazdığına görə, “Şimdiki gibi yalnız erkek ve dişi

¹ *Platon*. Şölen. Eski yunancadan çeviren Eyüp Çoraklı. İstanbul, Alfa Felsefe, 2014, s. 83-84. <https://www.scribd.com/document/365360877/Platon-%C5%9Eolen>

diye iki cinsiyet yoxtu, bu ikisindən de pay alan üçüncü bir cinsiyet daha vardı.... Niye böyle üç cinsiyet vardı və niye bu şəkildəydi bunlar?"¹ Platonun özünün də cavabını bilmədiyi bu suallardan belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, bəzi insanlar bölünmüş şəkildədir və bütünləşmək üçün öz maddi (!) yarını axtarır. Amma bir də yaradılışından kişi və ya qadın olan varlıqlar var ki, onlar bölünməyib, cəzalanmayıb. Onlar gözəlliyə can atmaqla, müdriklik qazanmaqla bütünləşə bilir və onların dünyaya gətirdikləri övlad deyil, müdriklik olur.² Sührəvərdinin fəlsəfəsindən də gətirdiyimiz nümunələrdən belə məlum olur ki, insan özündən yüksəkdə duran Varlığa, Gözəlliyə can atmaqla kamilliyini tapır və maddi dünyanın istəkləri onun məqsədlərinin yanında çox aşağıda qalır.

Axı, insan maddi varlıq olmaqla yanaşı, həm də ruhi varlıqdır və onun maddiyyat fəvqündə yardım axtarması, oradakı hikmətləri dərk etməyə cəhd etməsi əslində təəcübü deyil. Onun öz şəxsiyyətini bütövləşdirmək üçün lazım olan həqiqətləri maddi dünyadan keçib ruhi aləmdə tapması anlaşılındır. Bununla belə, qeyd etdiyimiz kimi, hər kəs öz naqisliyini eyni qəbul etmir və belə olan halda kamillik haqqında anlayışları da oxşamır. Təbii ki, insanların inandıqları, bənzəmək istədikləri obyektlər fərqlidir: kimisi yalnız özünün tanıdığı bir bütə, kimisi şeytana, kimisi də Allaha. Belə olan halda, onların müraciət formaları da fərqli olur: kimisi gizli, kimisi aşkar, kimisi ətrafdakılara zərər vurmaqla, kimisi, əksinə, xeyir verməklə, kimisi öz daxili dünyasına çəkilməklə, kimisi ətraf aləmlə harmoniya

¹ Yenə orada, s. 82, 83.

² *Plato. The Simpozyum. Trans. by W.Hamilton. The Penguin Classics, 1956, 206e.*

axtarmaqla. Kamilliyin zirvəsinə çatan, Universallıqla harmoniyaya girməklə ilahi həqiqətlərdən agah ola bilən şəxsiyyətlərin düşüncələrinin, həyatlarının təhlilindən çıxış edərək qətiyyətlə demək olar ki, yalnız Allaha yönəlmiş təfəkkür həqiqi anlamda tamamlana və kamilləşə bilər. Məsələn, gənclik dövründə Haqqı axtaran və bu yolda səhv, hətta təhlükəli addımlar atan Müqəddəs Avqustin öz səhvinin mahiyyətinin belə izah edir: “Mən arxam işığa və üzüm işıqlanan tərəfə dayanırdım. Mənim işıqlanan şeylərə yönəlmiş üzüm işıqlanmırdı”.¹ Filosof həqiqətə gedən yolun mütləq ilahi nurla işıqlanmalı olduğunu vurğulayır və belə nuru görə bilən bir koru fiziki gözləri görəndən daha üstün bilir: “Yaqub bəsirət gözü ilə hərəkət edirdi. Bu, əsl nurdur, vahiddir, onu görəndən və sevənlər də vəhdətdədir”.² İnsan yalnız ilahi nurun işığında bütövü, vahidi görə bilər. Bununla belə, müxtəliflik göz qarşısındadır və müəyyən təhlil tələb olunur.

Bəs tamamlanma hissini insana dərk etdirən nədir? Ruhunun dediklərini necə eşitmək olar? İrrasional təfəkkürlə.

İnsanları bir-birindən fərqləndirən əsas amillərdən biri təfəkkürdür. Məhz təfəkkürünün səviyyəsinə uyğun olaraq insan istər öz mənəvi aləminə, istərsə də xarici mühitə münasibət göstərir, onu dərk etmək üçün uyğun vasitələr seçir. Qısa şəkildə desək, primitiv düşüncənin seçdiyi obyekt də, ona çatdırılan vasitəsi də primitiv olur. Təfəkkür səviyyəsi yüksəldikcə obyekt də yüksəlir, aliləşir, vasitələr də. İnsanın aldığı təhsil, oxuduğu ədəbiyyat, ədəb-ərkan,

¹ *Августин А. Исповедь / Пер. с лат. М.Е.Сергеевко. Москва: Канон+, 1997, с. 65.*

² *Yenə orada, s. 196*

eyni zamanda, ətraf mühit, cəmiyyət onun təfəkkürünü formalaşdıran maddi və mənəvi amillərdir. Bununla belə, hər bir amildən yüksəkdə duran, onlara güclü təsir göstərə bilən aparıcı bir faktor da var: ilahi qüvvə. Burada əhəmiyyətli bir cəhət xüsusilə vurğulanmalıdır: ilahi qüvvənin təsiri də insanın təfəkkür səviyyəsindən asılıdır. Yəni əslində ilahi qüvvə eynidir, onu qəbul edən obyekt isə fərqlidir. Günəş eyni şəkildə işıq saçır, ancaq fərqli məkanlar bu şüalardan eyni qidalana bilmir, təbii ki, fərqli də nəticələr ortaya çıxır: bir məkanın qarı-buzu heç cür ərimək bilmir, bəzi yerlər isə yanıb kül olur, hətta eyni məkanda bir yerdə gül bitir, başqa yerdə qanqal, üçüncü bir yerdə isə ümumiyyətlə həyat yoxdur. Qurani Kərimin ayələrindən birində deyildiyi kimi, hər arx öz ölçüsünə görə su qəbul etdiyi kimi (Qurani Kərim 13/17), hər insan da öz təfəkkürünə görə ilahi qüvvə ilə ünsiyyətdə olmaq bacarığına malikdir.

İrrasional təfəkkürün səviyyəsi bilavasitə rasional təfəkkür səviyyəsindən, insanın dünyagörüşündən asılıdır. Rasional ağılla, məntiqli düşüncə ilə ən yüksək zirvəyə qalxa bilən alimlər, filosoflar, sənətkarlar üçün irrasional idrakin imkanları açılarda onlar gedəcəkləri mənəvi və idrak yolunun heç yarısını da gəlmədiklərini görürlər. Əslində irrasional vasitə və təfəkkürün imkanları insanlara elə yaradılışı ilə bərabər verilib. Sadəcə onlardan istifadə məqamı eyni deyil.

İnsan rasional təfəkkürünün üstündə daha bir düşüncə qabiliyyətinin olduğuna ilk dəfə gənclik çağında şahid olur.

İrrasional təfəkkür ilahi qüdrətin köməyi ilə qüvvətlənmək, ali bir aqlın yardımını ilə öz təfəkküründə hansı isə gizli bir qapını açıb həm ümumiyyətlə varlıq aləminin, həm də öz varlığının qaranlıq guşələrini işıqlandırmaq, dərk etməkdir. Bu qapı ilk dəfə gənclik çağında açılır. Düzdür, bu “qapının” açılması üçün xüsusi mistik təcrübələr də var, ancaq gənclərin həyatının təhlili göstərir ki, ilahi kəlam istədiyi ürəkdə, istədiyi zaman səslənə bilir, “Ol” deyir və olur, onu hər hansı addımı atmağa cəsarətləndirir. Fateh şeirlərinin birində deyir:

*Peygamberlere ve velilere dayanmışlığım var benim
Allah'ın lütfündandır fetih ümidim ve kuvvetim.¹*

Yaxud ilahi bir istəklə Domremi kəndindən olan 16 yaşlı Janna D`Ark özünü Fransanın xilaskarı kimi gördü və İngiltərə ilə Yüzlillik müharibəyə gedib gördüyünü reallaşdırdı. Bu səsin mənbəyini bilməsə belə, məhz ürəyindən, içindən gəldiyinə görə gənc üçün doğma olur, onun arxasınca getməyə bilmir. Ülvinin “Sirli səs” adlı şeirində deyildi ki:

*Nə xoş duyğu,
Nə sirli səs.
Bu yağışın səsində mən
Bilmirəm ki,
nə yaxşıdı heç,
nə pis.
Ancaq onu bilirəm ki,
Bu səs,
mənim ciyərimə*

¹ Fatih Sultan Mehmet'in Kaleminden 7 Enfes Şiir <https://www.wannart.com/fatih-sultan-mehmetin-kaleminden-7-enfes-siir/>

*təzə nəfəs gətirir.
Ürəyimə sirli həvəs gətirir.¹*

Dediklərimizdə maraqlı və əhəmiyyətli bir məqama çatdıq. İnsanın maddiyyat, zaman-məkan çərçivəsindən çıxıb ilahi aləmə keçməsində və oraya məxsus biliklərə sahib olub yüksəlməsində tənzimləyici və istiqamətverici qüvvə kimi Ali Varlığın rolu birinci olduğuna görə, aqlın irrasional istiqamətə yönəlməsində iman xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə desək, insanın öz natamamlığını dərk etməsinin və hansı istiqamətdə bütövləşə, kamilləşə bilməsinin aparıcı qüvvəsi Mütləq Yaradana imandır. Məsələn, sufi mütəfəkkir Cüneyd Bağdadi insanları iman dərəcələrinə görə bölməklə, onların dərk etdiyi həqiqətləri və öyrəndiyi bilikləri, bununla da onların kamillik haqqında təsəvvürlərini müəyyənləşdirir: “Bil ki, insanlar üç cürdür: axtarıb yönələn; çatıb dayanan; daxil olub duran. Allahı axtaran zahiri elmin dəlilləri ilə istiqamətlənib Allahın zahiri işarələrinə uyar. Qapının önünə çatıb dayanan şəxs batinini paklaşdırar, ürəyinə gələn ilhamlarla öz yolunu tutar, Allaha ürəkdən itaət edir. Bütün varlığı ilə Allahın hüzuruna gəlib Onun qarşısında duran isə, Allahdan başqasını görməz, Allahın verəcəyi əmri gözləyər və dərhal yerinə yetirər. Allahı əsl tövhid edənin sifəti budur”.² Deməli, ilk mərhələdə maddiyyatın dərki ilə kifayətlənən insan müəyyən inkişaf yolu keçməklə və bu proses boyu Allahdan aldığı ilhamla (*ilahi biliklərlə* – K.B.) maddiyyat fəvqünə qalxa bilir, yəni artıq aqlın üst qatı ilə idrak prosesini davam etdirmək imkanı qazanır. Onu da əlavə edək ki, ağıl

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 55.

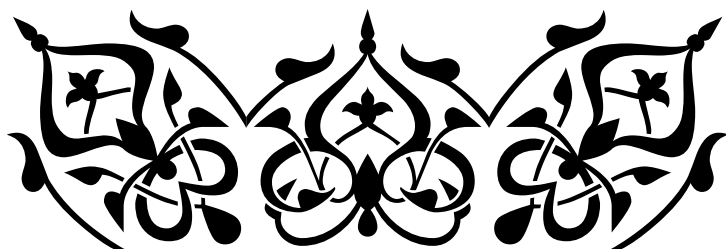
² الطوسي ابو نصر السراج. حقيقه وقدم له وخرج أحاديثه عبد الحليم محمود وطه عبد الباقي سرور. دار الكتب الحديثة بمصر. مكتبة المثنى ببغداد. (Tusi. əl-Lümə`), s. 58, 1960

və iman məhz qarşılıqlı əlaqədə olub bir-birini tənzimlədikdə idrak prosesini mükəmməl dərəcəyə qədər inkişaf etdirə bilirlər. Belə ki, imansız ağıl yalnız maddiyyat çərçivəsi ilə kifayətləndiyi kimi, ağılsız iman da fanatizmə aparıb çıxara bilər.

Deməli, insan irrasional təfəkkürə öz mənəvi natamamlığını, naqisliyini kamilləşdirmək üçün üz tutur. Əslində, bunu ondan ilahi aləmlə bağlı olan ruhu tələb edir və təbii ki, bu tələbi öz ruhunu dinləyə bilən şəxslər qarşılaya bilər. İnsan ikili (maddi və mənəvi) xüsusiyyətə malik olduğuna görə, müxtəlif səbəb və şəraitlər onun daxili və zəhəri aləmlərini zidd qoya bilər. Özünün bir tərəfini üstün bilərək onun qayğısına qalmaq, digərini onun köləsinə çevirmək insanın yaradılışdan malik olduğu natamamlıq sindromunu daha da gücləndirir. Onun hər iki tərəfi arasında harmoniyanın yaranması, onların bir-birini tamamlaması isə insanın kamilləşməsidir. Bu, təfəkkürün rəasional və irrasional formalarının paralel inkişaf etməsinin və bir-birini tamamlamasının zərurətini vurğulamış olur. Qurani Kərimdə bu dünyanın imtahan, sınaq meydanı olması, insanların etdikləri yaxşılıqların da, pisləklərin də özlərindən gəlib, yenə də özlərinə yönəldiyinə dəlalət edən bir çox ayə görmək mümkündür (məs.: Qurani Kərim 6/16; 7/17; 45/15 və s.). Deməli, mənəvi yolu tutmaq üçün maddiyyat vasitədir. Seçim biz insanlarındır. Odu da biz seçirik, nuru da. Hər kəs öz natamamlığını öz təfəkkürü səviyyəsində dərk edir və fərqli şeylərlə tamamlanmaq istəyir. Bu, var-dövlət də ola bilər, yüksək eşq də, elmi ad da. Həqiqətin hansı olduğunu isə ruhumuz təyin edir, əgər ruhumuzu dinləməyi bacarırsaq.

Qorxudan fatehliyə

gedən yol

“Mən insanlar üçün nə edəcəm?! – Danko göy gurultusundan daha bərk qışqırdı. Birdən o öz sənəsini harçaladı, oradan öz ürəyini çıxarıb başının üstündə yuxarı qaldırdı. Ürək günəş kimi parlayırdı, hətta günəşdən də güclü. Və bütün məşə insanlara olan bu böyük sevgi məzəli ilə işıqlananda susdu. Zərərliq işıqdan pərəm-hərən düşdü, müşənin dərinliyinə çəkildi, titrəyib bataqlığın çürük ağzına düşdü. İnsanlar isə çəşqınlıqdan sanki dəşə döndülər.”

*“Danko haqqında əfsanə”
(Maksim Dorki)*

“Şair üçün bir böyük yol var: son məqsədə, ideala aparan yol! Bu uzaq yolun yolçusu üçün öltüm sanki bir məqam, məntəqədir. Burada bir anlıq dayanıb yenidən yola çıxırlar, ta əbədiyyətə qədər!”

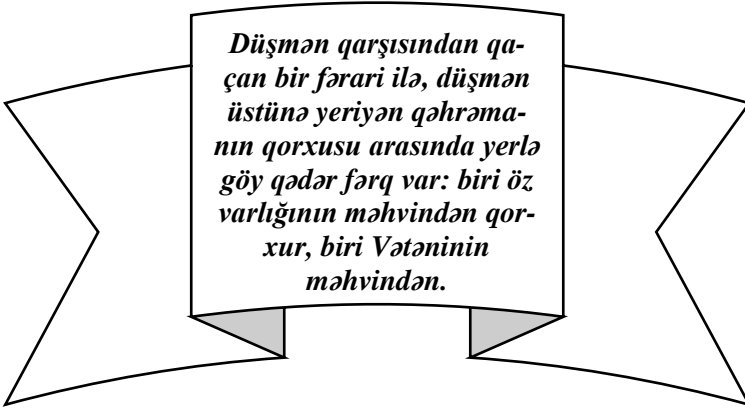
Əbu Turxan

Bir rəvayətə görə, “Ana bətnində bəslənən əkiz övladlardan biri doğulmaq saati gələndə qorxmağa başlayır, alışdığı bu isti, təhlükəsiz, qayğısız məkandan ayrılmaq istəmir, bərk-bərk anasından yapışır. Qardaşı ona izah edir ki, onlar artıq o qədər böyüyüblər ki, bura onlar üçün dardır, onlar daha geniş məkana çıxmalıdırlar. Bir də, onların son saydığı bu addım, bəlkə elə başlanğıcdır, bəlkə getdikləri o biri dünya daha gözəldir?” Bu rəvayətin açar məqamı əkizlərdən birinin yenilik qarşısında keçirtiyi qorxu, digərinin isə yeniliyə olan marağıdır. Biri naməlum gələcəkdən narahatdır, digəri özünün can atdığı bəs deyil, qardaşını da həvəsləndirir. Biri olduğu məkanı, rahatlığı, əmin-amanlığı buraxıb getmək istəmir, digəri daha geniş, daha maraqlı bir dünya axtarışındadır. Əslində, ikisi də qorxur, sadəcə birinin qorxusu onun əlini-ayağını bağlayır, digəri, əksinə, daha da cəsarətlənir, qorxusunun üzərinə gedir. Bu rəvayət hələ doğulmamış körpələrə aid olsa da, onu öz gənc həyatının astanasında olan, şüurlu və iradəli həyatında yenidən doğulmağa hazırlaşan gənclərə də şamil etmək olar.

Biz gənclərin seçimi haqqında danışanda tez-tez qorxu hissini xatırladıb, onu yaradan şərtləri sadalamağa çalışmışdıq: ilk taleyüklü seçimin zəruriliyi, yeni yaş dövrünün gətirdiyi sonsuz sayda cavabsız suallar, ruhani dünya ilə ilk tanışlıq, ilahi aləmdən alınan biliklər və ruhun istədikləri, cəhdləri qarşısında maddi bədənin acizliyi və s. Eyni zamanda, daha çox cəsarət, dəli-döluluq rəmzi hesab edilən

gənclik ilk baxışda qorxu ilə tamam zidd görünür. Qısa bir tərifi versək, qorxunu qısa müddətdə insanın varlığına tam hakim ola bilən və onun özünün belə gözləmədiyi addımlara sövq etdirən bir duyğu adlandırmaq olar. Bununla belə, danılmaz bir həqiqətdir ki, qorxu mürəkkəb bir hissdir. Bunu nəzərə alaraq, onun təhlilinə xüsusi diqqət ayıracağıq.

Qorxunun mürəkkəbliyindəndir ki, insanı rəzil etdiyi kimi, müqəddəsləşdirə də bilir. Rəvayətdən də görüldüyü kimi, o, irəli apardığı kimi, qaçıb gizlənməyə də sövq edir, ürəyinin ən ülvi duyğularını dilə gətirdiyi kimi, içindəki ən məkrli niyyətləri də üzə çıxardır. Mürəkkəblik həm onu yarıdan səbəbdən, həm də özünün səbəb olduğu nəticələrədən irəli gəlir. Yəni səbəb nə qədər ucadırsa, nəticəsi də bir o qədər insanı ucaldır.

“Yerlə göy” nisbəti təsadüfi deyil. Yerlə bağlı olan qorxunun məzmunu da elə maddi dünya ilə əlaqəlidir: var-dövlət, övlad-uşaq, vəzifə-pul, şan-şöhrət – bu maddi dünyadan əldə etdiyi şeyləri itirmək qorxusu. Bu qorxu maddi dünyadan 5 əllə yapışmış, 4 gözlə daha çox mənfəət qoparmağa sövq edir və insanı bu yolla tədricən maddiyyatın keçici həvəslərində əridib yox edir. Göylərdən enən hisslərin

isə bir ucu insanın ruhuna, digər ucu qüdsiyyət aləminə bağlıdır. Bu hissi itirmək özü bir qorxu yaradır: göylərlə əlaqənin itməsi, ruhunun ləkələnməsi qorxusu. Birincidən fərqli olaraq bu qorxu insanı günü-gündən daha çox ucaldır, daha çox paklaşdırır, təmizləyir.

Qorxu gənclərin üzləşdiyi ilk hissdır. İlk addımını atan körpənin keçirdiyi hissə bənzəyir. Bəlkə də buna görə gənc şairlərin, mütəfəkkirlərin yaradıcılığında bu mövzuya tez-tez rast gəlmək olur. Bu qorxu o qədər dərin, o qədər ziddiyyət dolu, eyni zamanda o qədər həzin və kədərli ki! Yeni həyata başlayan gənc bilmir, onu necə qarşılayacaqlar. Maraqlıdır, Yəremiya peyğəmbər hətta bilə-bilə ki, Yarıdan özü onun dəstəkçisidir, yenə də qorxur: missiyasının öhdəsindən gələ bilməməkdən qorxur. Makedoniyalı İsgəndər bütün təlimlərdə bacarığını göstərsə də, yenə qorxur və qorxusunu dəf etmək üçün Misir tanrılarının məbədinə ziyarət edir, onlardan yardım istəyir. Əfsanələrə görə, onun dünyanı dolaşaraq dirilik suyu – ölümsüzlük iksirini axtarması da bunun nişanəsi idi. Xatırladaq ki, “Bilqamis dastanı”nda Bilqamis ölüm adlı qüvvədən qorxandan sonra möcüzəli çiçək axtarışına başlayır. Yaxud, Fətəh Sultən Məhməd Konstantinopolun – İstanbulun qarşısında durub: “Ey Konstantiniyyə! Ya sən mənə alacacaqsan, ya da mən sənə!” – deyəndə cəsərətində bir qorxu var idi – alınmaq qorxusu. Amma irəli getdi. Adını çəkdiqlərimizin hər birini irəli aparən qorxudur. Əslində, onlar irəli getdiqlərinə – yeni üfüqlər kəşf etdiqlərinə görə tarixdə qala biliblər. Deməli, gəncin qarşısına çıxan qeyri-müəyyənliyin, qaranlığın yaratdığı qorxu onun iç dünyasında bütün hissələrin, düşüncələrin üstündən sanki pərdəni qaldırır və ortaya onun özünün belə xəbəri olmadığını əks reaksiya doğula bilir.

Belə məlum olur ki, qorxu bir başlanğıc nöqtəsidir. Bu, Platonun ağ və qara atlarının sükut məqamıdır. Bundan sonra iki fərqli yol ayrılır. Ya maraqdan irəliyə getmək cəsarəti, fəhlik hünərindən ürəklənib yüksələn xətt boyunca gedən inkişaf, insanlığın mahiyyətinin yeni-yeni qatlarının kəşfi; ya da əlindəki maddi sərvətin itirilməsi qorxusu, nifrət dolu üsyan, kaos yaratmaq həvəsi, ilkin heyvani instinktlərə qədər endirən tənəzzül. Birinci halda qorxu zindan üzərindəki çəkiç rolunu oynayır və gənci kəskin qılınca çevirə bilir, digərində isə qorxu ağacı içindən yeyib bir gün kökündən qurudan qurd kimi məhv edir. Birində yalnız özünün deyil, bir cəmiyyətin, hətta bəşəriyyətin tarixində iz qoyur, digərində isə ilkin instinktlərinə dönməklə ya dağıdıcı qüvvəyə çevrilir, ya da ömrü boyu bir Saltıkov-Şedrinin “Müdrük qumbaşbalığı”¹ kimi qumun içində gizlənilib sonunu gözləyir. Təbii ki, gəncliyin fəlsəfəsinin səhifələrini yazan birincilərdir. Belələri Bayron dediyi kimi yaşayır:

*Mən daim müharibə aparacam
Sözlərlə, – ola bilsin, əməllə! –
Düşüncə düşmənləri ilə. Mənim yolum tən deyil
Zalımlarla. Düşmənciliyin müqəddəs odunu
Mən qalamağa and içmişəm.
Kim qalib olacaq, hələ bilmirik,
Ancaq bütün qalan günlərimi, gücümü
Despotluqla döyüşə həsr etmişəm!*²

¹ Rus yazıçısı Mixail Saltıkov-Şedrinin “Müdrük qumbaşbalığı” əsərində qumbaşbalığı özünü bütün təhlükələrdən qorumaq üçün doğulandan qocalıb ölənə kimi qumun altından çıxır və qumun altından başqa heç bir yeri görmür.

² *Байрон Дж.Г. Избранное*, с. 28.

İrəliləmək əvvəlki məkana sığmamaqdır, genişliyə can atmaqdır. Nitsşe bu dövrü insanların qürurlarının xüsusilə baş qaldırması ilə xarakterizə edir: “26-30 yaşlar arası insanlar əsl lovğalıq dövrü yaşayırlar. Bu, ilk yetkinlik çağıdır, turşuluğun güclü qalığı ilə. İnsanlar özündə hiss etdiklərinin əsasında hələ heç nə görməyən, yaxud az gören insanlardan şərəf və itaət tələb edirlər. Sonuncular əvvəlcə özlərini gözlətdiklərinə görə, o, ağır baxışları, lovğalıq jestləri, səsinin tonu ilə qisas alır; iti qulağı və baxışı olanlar bunu həmin yaşda olanların əsərlərində, istər şeir olsun, istər fəlsəfə olsun, yaxud sənət əsəri və musiqi olsun, duyur. Daha yaşlı və təcrübəlilər belə olanda gülümsəyir və məhribanlıqla həyatın bu dövrü haqqında düşünürlər: insan bu cür çox olub, amma az göründüyünə görə taleyə acıqlı olan dövrüdür”.¹ Burada kiçik bir incəliyə diqqəti çəkək: gənc böyük potensialına baxmayaraq, onu kiçik gören cəmiyyətlə barışa bilmir. Təsadüfi deyil ki, əksər zamanlarda yaşlı nəsil gənclərdən şikayət edib, onların daha itaətkar olmasını arzu edirlər, ən vacibi isə onlara bənzəmələrini tələb edirlər. Kyerkeqorun fikrinə görə, “fərd qorxu içində günahkar olduğunun qarşısında deyil, onu günahkar sayanların qarşısında günahkar olur”.² Bəli, hər kəsə bənzəmədiyi üçün bir günahkarlıq duyğusu, bu günahdan doğan tənhalıq və bu tənhalığın verdiyi qorxu.

Deyilənlərdə gizli və vacib bir məqamı təkrar vurğulayaq: ətrafına lovğa, özündən razı, hər kəsə yuxarıdan aşağı baxan bir gənc əslində tənhadır və o, bu tənhalıqdan qurtulmaq, özünü təsdiq etmək üçün bütün dünya ilə

¹ Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Сочинения в 2-х томах, том 1, издательство "Мысль", Москва 1990, 599

² Kyerkeqor S. Adı çək. əsər, s. 172.

mübarizə etməyə hazırdır. Əslində, gerçəkliklə, yaşadığı cəmiyyətlə uyuşmayan gənc bilir ki, bu, qeyri-bərabər bir mübarizədir, çünki kiminlə qarşılaşacağını, kiminlə mübarizə aparacağını bilmir! O, narahatdır, qorxur, rəqibin hansı gücə sahib olması haqqında məlumatı yoxdur. Lakin içindəki ilahi hiss daha güclüdür. Bu, əliyalın düşmənin üzərinə yeriyan qəhrəmanın qorxusudur. Belə cəsarətli bir duyğunu, hünəri, özündə əksər hallarda müqəddəs niyyətləri ehtiva edən hissi qorxu adlandırmaqla onun saflığına, ülviyyətinə xələl gətirmək fikrindən çox uzağıq. Əksinə, məqsədimiz qorxunun bir də alt qatının olduğunu və onun daha ali məqamla əlaqəli olduğunu vurğulamaqdır. Tez-tez şeirində tənhalığı tərənnüm edən, özünü gah tənha yelkənə, gah tənha quşa, gah da tənha yolçuya bənzədən Lermontov yazır:

*Əvvəl mən həyatın fərəhdən uzaq
Tək-tənhalığını sevərdim müdam.
Qüssəmi içimdə daldalayaraq,
Qorxardım gizləyə bilməyib, ancaq
Hamıda tərəhhüm hissi oyadam.¹*

Gəncin hiss etdiyi tənhalıq özünü digərlərindən məhz fərqli görməsindən irəli gəlir. O, ilahi aləmi tanıdıqca, oradan bəhrələndikcə ucalır. Ona elə gəlir ki, özü hər kəsin səviyyəsinə enə bildiyi halda, onun səviyyəsinə, olduğu mərtəbəyə, məqama bir kimsə qalxa bilməz. O, həyatı hələ tanımır, yolun başlanğıcıdadır, buna görə də öz arzular dünyasını özü qurur. Təbii ki, o, öz yaratdığı dünyasında təkdir və bu təklik onda qorxu yaradır. Burada bir ziddiyyətli hal yaranır: öz tənhalığından xilas olmaq üçün o, başqalarına bənzəmək istəmir, əksinə, başqalarını öz dünyasına

¹ *Лермонтов М.Ю. Стихотворения...*, с. 8.

gətirməyə çalışır. O, gənkdir, enerjisi çoxdur, imkanları az qala sonsuzdur və buna görə də belə bir ağır missiyanı üzərinə götürür. Lermontov yazır:

*Öz əqlimdə mən yad dünya yaratdım,
Yad varlıqlar surəti,
Mən zəncirtək onları bir-birinə bağladım
Onlara görkəm verdim, amma ad vermədim.
Qəfil qış boranı qorxunc uladı, -
Yalançı varlıq uçulub-dağıldı.¹*

Başqalarını öz arxası ilə aparmaq, onları yeni dünyaya keçməyə inandırmaq üçün gənc bütün tərəddüdlərini, qorxularını gizlətməli olur. Deməli, bu baxımdan da təkdir. Ən dəhşətli, gənc hər zaman ona dayaq duran içindəki səsi itirməkdən qorxur. Ona elə gəlir ki, onu başa düşən, nə demək istədiyini anlayan yoxdur və o, bu səsi hər kəsə eşitdirmək üçün hər fədakarlığa hazırdır. Qaranlıq meşədə xalqına yol göstərən Danko kimi. Onun öz yanar ürəyini başının üstünə qaldırması və bu yolla hər kəsi inandıra bilməsi bir simvoldur. Bəli, cəmiyyət onun daxili fırtınalarından həqiqətən xəbərsizdir, yalnız onun son nəticəsini – yanar ürəyin təzahürlərini görür: şedevr əsərlər, ən cəsarətli fəthlər, qəhrəmanlıqlar və s. şəkildə. Ziddiyyət dolu, cəsarət və qorxunun çulğalaşdığı bir insanı Ülvi daş altındakı yalnız bir çiçəyə bənzədir:

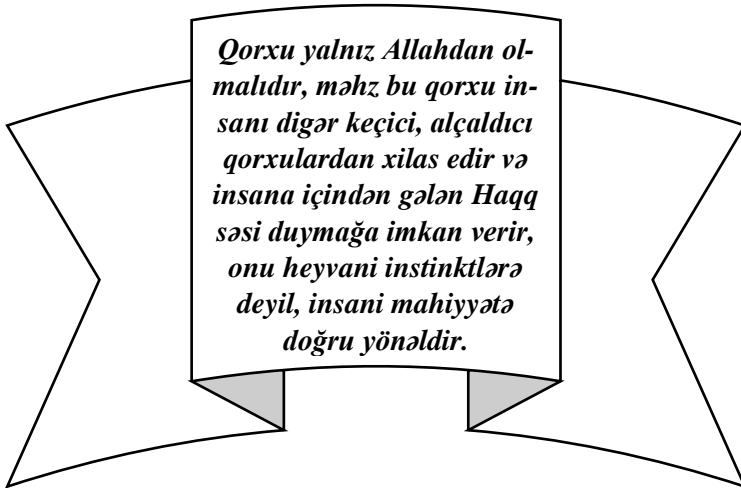
*Çoxu səni alaq bilir,
Alaqlar da sənə gülür.
Kökün durur, canın ölür,
Daş altında bitən çiçək.²*

¹ Yenə orada, s. 3.

² *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s.10.

Qəribədir, bir çiçək cəmiyyətin qınağından, əlaqların gülməyindən əzab çəksə də, daşın altından boy atacaq qədər cəsərtlidir. Bu yerdə yenə Mövlana və Paskalın qamışa fərqli münasibətləri yada düşür. Paskala görə, qamış bu nəhəng dünya qarşısında özünü aciz hiss edir. Mövlanaya görə isə o, ilahi aləmi doğma vətən kimi xatırlayır və bir gün ora dönməyi düşünür. Biri gəncdir, hələ ilahi aləmdən xəbəri yoxdur, sadəcə ona doğru, yeniliyə can atır, digəri isə artıq yetkinlik dövrünə çatıb, Haqqın həqiqətini dərk edib. Buna görə də o daha sakitdir, rahatdır, gənc isə hələ coşquludur, çünki onu axtarısa sövq edən, naməlumluq qarşısında cəsəret verən bir duyğusu var.

Biz ruhun ilahi aləmlə əlaqəsinin vacibliyini təsadüfən dönə-dönə vurğulamırıq.

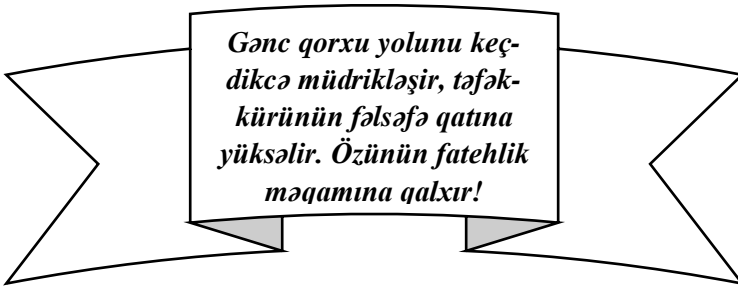

Gənc məhz düzgün seçim edəndə, yəni ruhunun müqəddəs qatlarını, ilahi aləmlə üzvi əlaqəsini kəşf edəndə anlayır ki, o, bir ilahi əmanətin daşıyıcısıdır. O həm də öyrənir ki, yalnız deyil, təbiətlə və ilahi mətnlərlə bərabər Mütləq Həqiqəti ehtiva edən bir kitabdır, hikmət daşıyıcısıdır.

Sadəcə, onu oxumağı, dinləməyi bacarmaq lazımdır. Bu səbəbdən Şelling hesab edir ki, “İnsanda söylənən söz təbiətdə qaranlıq, peyğəmbəranə (hələ tam deyilməmiş) sözdür”.¹ İnsan bu sözü bəşəriyyətə deməyə məsul edilib və onu deyə bilməmək qorxusu bütün digər qorxuları üstələyir. O, bu sözü eşitməz edən hər şeyə qarşı üsyana qalxır, özünü fəda edir. Lermontov yazır:

*Mən yerlərdə səadəti dərk edib, duyar,
Dərin mavi göylərdə də görrəm Allahu.²*

Öz qorxusuna qalib gəlmək üçün gənc qaranlığın, qeyri-müəyyənliyin üstünə gedir və getdikcə özünün indiyə qədər tanımadığı xüsusiyyətlərini kəşf edir, insanlığının mahiyyətini dərk edir.

Gənc içindəki qorxuya üstün gəlir və içində olduğu, əsrlər boyu möhkəmlənmiş, yıxılması qeyri-mümkün hesab edilən çərçivəni dağdır, irəli gedir. Bu, gəncliyin incə və əhəmiyyətli bir məqamıdır. Makedoniyalı İsgəndər ömründə bir dəfə yürüşə çıxdı, ömrü boyu heç bir məğlubiyyət tanımadı və yalnız ölüm onu dayandırdı. 20 yaşında taxta çıxan və 10 il müddətində qədim dünyanın ən böyük

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 1026.

² Лермонтов М.У. Seçilmiş əsərləri, s. 51.

imperiyasını quran İsgəndəri irəliyə məhz qarşısızalmaz bir maraqla, bir istək aparırdı – olduğu çərçivəsini sındıraraq yeni dünyanı görmək, yeni torpaqları tanımaq və özününkü etmək. O, atasının bacarmadığı bir addımı atmaqla kifayətlənmədi, daha da irəli gedə biləcəyini sübut elədi.

Oxşar mənzərəni Fateh Sultan II Məhmədin də həyatında görmək mümkündür. Osmanlı İmperiyasının yeddinci sultanı, 21 yaşında o dövrün nəhəng dini və ticari mərkəzlərindən olan Konstantinopolu fəth edən və 1000 illik Bizans İmperiyasını süquta uğradan bu şəxs 30 il boyunca öz qəhrəmanlığı ilə adlar qazandı: Əbu'l-Fəth – Fəthin atası, Rum İmperatoru və s. Ancaq ən böyük xidməti Yeni Dövrün başlanğıcını qoyması oldu. Konstantinopolun fəthi və belə bir əhəmiyyətli yerin artıq İslam dünyasına aid olması, ümumiyyətlə, düşüncələrdə bir mərhələni bitirdi, yənisinin təməlini qoydu. Qərb dünyası kilsə hökmündən qurtulmağın mümkünlüyünün şahidi oldu, yeni istiqamət götürdü, təfəkkürü azadlığa çıxdı. Ən vacibi isə dini təfəkkürdən qurtulan mütəfəkkirlər milli kimliklərini tanımağa başladılar. Deməli, Fateh yalnız hərbi tarixində bir səhifə yazmadı, bütünlüklə düşüncə tarixində yeni bir mərhələ açdı.

Onu da qeyd edək ki, hər nə qədər mənəvi dünya maddi dünyadan üstə dayansa da, maddi dünya onun inkişafı üçün ciddi maneə ola bilər. Məsələn, İngiltərə-Fransa arasındakı 100 illik müharibə zamanı fransız xalqı davamlı məğlubiyyətlərdən mənən çökmüşdü, tükənmişdi. Məhz belə bir vəziyyətdə 16 yaşlı gənc Janna D'Ark bütün ağırlığı öz çiyinlərinə götürdü. O, kralın verdiyi kiçik bir dəstə ilə Orleanda ingilis ordusunu geri çəkilməyə məcbur etdi, kralın taxta çıxmasını şəxsən təmin etdi və ölənə qədər təqribən bir il ərzində Fransanın azadlığı uğrunda ingilislərlə

vuruşdu. Düzdür, onun edamından sonra müharibə hələ 20 il də davam etdi. Bununla belə, Janna orduya yeni bir ruh, cəsarət, hünər gətirə bildi və bu səbəbdən bu gün də onu “Fransanın xilaskarı” kimi yad edirlər. Başqa sözlə desək, ciddi hərbi zəfəri az olsa da, o məhz fransızların ruhunu xilas elədi.

Tarixə iz salan cəsarət dolu daha bir nəfəs də Şah İsmayıl Xətəidir – 14 yaşında taxta çıxan, Səfəvilər dövlətinin əsasını quran və ilk gündən əvvəlki hökmdarlardan fərqli siyasət irəli sürən bir gənc. Onun hərbi istedadını təhlil edən filosof Karl Marks yazır: “Səfəvilər xanədanının banisi Şah İsmayıl fəteh idi. O, on dörd illik hakimiyəti dövründə on dörd əyalət fəth etmişdi”. Şah İsmayılın qurduğu dövlət coğrafi baxımdan sabit qalmasa da, yürütdüyü siyasət uzun illər öz hökmünü qorudu. Qoyub getdiyi mənəvi irs isə bu gün də İslam mədəniyyətinin, irfani ədəbiyyatın nadir incisi hesab edilir. Əhəmiyyətli bir məqam kimi onu da vurğulayaq ki, Azərbaycanın tarixi nə qədər qədim və zəngin olsa da, dövlətçilik nöqtəyi-nəzərdən bugünkü Azərbaycanın ən sabit və parlaq sələfi məhz Səfəvilər dövləti hesab edilir.

Tarixə baxanda belə qənaətə gəlmək olur ki, hər dövrün öz fətehi olub, hər cəmiyyətin təzələnmək üçün yeni nəfəsə ehtiyacı olub. Gənc şair Ülvinin yazdığı kimi:

*Axtarın elmin nər balasını,
Versin haqsızların haqq bəlasını.
Söküb ürəklərin kin qalasını,
Təzədən şəfqətlə qura, ağlaya.¹*

Qeyd etdiyimiz xüsusiyyətlər – qorxu qarışıq cəsarət,

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 14.

ehtiyat qarışıq yeniliyə meyil, tənhalıq hissi qarışıq fatehlik hünəri yanında incə bir not da sezmək mümkündür – bədbinlik. Bu not sərkərdələrdən, qəhrəmanlardan daha çox gənc yazarların şeirlərində, mütəfəkkirlərin kəlamlarında var. Məsələn, dahi heykəltaraş Mikelancelonun 24 yaşında yaratdığı “Pyeta” – “Müqəddəs Məryəmin öz oğlu İsanı ağlaması” heykəli özündə gəncliyin bir neçə hikmətini ehtiva edir. “Pyeta” bu mövzuda yaradılmış ilk helkəl olub və sənət aləmində bir yenilik hesab edilib. Sənətkar mərmər vasitəsilə dini mətnə, qəbul edilmiş kanonlara yeni bir traktovka verib. Heykəldə Tanrı, yaxud Tanrının oğlu deyil, hətta çarmışa çəkilmiş bir Peyğəmbər də deyil, ölmüş bir gənc təsvir edilib. Daha bir əhəmiyyətli məqam isə, burada müqəddəs Məryəmin çox gənc bir qız kimi təsvir edilməsidir: 33 yaşlı peyğəmbərin deyil, yeni doğulmuş İsanın 18 yaşlı anası kimi. Sənətsünasların fikrinə görə, bununla müəllif bakirə və ismətli bir qadının daim gənc qalmasına işarə edib. “Pyeta”da nə qorxu var, nə üsyan. Yalnız gənc oğlu ilə bərabər məhv olan arzularına baxan, ancaq sınımayan, möhkəm ruhlu gənc bir ana var. Əlbəttə, dini nöqtəyi-nəzərdən bu heykələ çox təhlil verənlər, hətta orada xaçın gizli simvolunu tapanlar da olub. Ancaq sırf gənclik nöqtəyi-nəzərindən baxanda 24 yaşlı bir sənətkarın dinə, həyata baxışı açıq-aydın görünür, yenə də onun öz istedadı – sal mərmərə ruh verməyi sayəsində. Heykəldəki maraqlı detallardan biri məhz ölmüş İsanın və belə bir faciəni ağlayan gənc ananın üzündə qorxu hissənin olmamasıdır. Əvəzində ölüm duyğusu o qədər canlı, o qədər real təsvir edilib ki, tamaşaçıda ürpəriş yaradır. Düzdür, dini nöqtəyi-nəzərdən, həm İsanın, həm də Məryəmin Allaha sığınmaları faktını irəli çəkməklə onların cəsarətinin izahını vermək olar. Bununla belə,

əvvəlki təhlillərimizdən belə məlum olur ki, gənclərin qorxduğu şeylər arasında ölüm yoxdur. İsgəndər öz kiçik ordusu ilə Daranın ondan 10 dəfə artıq sayda olan qoşunu üzərinə gəndə ölüm yadına belə düşmürdü, daha ciddi şeylər, taktikalar haqqında düşünürdü. Bu, təbiidir. Axı bütün maneələri keçib irəli getməyi düşünən bir şəxs ölümdən deyil, yerində saymaqdan, dayanmaqdan, maneədən qorxacağından qorxur. Gənc ölümün nə olduğunu çox gözəl bilir və çox tez-tez onunla üz-üzə durur. Ancaq onu həyatının növbəti mərhələsi üçün bir maneə bilir və ... keçir. Təkrar vurğulayaq: ölümsüzlüyün şərti məhz ölümü adlayaraq keçə bilməkdir. S.Xəlilov yazır: “Şair üçün bir böyük yol var: son məqsədə, ideala aparan yol! Bu uzaq yolun yolçusu üçün ölüm sanki bir məqam, məntəqədir. Burada bir anlıq dayanıb yenidən yola çıxırlar, ta əbədiyyətə qədər!”¹ Bəli, söhbət cismani ölümdən düşəndə o, rişxənd edir, onun gücsüzlüyünə gülür. Bu gülüş özünün ölümdən güclü olduğunu görəndə yaranır və haqlı gülüşdür. Məsələn, Kyerkeqor “Qorxu anlamı” əsərini özünün “yelibeyin əsərləri” sırasına daxil edirdi.² Yaxud Ülvi ölümə belə meydan oxuyur:

*Mən qorxmuram uzaq yola çıxmaqdan,
Bu yolun acısından, ağrısından,
“Ölüm” adlı yuxusundan mən qorxmuram.*³

Yaxud düşüncələrinə görə ciddi təqiblərə məruz qalan Eynəlqüzat Miyanəci öz dostuna yazdığı məktubunda belə bir “xahiş edir”: “Şəhərdə deyirlər ki, Eynəlqüzat Allahlıq iddiası edir. Mənim qətlimə fətva veriblər. Ey dost,

¹ Xəlilov S. Ülvi hissərdən şəhidlik zirvəsinə // Xalq qəzeti, 20 yanvar 2009-cu il.

² Kyerkeqor S. Adı çək. əsər, s. 8.

³ Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi..., s. 56.

əgər səndən fətva istəsələr, sən də fətva ver”.¹ Bu gənclər üçün öz düşüncələrinin nəticəsini görmək, missiyalarını başa çatdırmaq duyğusu yanında ölüm qorxusu çox kiçik görünür.

Deməli, gəncin qorxusu şəxsi məhvindən yaranan qorxu deyil, əksinə, daha yüksək, düşündürücü bir qorxudur. Çiyinlərindəki yüklə və ya içində alışıb yanan odla yaşadığı cəmiyyətin tələbləri bir-birinə zidd gəldikcə gəncin qorxusu da artır: bu yükü çəkə bilməmək qorxusu, ona verilən məsuliyyəti doğrulda bilməmək qorxusu. Kyerkeqorun təbiri ilə desək, bu “narahatlıq – həyata, bizim şəxsi gərçəkliyimizə həqiqi münasibətdir...”²

Cəmiyyətdə, ölkədə baş verən hadisələrə, hətta bu, gizli bir proses olsa belə, böyük entuziazmla ilk əks-səda verən gənclər olur və bu onların liderliyinə təminat verir. Məhz bu səbəbdən gənclər hər zaman əhəmiyyətli güc hesab edilir. Qorxusunu yenməklə bərabər gənc ətrafında baş verənlərə iki cür reaksiya verir: ya üsyan edir, var olanı kökündən dəyişir, ya da onun çərçivələrini böyüdüüb, ona yeni nəfəs verir. Məhz gənclik dövründə insan qərar verir ki, əvvəlki nəslin yolu ilə getsin, yoxsa fərqli yol tutsun, daha geniş üfüqləri kəşf etsin. Əslində, burada bir incəlik var. Məsələn, İbrahim peyğəmbər atası Azərin yolu ilə getmədi, əksinə, onu dağıtdı. Amma o, Allahın məhz onun üçün açdığı imkanla özünü və Yaradanını tanıdı, ulu babalarının – peyğəmbərlərin yolunu tutdu. İlk baxışda üsyan kimi görünsə də, əslində buna unudulmuş həqiqətin bərpası desək, daha doğru olar. Eyni missiya bütün peyğəmbərlərə

¹ *Məmmədov Z.* Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. Bakı, Şərq-Qərb, 2006, s. 117.

² *Kyerkeqor S.* Adı çək. əsər, s. 251.

verilmişdi – məcrasından çıxmış həqiqəti yerinə qaytarmaq.

İstər-istəməz sual yaranır: bu qədər paradoksun, daxili çaxnaşmanın qarşılığında gənc öz yoluna necə davam edə bilər? Qeyd etdiyimiz kimi, gəncliyin ən taleyüklü məqamı məhz maddiyyat və əbədiyyət arasında seçim etməyi bacarmasıdır. Onu da dönə-dönə vurğulamışdıq ki, bu, birinin xətrinə digərindən tamamilə imtina demək deyil. Belə ki, yalnız maddiyyata aludə olmaq mənəvi qıdanın və inkişaf üçün zəruri olan yaradıcı enerjinin tükənməsi deməkdir. Əksinə, bütünlüklə ruhaniliyin təsirində qalmaq düşüncələrdə fanatizmə gətirib çıxara bilər, insan sosial varlıq kimi yox olur və bu onun təfəkküründə əhəmiyyətli bir hissənin naqis qalmasına gətirib çıxarır. Hər ikisi arasında düzgün tarazlığı tapmaq isə fiziki imkanlarını düzgün dəyərləndirib onu ilahidən aldığı enerji ilə düzgün istiqamətləndirməkdir. İrəli çıxanlar öz seçimində yanılmayanlar – ilahi ələmlə ruhani əlaqəsini daim qoruyub saxlayanlardır. Burada kiçik, ancaq vacib bir məqam var:

*İçindəki inama güvənib
öz qorxusunu yenən, ol-
duğu məkandan namə-
lum yerlərə keçmək əz-
minə sahib olan şəxs hə-
min yolda ilk olur, lider-
lik edir. Bu, fəthətin, li-
derin təyin və təsdiq edil-
məsi məqamıdır.*

Digərləri onun arxası ilə gedənlər, əksər hallarda artıq

içindəki səsə, ilahi qüvvəyə deyil, məhz öndə gedənə inananlardır. Burada fatehlik artıq hərbi anlamdan daha geniş götürülür. Bunu gənc özü çox gözəl bilir və əslində, təbii qəbul edir. Mikayıl Müşfiq yazır:

*Bir parça atəşim, bir parça yanğın,
Qəlbim örnəyidir yanar bir dağın.
Qarşımda duramaz nə sel, nə daşqın,
Təbiətlə mənim zərəfətim var.¹*

Yeri gəlmişkən, onu da əlavə edək ki, gəncin seçimi və irəlilədiyi yol heç də həmişə düzgün olmur, cəmiyyətə xeyir gətirmir. Bununla belə, nəticə eyni olur: öz əqidəsinə inanan lider və liderə inanan davamçılar. Məhz bu məqamda gəncin etdiyi seçimin əhəmiyyəti özünü göstərir. Təsədüfi deyil ki, yuxarıda adını çəkdiyimiz “Slayer” və onun kimi yüzlərlə qrupun, yaxud təşkilatın milyonlarla fanatı, sevəni var. *Seçimi yanlış olan lider arxası ilə neçə insanı da yanlışla aparır, hətta bütün bir nəsil gəncliyi məhv edir və bunun qarşısını ala biləcək qüvvə çətin tapılır.*

Bəli, seçimindən asılı olmayaraq gənc öz sözünü, düşüncələrini hökm kimi qəbul edir. Axı bu hökm içindən, ruhundan gəlir! O, öz düşüncələrini təqdim etməklə kifayətlənməyib, özünü olduğu cəmiyyətin lideri kimi tanıda bilir və insanları arxası ilə apara bilir. Bu səbəbdən hər hansı yetkin deyil, məhz bir gənc cəmiyyətdə bələdçi ola bilir. Mikayıl Müşfiq yazır:

*Ah, nə böyük şərəfdir sənətkar olmaq,
Könüllər dünyasından xəbərdar olmaq!
Nə xoşdur bir hiss kimi qəlblərə girmək
səssiz-sorğusuz.*

¹ *Müşfiq M.* Seçilmiş əsərləri, Bakı, Maarif, 1983, s. 25.

*Bütün fənalıqları yıxıb devirmək
qara-qorxusuz.¹*

Bunlarla yanaşı, seçimini nəfsi ilə deyil, ruhu ilə edən gənclər də olmuşdur və var. Onların həm öz dövründə, həm də sonralar sevənləri, davamçıları olmuşdur. Bu gənclərin əvvəlkilərdən fərqi ondadır ki, onlar maddiyyat və əbədiyyət arasında, nəfsi və ruhu arasında balansı saxlaya bilib və məhz ilahi aləmlə mənəvi bağlılıq onların həyat yolunda qorxunu, tərəddüdü, tənhalıq hissini ortadan götürməklə yanaşı, fiziki gücünün, yaradıcılıq enerjisinin tükənməyinin qarşısını alıb. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu gənclər daha əvvəl xatırladığımız dağıdıcı gənclərin önünü kəsə bilən yeganə real qüvvədir.

Yuxarıda da vurğuladığımız kimi, məhz ruhun etdiyi seçim bir insanı daha yüksək bir nəticəyə apara bilər. Yeter ki, bu ruhu dinləməyi bacarsın. Məsələn, Tolstoy haqlı olaraq deyir: “Özünü inanın və bütün gücünüzü bir şeyə yönəldərək yaşayın: özündə tanrını təzahür etdirməyə. Bununla siz həm özünüzün, həm də bütün dünyanın xeyri üçün hər şey edə bilərsiniz. İlahi hökmü və onun həqiqətlərini axtarın, qalan hər şey özünüzə gələcək. Bəli, həmin böyük zamanda – ilk dəfə ruhunuzda ilahi yaranışınızın dərk işığı yananda özünü inanın. Bu işığı söndürməyin, əksinə, var gücünüzlə onu qoruyun ki, yansın. Bu yeganə olan şeydə – bu işığın yanmasında hər insanın həyatının yeganə böyük və tək mənası ehtiva olunur”.² Maraqlıdır ki, bəzən gəncin öz ilahi başlanğıcına inanması və bundan çıxış edərək öz məqədəsinə doğru getməsi mistik xarakter daşısa da, bir həqiqəti xatırladaq ki, tarixdə, hətta təfəkkürdə yeni bir səhifənin

¹ Yəne orada, s. 85.

² Толстой Л.Н. Верьте себе..., с. 65-66.

açılmasında bu inancın rolu çox böyük olub.

Hər hansı konkret təhlilə keçməmişdən əvvəl deyilənlərdə əhəmiyyətli bir məqama təkrar diqqət çəkək: liderlik – öz ruhu vasitəsilə ilahi səsi eşitmək, özünün xüsusi bir missiya üçün seçildiyinə inanmaq və inamla irəli getməkdir. Rəvayətlərə görə, anası Makedoniyalı İsgəndəri inandırmışdı ki, o, Filipin deyil, Zevsin oğludur. Bu fakt, təbii ki, onun düşüncəsinin, mənəvi dünyasının formalaşmasında böyük rol oynamışdı. O, özünü seçilmiş bəndə hesab edir, bu inamla düşmən üstünə gedirdi və qələbə qazanırdı. Sonralar, Misir yürüşü zamanı o, kahinlərlə görüşdü və özünün Ra tanrısının oğlu olmasını təsdiqlətdi. Hətta ehramların divarlarında digər tanrılarla yanaşı İsgəndərin də fiqurları çəkilməyə başladı. Bu, nə idi? Uşaqlıqdan eşitdiyi mifə, yoxsa öz daxili gücünün mənbəyinə inam? Hər gənc öz fiziki gücünü dərk etməklə yanaşı, ilahidən aldığı enerji ilə onu tamamlayanda bu güc daha da artır. İsgəndərin də gücü bunda idi. Sultan Murad xan oğlu Fateh Məhmədə nəsihətində deyir: “Əcəm padşahının üç yüz min əri var idi. Onu İsgəndər qırx min əri ilə yendi. Əgər ağılı, fikri istifadə etməsəydi, bu olurdumu? Halı necə olurdu? Və bundan belə məlum oldu ki, aqlın təsiri təsiri qılıncın təsirindən artıqdır. İndi bütün şeylərdə belədir ki, ağıl üstündür. Qüvvətli olmaq yaxşıdır, amma qüvvəti qüvvəti ağılla istifadə etmək gərəkdir. İndi hər məsləhəti ağılla ölçüb biçəndən sonra ağıl icazə verirsə, yarağa sarılmaq olar. Bu onun üçündür ki, bir padşah bir padşahın üzərinə əsgər çəkməli olsa, əvvəla, elçiləşib bir-birinə namələr yazmaq yolu ilə və ağılla razılığa gələrler”.¹

¹ *Sultan Murat Han*. Fatih Sultan Mehmede Nasihatler. Baskıya hazırlayan: Abdullah Uçman. Tercüman 1001 Temel Eser, s. 66-67.

Sultan Murad xan oğluna nəsihətində tərəzinin gözünü da-
im düzgün tutmağı nəsihət edir, çünki “tərəzini doğru tut-
san, Allah Təala da sənə doğru nəzər edər”.¹ Sultanın nəsi-
hətlərində iki əhəmiyyətli məqam var: Allahın verdiyi əma-
nətlərə sahib çıxmaqla həm Onun yer üzündəki xəlifəsi olan
İnsanın öz adını doğrultması, həm də öz ölkəsini ədalətlə
idarə etməsi. Qeyd etmək lazımdır ki, Sultan Murad xanın
nəsihətləri öz müsbət təsirini göstərə bilmişdi və oğlu Fateh
Sultan Məhməd tarixin nadir şəxsiyyətlərindən biri olmuş-
du. Bütün əməllərində İslamın prinsiplərini özünə rəhbər
tutan Sultan Məhməd məhz Məhəmməd peyğəmbərin (s)
Konstantinopol haqqında hədisini reallaşdırdığına görə ta-
rixdə qəhrəman kimi qalıb: “Konstantinopol mütləq fəth
olunacaqdır. Onu fəth edən sərkərdə nə gözəl sərkərdədir,
onu fəth edən əsgər nə gözəl əsgərdir”. Buxarinin kitabında
yer alsada, bu hədisin nə dərəcədə səhih olması haqqında
müzakirələrdən uzaq duraraq başqa bir məsələyə diqqət ye-
tirmək istəyirik. Hətta belə bir hədis olmasaydı belə, Sulta-
nın öz əməllərində Allah və Onun Peyğəmbərinə (s) sadıq-
liyinə görə onun bu şəhəri fəth etdiyinə və tarixdə dönüş
yaratdığına görə onu uydurmalı idilər. İstanbulu fəthindən
sonra Sultanın atdığı ilk addım Ayasofyada namaz qılıb
orada İstanbulu özünün paytaxtı elan etməsi oldu. Ayasofya
Romada Müqəddəs Pyotr kilsəsi tikilənə qədər xristian dün-
yasının ən böyük məbədi hesab edilib. Sultan oranı dağıt-
madı, dəyişmədi, məhz təyinatı üzrə istifadə etdi – Yarada-
nına səcdə edib qələbəsinə görə Ona şükr etdi və gələcək
işləri üçün Allahına təvəkkül etdi.

Tərəzinin gözünü əyilməyə qoymayan, Yaradanı ilə
əlaqəsini qorumağın sayəsində ağılı və gücü bir-birini

¹ Yenə orada, s. 80.

tamamlayan daha bir şəxsiyyət Əli b. Əbu Talibdir . İslam tarixində xüsusi yeri və adı olan, Kəbədə dünyaya gələn yeganə insan kimi az qala əfsanələşdirilən Həzrət Əli Məhəmməd peyğəmbərdən (s) sonra İslamı qəbul edəndə onun 10-11 yaşı var idi. Yeni dinin qəbulu, üstəlik bu din uğrunda mübarizəyə qalxmaq onun uşaqlığını erkən bitirdi. Qeyd etdiyimiz kimi, Hz. Əlini əshabələr arasında fərqləndirən ən vacib xüsusiyyət onun fiziki gücü ilə dərin düşüncəsinin bir-birini tamamlaması idi. İslamın Məkkədəki ağır və əzablı illərində Hz. Əlinin xüsusi rolu olub və bunların arasında 23 yaşında Mədinəyə hicrət edən Məhəmməd peyğəmbərin (s) düşmənlərini aldatmaq üçün ölümü gözə alıb onun (s.) yatağında yatmaq idi. Salnaməçilərin dediyinə görə, bütün döyüşlərdə Hz. Əli İslam peyğəmbərinin yanında olmuş və əfsanəvi Zülfüqar qılıncını da Ondan (s.) Uhud döyüşündə almışdı. Bir ucu elmin, digəri ədalətin rəmzi hesab edilən bu qeyri-adi qılıncın üzərində “, Əlidən başqa igid, Zülfüqardan başqa qılınc yoxdur” yazılıb. Bu qılınc Hz. Əlinin hər iki sahədə fəthliyinə – igidliyinin rəmzidir. O, tarixdə həm cürətli qəhrəman, həm də dərin düşüncəli, imanını bütün dərinliyi ilə yaşayan bir mütəfəkkir kimi öz adını yazdırıb. Məsələn, XVIII əsr ingilis tarixçisi Edward Gibbon da belə hesab edib ki, Əli ibn Əbu Talib “bir şair, bir əsgər və bir müqəddəs keyfiyyətlərini özündə birləşdirmişdi: onun müdrikliyi hələ də əxlaq və dini deyimlərlə nəfəs alırdı, və hər rəqib istər dil, istərsə də qılınc savaşında onun bəlağəti və şücaəti qarşısında təslim olub.”¹ Onu da əlavə etmək lazımdır ki, İslam dünyasında yaranan istənilən ideyanın, istənilən cərəyanın dürüstlüyünü, Allaha

¹ *Gibbon Edward. The Decline and Fall of the Roman Empire (6 v.). London: 1911, vol. 5, p. 451.*

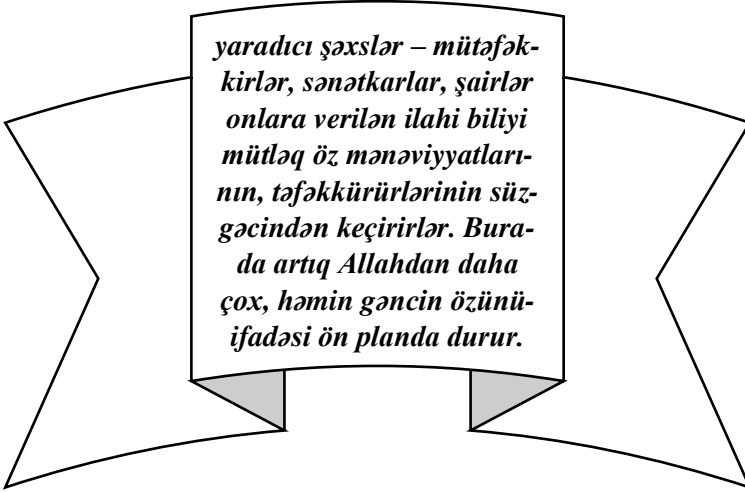
sadiqliyini göstərmək üçün mütləq silsiləni Hz.Əlinin adına bağlayıblar və əksər hallarda onu İslamın Peyğəmbərindən (s) sonra ikinci nüfuzlu sima, İslam adına əhəmiyyətli işlər görmüş şəxsiyyət kimi qəbul ediblər.

Belə güman etmək olar ki, gənclər öz həyatlarında daxili səsi, ilahi aləmlə əlaqəsini kəşf edib, ondan aldıkları gücü dərk etməsələr, onların taleyi də fərqli olardı. Məsələn, Janna D`Arkın kişilərin belə öhdəsindən zorla gəldiyi, cürət etmədiyi addımı atmasına səbəb hələ 13 yaşında ilahidən səslər eşitməyi olmuşdur. Bu səs onu ömrü boyu, hətta yandırılan məqamda da müşayiət edib, ona dəstək durmuşdu. Məhz bu səsin hökmü ilə özünü Fransanın xilaskarı olacaq “Müqəddəs Bakirə” elan edib və öz istəklərini ilahi hökm kimi həyata keçirib. Əhəmiyyətli bir məqam da budur ki, gördüyü işgəncələrə, dəhşətli edamına baxmayaraq, Janna bir dəfə olsun peşmanlıq hissi yaşamayıb, eşitdiyi səsdən imtina etməyib. İmtina edə də bilməzdi, çünki onu can qulağı ilə deyil, ruhu ilə eşidirdi.

Daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi, hər insan öz düşüncəsi səviyyəsində ilahi aləmdən biliklər ala bilər. Bununla belə, burada iki əhəmiyyətli məqamı vurğulamaq lazımdır. Birincisi, dövrün, şəraitin rolu mütləq öz əksini tapır – istər peyğəmbərlikdə, istərsə də ayrı-ayrı gənclərin missiyasında. Məsələn, ümumi mahiyyət – tək Allahın təbliği və haqq yola çağırış eyni olsa da, Musa peyğəmbərin mübarizəsi, kəlamları İsa Məsihinkindən fərqlənirdi. Yaxud Makedoniyalı İsgəndər ən dərin hikmətləri Aristoteldən öyrənsə də, özü filosof olmadı, sərkərdə oldu. Başqa sözlə desək, hər nə qədər dedikləri ümumbəşəri olsa da, bir cəmiyyətin çərçivəsini aşsa da, həmin insan məhz həmin cəmiyyət üçün və həmin zaman kəsiyində göndərilir. Bu səbəbdən bəzən

deyilmiş hikməti, yaxud yüksək bir missiyanı zamanın, şəraitin verdiyi üst qabıqdan arındırmadan anlamaq çətin olur, çünki zahiri forma əsas mahiyyəti gizlədə bilər.

İkinci vurğulamaq istədiyimiz əhəmiyyətli məqam isə peyğəmbərlərə deyil, Haqqa gedən yolunu Allahın işarətləri ilə təyin edən gənclərə aiddir. Məsələ burasındadır ki, belə gənclər, xüsusilə

Təsadüfi deyil ki, Hz. Əli buyurur ki, “Övladlarınıızı öz dövrünüz üçün deyil, onların dövrü üçün yetişdirin”. Və sanki ona cavab olaraq Ülvi deyir:

*Atama oğul deyiləm,
Anama oğul deyiləm,
Atam, anam zəmanədi,
Mən zəmanə uşağıyam.¹*

Uşaq bir süngər kimi gördüklərini, eşitdiklərini içinə çəkir, gələcəkdə qurulacaq binanın özülünü hazırlayır.

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 55.

Hansı həqiqətlərlə böyüyürsə, onu əks etdirir. Artıq kamillik çağına çatmış bir insan müşahidəçi, hətta istiqamətverici ola bilər. Gənc isə əvvəlcə güzgü kimi üzərinə düşəni əks etdirir: nurdursa, nuru, oddursa, odu. Yalnız sonradan, buna təfəkkürü çatarsa, ruhunu dünləməyi bacarsa, həmin hadisəni təhlil edir, mənfi və müsbət tərəflərini dəyərləndirir, növbəti addımını ona uyğun olaraq atır. Təsadüfi deyil ki, cəmiyyətin daxili vəziyyətini və hansı istiqamətdə irəlilədiyini gənclərin əxlaqından, təfəkkür tərzindən bilmək mümkündür. Məsələn, XVIII əsrin çaxnaşması, “zəhər” dolu ingilis cəmiyyəti Bayronun ruhunda belə əks olunmuşdu:

*Ey həyatımız! Sən kainat xorunda
Yalançı səssən! Sən nəsilədən nəslə
Atalarımızın bizə vəsiyyət etdiyi bəlasan,
Nəhəng ançarsan¹, meyvəsi zəhər!²*

Deyilənlərdə əhəmiyyətli bir məqamı vurğulayaq. “Zəmanənin övladı” olmaqla gənclər olanlara seyrçi mövqedə durmurlar. Onlar ən zəif məqamı duyub onu dövrünün şərtlərinə uyğun olaraq həll etməyə çalışırlar. Yaxud xalqının cəhalətdən və əsarətdən qurtarmaq üçün canı və qanı bahasına mübarizə aparan çağdaş uyğur şairi Lütfullah Mütəllib (Lutpulla Mutallip) yazır:

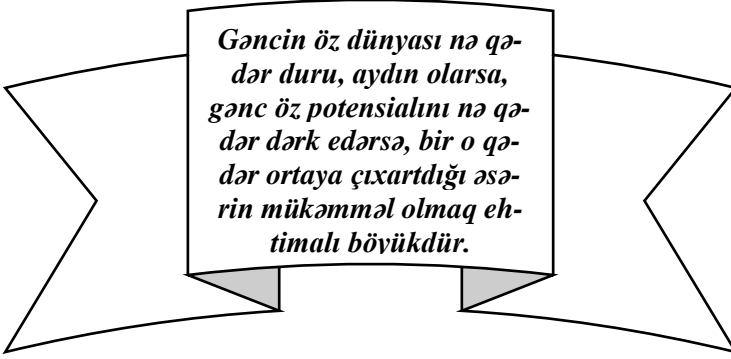
*Mübarizə sırasında sırasına
Xalqım uzun illər zülm və işgəncə çəkdi,
Zülm üzündən göz yaşı dərya kimi axdı.
Neçə dəfə ayağa qalxdı müstəqillik,
hürriyyət istəyib,
Məqsədinə yetməyib, şər qara dağlar basıldı.³*

¹ Ançar – zəhər ağacı.

² Байрон Дж.Г. Избранное, с. 100.

³ Baran Lokman. Lutpulla Mutellip'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri,

Onu da əlavə edək ki, ilahi mətnlərin buyurduqları hər kəsin anlaya biləcəyi, həyatında istifadə edəcəyi həqiqətlərdir və daha sadə olur. Bu, düzgün əxlaqı formalaşdıran və düşüncənin düzgün istiqamətini müəyyən edən, həyatda ən vacib dəyərləri tanıdan bələdçilərdir. Mütəfəkkirlərin, sənətkarların yaratdıqlarına isə bəşəri xüsusiyyət qarışır və bu, onu digərləri üçün bəzən ya maraqsız, ya da əlçatmaz edir. Anlaşılmazlıq o dərəcəyə çata bilər ki, həmin gənc həyatını edam kürsüsündə də bitirə bilər.

Bununla belə, yazılmamış, amma sabit bir qanunauyğunluq həmişə qorunur: ideyanın əsl mahiyyətini daha gözəl və daha real çatdıran əsər hər kəs tərəfindən qəbul edilə bilər. Bir anlıq Mikelancelonun və Salvador Dalinin iç dünyasını təsəvvür edib müqayisə etmək olar.

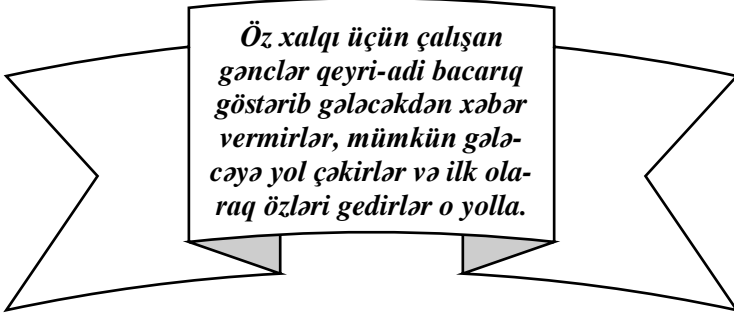
Yeri gəlmişkən, qorxu məhz ikincilərin, yəni ilahi birləşmələri öz tənqidlərindən keçirən şəxslərin əsərlərində əks olunur. Hər nə qədər ilahi mətnlərdə tez-tez qorxu xatırlansa da, bu, həmin mətnin Sahibinə – Yaradana məxsus deyil. Əksinə, insanlar üçün həm qorxunun obyektini, həm də o

qorxudan qurtulmağın yolunu göstərir.

Gənclər öz qorxusunu hətta sevgi haqqında şeirlə də çatdırırlar. Bununla belə, bir həqiqət var ki, məhz maddi dünyanın çərçivəsi daxilində yaranan qorxusunun üstünə getməklə o çərçivəni sındırmaq, onun fəvqünə qalxmaq mümkündür. Burada çox incə bir məqam var: çərçivəni dağıtmaq işin yarısıdır. Digər yarısı isə növbəti yeni addıma olan inamdır. “Hilmi Ziya Ülken insanın böyüklüğünü, inkar etməsinə deyil, iman etməsinə bağlamaktadır. O, “İnsan inkar etdiyi için değil, iman kabul etdiyi için büyüktür”.¹ İnsanın təfəkkür səviyyəsi qalxdıqca, özünü kənardan müşahidə etməyi bacardıqca, onun qorxusunun xarakteri də dəyişir. Bu qorxu insanı kiçik, ötəri amallardan uzaqlaşdırıb uca, saf əməllərə, məqsədlərə aparır, insanı ucaldır, ülviləşdirir, İnsan eləyir. Allah qorxusu kimi. Bu səviyyədəki qorxuya təqva (Allah qorxusu) da deyirlər. Bu, kor, alçaldıcı və dağıdıcı qorxu deyil. Qurani Kərimdə deyilir: «Doğruluq (təqva, hörmət) üzünüzü məşriq və ya məğribə çevirmək deyil. Doğruluq Allaha, Axirət gününə, mələklərə, kitaba, peyğəmbərlərə inanmaq, malını sevgi ilə yaxınlarına, yetimlərə, kasıblara, yolçulara, dilənənlərə, əsirləri azad edənlərə vermək, namazını qılıb, zəkat vermək, əhdinə sadıq qalmaq, xəstəlik, ehtiyac və zərər zamanı səbr etməkdir. Bunlar sadıqlardır və təqva sahibləridir» (Qurani Kərim 2/177). Amma Allahdan qorxmağın da iki (bəlkə də daha artıq) növünü göstərmək mümkündür. Bəziləri Allahdan qorxur ki, onun maddi dayağını (!) yıxar. Bəziləri də Allahdan Ona olan imanını alacağından, Allahın sonsuz mərhəmətinə, nuruna layiq ola bilməyəcəyindən qorxur. Bu qorxu

¹ Bolay S.H. Batı Aklına karşı Türkiye. İstanbul, Ketebe, 2018, s. 219.

iman və sevgi ilə qarışıq olur. Yalnız sonuncu qorxunu insanı qorxu adlandırmaq olar. Məhz bu səviyyəyə çatmış gənc üçün zaman və məkan çərçivələri yoxa çıxır.

Bu səbəbdən, eyni tərəddüdü peyğəmbər də yaşayır, ruhu ilə ilahi həqiqətləri qəbul etmək qabiliyyəti olan yaradıcı insan da, yaxud sərkərdə də. “Nibelunqlar haqqında nəğmə”də baş qəhrəman gənc Ziqfrid gəldiyi şəhərdə hamının əjdaha qorxusu içində olduğunu görür. O, digərlərindən fərqli olaraq, tək başına əjdahanın üstünə gedir, onu öldürür, bütün xəzinəyə sahib olur. Ziqfrid cəmiyyətdən fərqlənir, öz bacarığı və düşüncələrindən çıxış edib həll yolu tapır. Ümumiyyətlə, içindəki səsi eşidə bilən gənclər ruhuna, daşdığı əmanətinə yad olan təzyiqlər altında nəinki “formasını dəyişmir”, buqələmun kimi rəngdən rəngə düşmür, əksinə, onlarla mübarizəyə qalxır. Şelling yazır: “Hər varlıq yalnız öz ziddi ilə açıqlana bilər: sevgi yalnız nifrətlə, vəhdət – mübarizə ilə. Əgər başlanğıcın bölünməsi olmasaydı, vəhdət öz qüdrətini görə bilməzdi, ayrılıq olmasaydı, həqiqi məhəbbət yaranmazdı. İnsan elə bir zirvəyə qaldırılıb ki, o, orada özünün xeyrə və şərə istiqamətlənən hərəkətlərinin mənbələrini eyni dərəcədə ehtiva edir. Onda başlanğıcların əlaqəsi zəruri deyil, azaddır. O, yolayrıcındadır. O, nə se-

çirşə, seçsin, qərar onun əməlidir. Amma qərar qəbul etməyə bilməz, çünki Allah zəruri olaraq açılmalıdır, çünki məxluqda, ümumiyyətlə, heç nə ikili qalmamalıdır”.¹ Və gənc bacardığı üsulla – qılıncla, şeirləri ilə, yaxud əsərləri ilə onu boğan qaranlığı yarmağa çalışır.

Dinlər tarixindən də məlum olduğu kimi, peyğəmbərlər adətən yolunu azmış, cahil bir qövmə bələdçi olaraq göndərilirlər. Belə düşünmək olar ki, cəmiyyətdə artan qara rəngin fonunda gənc öz işığını daha tez görür və özündə o qaranlığa üstün gələcək gücü hiss edir. Və bu da vacib bir faktdır ki, o gənc elə həmin cəmiyyətin yetirməsidir. Sufi mütəfəkkir Mənsur Həllac bunu gözəl təsvir edir: “Əşyalar öz zidləri ilə tanınırlar. Zərif ağ ipək qara işlərdən (toxunuşdan) yararır”.² İnsanın malik olduğu universal həqiqətlər tarix boyu dəyişmiş, dəyişən təzyiqlərin növləri və onlarla mübarizənin formalarıdır. Əlbəttə, cəmiyyət nə qədər az inkişaf etmiş olursa, təzyiqi də bir o qədər artıq olur. Bu baxımdan, naqis cəmiyyətdə gənc üçün fəaliyyət göstərmək, yaratmaq, ümumiyyətlə, var olmaq həddindən artıq çətin-dir, ağırdır. Yəni zülmət nə qədər qatı və uzunömürlü olursa, onunla mübarizə aparmaq tək bir işıq üçün o qədər çətin-dir. Məsələn, XIX əsrin əvvəllərində gənc zadəganlar Rusiyada mütləqiyyət və təhkimçilik quruluşuna qarşı gizli təşkilatlar qurmuşdular və 1825-ci il dekabr ayında Sankt-Peterburqda üsyana qalxdılar. Bu, kiçik bir üsyan oldu və iştirakçılardan beşi edam edildi, qalanları isə uzaq Sibirə, Qafqaza sürgün edildilər. Əslində bu hərəkət Avropadan gələn inqilab ruhunun, respublika ideyalarının ilk əks-

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 984.

² الحلاج ابو معيث الحسين منصور. كتاب الطواسين. نشر و تصحيح ل. ماسينيون. 1913 (Həllac. Kitəb ət-Təvasin), s. 12.

sədası idi. Güclü olmasalar da, cəmi bir neçə saata üsyanları yatırılsa da, bu gənclər Rusiyada çar rejimini ciddi şəkildə sarsıda bildilər və bir inqilabi ruhun doğulmasına zəmin yaratdılar. Təsadüfi deyil ki, üsyankar gənclərdən biri, 12 illik Sibirə sürgünə göndərilən şair Aleksandr Odoyevski onlara dəstək olaraq “əməyiniz itməyəcək,” – deyə çağırış edən dahi rus şairi Aleksandr Puşkinin şeirinə “qığılıcımdan od törəyəcək” deyə cavab vermişdi. Bu ifadə illər sonra Rusiyada baş verən Qırmızı İnkilabın şüarına çevrildi. Həqiqətən də, gənc bir qığılıcıma olmağa belə razıdır. Yetər ki, qararıqla mübarizə başlansın, zülmət bir yerdən yarılınsın. Dekabr üsyançılarına dövrünün əksər gənc mütəfəkkirləri dəstək vermişdilər, təqibdən çəkinməyərək öz şeirlərində, məqalələrində onlara öz həmrəyliklərini bildirmişdilər. Həmin hərəkətin əsas ideoloqlarından olan 26 yaşlı Aleksandr Puşkin onlar haqqında yazır, daha doğrusu, qığılıcımdan törəyən odu belə təsvir edir:

*Yarırtıq azadlıq anları üçün,
Ürəyimiz qeyrət üçün döyünür.
Dostum, qəlbimizin hər döyüntüsü,
Xalqa həsr olunub deyə öyünür.¹*

Qəhrəmanlıq sadəcə bir neçə saniyəlik cürətdir və ona yalnız gənc qadirdir, çünki onun düşüncəsi özündən əvvəlki ətalətə tabe deyil. Süleyman Xeyri Bolay yazır: “Bu cür hərəkətlər (*qəhrəmanlıq* – K.B.) anlıq hərəkətlərdi və düşüncə qərar vermə fürsəti yoxdur. İman gücü yönləndirir və qəlb gözü də bir anda hədəfi göstərir”.² Bunun nəticəsidir ki, hər saniyədə öz varlığının fərqli tərəflərini üzə çıxarmaq

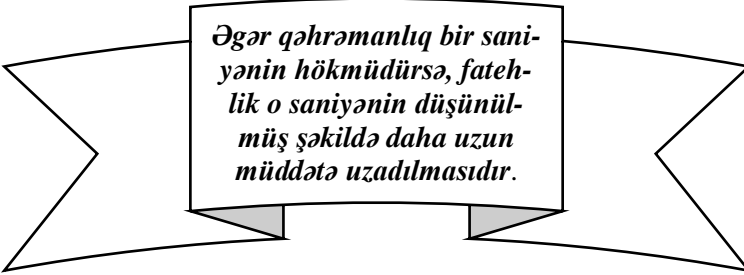
¹ *Bünyadzadə Ü.* Sənin oxşarın bənövşədi..., s. 220.

² *Bolay S.H.* Batı Aklına qarşı Türkiyə, s. 91.

əzmindədir. O, öz gücünə inandığına görə, tankın qarşısına əliyalın da çıxır, silahın önünə də atılır, yanar odun içinə də girir. O, maneə qəbul etmir. Məsələn, torpaqları işğal olunan, üzbəüz dayandığı xain düşmənlə deyil, onun arxasında dayanan hansısa gözəgörünməyən qara bir qüvvə ilə mübarizə aparmalı olan Ülvi deyir:

*Qarabağdı mənim dinim-imanım,
O torpağın
nişanəsi,
iziyəm.*

*Məni belə
aciz görmə qəbirdə,
Qəbirdə də
Qarabağın öziyəm.¹*

Ancaq bu bir saniyəyə gələn yol çox uzundur, keşmə-keşlidir. Bu an yetişənə qədər gənc öz ruhunun səsinə dinləməyi bacarmalı, ilahi qatdan gələn həqiqətlərin mahiyyəti işığında öz şəxsiyyətini görməli, yeni dünya qarşısında bütün varlığına hakim kəsilən qorxunun üstünə gedib, ona qalib gəlməli və bununla olduğu həm maddi, həm də mənəvi məkanın fəvqünə çıxmağa cürət etməlidir.

Beləliklə, gəncliyin daha bir xüsusiyyətinin təhlilinə

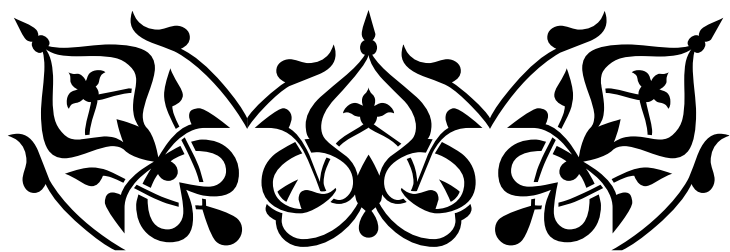
¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 100.

yekun vururuq. Əslində, etdiyi seçimdən və ruhu vasitəsilə ilahi aləmlə əlaqə qurub öz şəxsiyyətini tamamlamaq, kamilləşdirmək cəhdlərindən sonra qorxudan danışmağımız təsadüf deyil. Təsəvvüf yolçuluğunda məqam və halların davamiyyətində bir əhəmiyyətli məqam var: Allahın varlığını, “sənə şah damarından daha yaxın” olduğunu, ruhunun üflədiyini biləndən sonra bəzi insanlarda məhəbbət, bəzilərinə isə xof (qorxu) halı gələ bilər. “Lümə”nin müəllifi Sərrac Tusi yazır: “Qəlbi Uca Tanrının əzəmətinə, heybətinə, qüdrətinə yaxınlığın şahidi olarsa, ona qorxu, həya, ürəklik gələr. Qəlbi Tanrısının ona lütfünün, şəfqətinin, yaxşılıqlarının, məhəbbətinin şahidi olarsa, ona məhəbbət, şövq, təlaş, yanma, bəqa arzusu verilər. Bu, Onun elmi, istəyi, qüdrəti, Uca və Bilənin seçimi ilədir”.¹ Düzdür, burada söhbət bir təsəvvüf yolçusundan gedir, ancaq gənclərin həyatının təhlilindən belə məlum olur ki, ruhunu dinləməyi bilən hər bir şəxs eyni məqamları, halları yaşayır. Gənc məhz ruhunu tanımaqla seçimini düzgün edə bilir və bundan sonra gələn qorxu həyatının yeni bir mərhələsinin başlanğıcı olur: ya rəzalətə, ya da ülvyyəyə gedən yol. Birincidə maddi çərçivə arasında enerjisi tükənənə qədər vurnuxur, ikincidə ölməzlik, təfəkkürün fəlsəfi zirvəsi, sözün hər mənasında fəthlik var.

¹ *Tusi. Lümə*, s. 105.

Qılınc, yoxsa qələm:

axtarış və yaradıcılıq

“Əgər filosoflar insan xarakterində ibtidai qəddarlığı ahlılaşdırmayı özlərinin ən böyük xidməti hesab edirlərsə, o zaman böyük miqdarda tayfaları yenidən tərbiyə etdiyinə görə, İsgəndər ədalətli böyük filosof hesab edilməlidir.”

Plutarx

“Allah Təala Həxrətə padşahlara həm güvvət və həm də ağıl vermişdir. Ki güvvətini ağılla yerində istifadə edə bils. Amma ancaq birini istifadə etsə, yaramaz. Şərkət-i hadişah bu ikisini yerində sənəf etməkdədir. Görmürsənmi: bir qocaq və bahadır ər, yanında silah götürsə və hər xosuna gəlməyən söz üçün həməni əlini silaha vursa; və hər kişiyə heç səbəb olmadan döyüzmək istəsə, ona qocaq və bahadır deməzlər. Bəlkə doli deyərlər. Amma yerində istifadə edəcəyi ağılla və fikirlə, ona, bahadır və qocaq kimsədir deyərlər”

Sultan Murad Xanın oğlu

Fateh Məhmədə nəsihəti

Gəncliyin spesifik bir keyfiyyəti kimi, ilk növbədə, onun bol eneji, cəngavər ruhu, qısa müddətdə çox şeyə nail olmaq iddiası vurğulanır. Hər zaman bu enerji, bu iddia qarşısızalmaz sel kimi inqilabların, üsyanların aparıcı qüvvəsinə çevrilib. Bu baxımdan, Puşkinin Bayron haqqında dediyini yəqin ki, bütün gəncliyə aid etmək olar:

*Dəniz, o sənin nəğməkarındı,
Üzərində sənin surətin vardı,
O, sənin ruhunla yaradılmışdı,
Sənin kimi: qüdrətli, dərin, zəhmli
Sənin kimi: ipə-sapa yatmayan.¹*

Bu enerjinin, yəqin ki, ən neqativ tərəfi onun təsir altına tez düşməsi, kor-koranəliyə, fanatlığa meyilli olmasıdır. Bir çox hallarda təbiətin bu qəribə təzadı az qala qanunauyğunluğa çevrilir: enerji nə qədər gur olursa, ağıl, təfəkkür bir o qədər passivləşir, yerini hisslərə daha tez verir. Başqa sözlə desək, cəmiyyətin xeyrinə, yaxud ziyanına işləməsindən asılı olmayaraq, bir ideyanın reallaşmasında fanatik qüvvəyə ehtiyac yarananda məhz gənclərdən istifadə edirlər. Səbəb nədir? Həyatının tələyüklü seçimini etmək qüdrətində olan, hətta öz cəsarəti ilə bütün xalqı xilas etməyi bacaran bir insan başqasının gizli niyyəti üçün niyə alətə çevrilsin? Hansı hallarda bu acınacaqlı hal baş verir?

¹ Байрон Дж.Г. Избранное, с. 13.

Bəli, seçimdən başlayıb naməlum qaranlıq qarşısındakı qorxusunu yenərək ruhundakı cəsarəti oyada bilən gənc böyük bir enerji mənbəyinə sahibdir və hər uğur bu enerjini daha da aktivləşdirir, artırır. Təəssüf ki,

təfəkkürünün formalaşma prosesi zəif gedən bir gəncin gücü, imkanları onun enerjisindən arxada qalır, ona yetmir və bu enerji şüurlu-şüursuz şəkildə özü üçün başqa daha güclü ağıl, istiqamətverici qüvvə axtarır.

Şelling dedi ki, “fəallaşmış mənlilik həyat gücü üçün lazımdır; onsuz yalnız ölüm və ya xeyirin mürgüləməsi olardı; çünki mübarizə olmayan yerdə həyat da yoxdur”.¹ Gənc fəallaşmış enerjisi ilə təfəkkürü arasında tarazlığı tapa bilməyəndə, enerji “özbaşına” qalanda, ağılın tabeliyindən çıxır və idarəçiliyi öz əlinə almağa çalışır. Bu səbəbdən bəzən gəncliyin “nöqsanları” arasında enerjinin bolluğunu, hiss və əqlinin tez-tez toqquşmasını, hissin bir çox hallarda heç bir dəyəri nəzərə almadan öz “azadlığını” ön plana çəkir, öz tələblərini diktə edir. Öz varlığının dərkinə çalışan gənc isə, əksinə, enerjisini daim nəzarətdə saxlayır, onu istiqamətləndirməyi bacarır və belə şəxs çətin ki, kiminsə marağına xidmət edən alətə çevrilə. Deməli, mütləq bir daha vurğulanmalıyıq ki, güc və ağıl arasında tarazlığı qorumağı

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 1014.

insan məhz gənc yaşda öyrənir. Əks halda ömrü boyu bu addımın boşluğunu hiss edir.

Beləliklə, gənc güclü bir enerji, fərqli, zahiri və daxili dünyadan aldığı çoxsaylı həqiqətlərlə axtarışa çıxır. Bu, naməlum, sonu görünməyən bir axtarışdır. Ülvi dediyi kimi:

*Yollara baxıram gözüm qaralır,
Görəsən, hayana gedir bu yollar?
Vallah, qınamayın, sona çatınca
Ayağı demirəm, ürək yorular.
Hayanadı bu yollar?!¹*

Birmənalı olaraq, seçim etmək bacarığı ruhunu tanıyan, özünü dərk etməyə çalışan gənclərə aiddir. Tanımayan biri üçün həyat bir müstəvidə, bir ölçüdə davam edir. Ruhunu tanımaqla insan üçölçülü bir məkana çıxır, oranın enerjisi ilə qidalanmağa başlayır. Hər birinin hərəkətverici qüvvəsi, axtarışı da olduğu məkana uyğun olur. Bəli, fəthlik, liderlik bacarığı olduğu çərçivəyə sığmamaqdan daha artıq olub, o çərçivəni sındırmaq və başqalarını da arxanca aparmaqdır. Bu, ilk və əhəmiyyətli addımdır. Burada hünər, cəsarət qarışıq həm də daxili gücünə, içindən gələn səsə etibar var. Hansı məkanda, hansı istiqamətdə və necə axtarmaq isə növbəti addımdır. Birinci addım axtarışların xarakterini müəyyənləşdirir. Təbii ki, birölçülü məkana üçölçülü məkana eyni olmadığı kimi, onların həqiqətləri, verdiyi axtarış imkanları da eyni deyil. İkinci addım olduğu məkandan qazandığı enerjiden istifadə bacarığıdır.

Tarixdən belə məlum olur ki, enerjinin iki istifadə üsulu var: qılınç və qələm. Hər ikisi axtarışdır və hər ikisi yeni dünyanın fəthinə xidmət edir. Fəthlik yalnız qılıncla

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 61.

deyil, qələmlə də olur. Üstəlik, məkanların deyil, qəlblərin fəthi üzərində qurulan “xanədanlıqlar” daha uzunömürlü olur. Deməli, qılinc birölcülü məkanın, qələm üçölçülü məkanın silahıdır.

Deyilənlər bir reallıqdır. Bununla yanaşı, gənclik əbədiyyət və maddiyyat arasında düzgün tarazlığı tapmaqla güclü enerji ilə yanaşı, həm də müdrikliyin qatlarını kəşf edir. Bu tarazlıq hər iki istiqamətdə irəliləmək imkanı verir. Xatırladaq ki, onlar əks yöndə deyil, paralel olduqları halda bir-birini tamamlaya və stimullaşdırırlar. Yalnız bu halda gənc terrorçu qrupa yem olmaqdan xilas olur, cəmiyyət, hətta bəşəriyyət üçün xeyirli işlərə imza ata bilir. Gənc maddi dünyada özünü şəxsiyyət, vətəndaş kimi təsdiqləməklə yanaşı, öz mənəvi dünyasında da yeni hikmətlər anlamağa qadir olur. Xatırladaq ki, Mütləq Həqiqəti anlamaq üçün Yaradan insana üç kitab bəxş edib: ilahi mətnlər, təbiət və insan özü. Onların oxunması, bir tərəfdən, maddi dünyanı tanıdır, digər tərəfdən isə öz Mən-ini. İlk baxışda elə təəssürat yaranır ki, birincilər sərkərdələr, ikincilər mütəfəkkirlər, şairlərdir. Ancaq elə deyil. Əvvəla, Mən-in qatlarının kəşfi, ürəklərin fəthi yenə də maddi dünyada təzahür edir – yaranan şedevrlər, yazılan əsərlər şəklində. İkincisi, hər hansı qəhrəmanın, liderin qılinc qələmlə dəstəklənməsə, ortada xarabalıq, zülm və işğal qalar. Sultan Fateh Məhmədin atası Sultan Murad Xan oğluna nəsihətlərində deyir: “Allah-Təala Həzrəti padşahlara həm qüvvət və həm də ağıl vermişdir. Ki qüvvətini ağılla yerində istifadə edə bil. Amma ancaq birini istifadə etsə, yaramaz. Şövkət-i padişah bu ikisini yerində sərf etməkdədir. Görmürsənmi: bir qoçaq və bahadır ər, yanında silah götürsə və hər xoşuna gəlməyən söz üçün həmənləni silaha vursa; və hər kişiylə heç səbəb

olmadan döyüşmək istəsə, ona qoçaq və bahadır deməzlər. Bəlkə dəli deyərlər. Amma yerində istifadə edəcəyi ağılla və fikirlə, ona, bahadır və qoçaq kimsədir deyərlər”.¹ Bu o deməkdir ki, qılinc və qələmin qüdrətinin sərhədləri sərt olmamalıdır. Onlar nəinki təcrid olunmamalı, əksinə, birbirini tamamlamalıdır. Axı, üçölçülü məkana yol yenə də birölçülü məkandan keçir.

Yeri gəlmişkən onu da qeyd edək ki, hər hökmdar, sərkərdə bir millətin adına, qan yaddaşına iki xüsusiyyəti ilə yazılır: zəbt etdiyi torpaqları, qurduğu dövlətlə və şəxsi keyfiyyətləri – qəddarlığı, mərhəməti, islahatları, eys-ışrət düşkünlüyü və s. ilə. Ümumi bəşər tarixində isə həmin hökmdar yazdığı səhifə ilə qalır; bəziləri əvvəlki proseslərin növbəti səhifəsində mövcudluğunu davam etdirir, bəziləri isə indiyə qədər yazılanlara nöqtə qoyub özü yeni səhifə açır, ayrıca bir mərhələnin, hətta epoxanın başlanğıcını qoyur. Əhəmiyyətli bir məqamdır ki, yalnız qılıncla deyil, həm də müdrikliklə silahlanan hökmdarlar daha çox ikincilərə aid olurlar və yalnız qılınclarla deyil, qələmləri ilə də millətin yaddaşında özlərinə yer qazanırlar.

Əlbəttə, bu, danılmaz faktdır ki, “mən”ini duyanlar duymayanlardan qat-qat azdır. Bəzilərinə isə bu səs o qədər bərkdən, o qədər böyük bir tələblə səslənir ki, onu eşitməmək olmur. Məsələn, Bethoven belə hesab edirdi ki, Allah hər kəsin qulağına nə isə pıçıldadığı halda, onun qulağına qışqırır. Bethoven yalnız öz karlığına işarə etmirdi, diqqəti həm də bu səsi eşitməyin qaçılmazlığına, bunun Allah qarşısında bir borc olduğuna və bu səbəbdən seçimin də özünə deyil, Allaha aid olmasına yönəldirdi. Janna D`Ark

¹ *Sultan Murat Han*. Fatih Sultan Mehmede Nasihatler, s. 67.

ruhunun eşitdiyi səsin hökmündən çıxıb bilmədiyinə görə ağlasığmaz addımlar atıb millətin xilaskarına çevrildi.

Daxili səs bütün mümkün səsləri eşidilməz edib, cazibəsini zəiflədəndə buna dahilik məqamı demək olar.

S.Kyerkoqor yazır: “Dahi – qüdrətli Ansichdir* ki, bütün dünyanı silkələyə bilər. Buna görə də, onunla bərabər, nizamı qorumaq xatirinə, başqa bir fiqur da yaranır – tale. Tale – Heçnədir; dahinin özü onu görür və bu dahi nə qədər dərindir, taleyi də bir o qədər dərindən görür; belə ki, bu obraz sadəcə öngörmədir. Ancaq əgər dahi insan yalnız dahi olmağı inadla istəyirsə, üzünü ətrafa çevirirsə, o, mütləq qərribə şeylər edir və əgər özündən kənar da deyilsə, yenə də, yenə də taleyə tabe olacaq”.¹ Deməli, o səsin arxasınca lal-dinməz getməklə cəmiyyətdən bir boy yuxarı qalxmaq və hər şeyi bir tam halında görmək, başqalarının görmədiyini müşahidə etmək, eşitmədiyini aydınca eşitmək mümkündür.

Belə məlum olur ki, axtarışa çıxan bir gənc üçün təbiətdən də öncə ilk tanıyacağı, ilk kəşf edəcəyi şey Mən-i – Allahla vasitəsiz ünsiyyət məkanıdır. Onun dediklərinin həyata keçirilməsi insan üçün seçilən həyat yoludur. Bu –

* Hegel terminologiyasında “özündə şey” – heç bir şeydən asılı olmayan şeydir; Kantın “özündəki şey”i insan qavrayışından asılı olmayan yarıq var olan obyektidir. Dahiyyə tətbiq ediləndə bu kateqoriya o deməkdir ki, Allah qarşısında tənha olanın məqsədləri və qanunları özünün içindədir. (*Kyerkoqor S. Adı çək. əsər, s. 193*)

¹ Yenə orada.

missiyadır. Bu, Allah qarşısında öz borcunu yerinə yetirməkdir.

Qurani Kərimin bir ayəsində deyilir: “Biz əmanəti göylərə, yerə və dağlara verdik, onlar onu daşımaq istəmədilər, ondan qorxdular. İnsan onu götürdü (yükləndi), o, zalım və cahil idi (Qurani Kərim 33/72)”. Missiya – dağın, daşın apara bilmədiyi yükdür ki, insan ona boyun olub. Amma bu yükü tanımayan qədər onun ağırlığından da xəbərsiz olursan. Elə ki, tanıdın... həyata baxışın da, dəyərlərin də dəyişir.

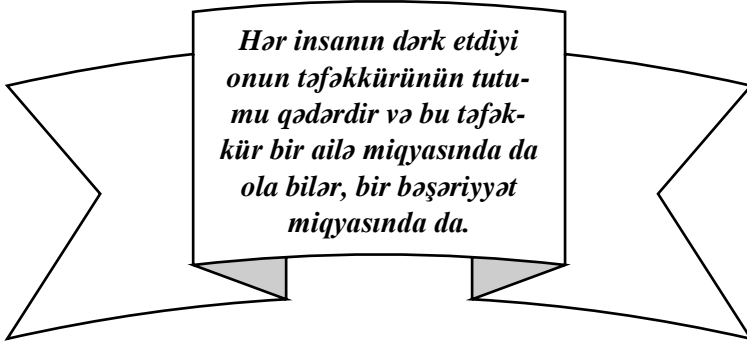
Dediklərimizlə çox vacib bir məqamı dönə-dönə vurğulamağa çalışırıq: Mən-i görmək gənc yaşında – bütün potensialının üzə çıxdığı, ruhu ilə ilk dəfə üz-üzə durduğu bir vaxtda mümkündür. Uşaqlıqda təfəkkür hələ tam formalaşmadığından, yaşlananda isə əsl mahiyyətin üzərinə qabıq üstündən qabıq gəldiyinə görə mən-i ayırmaq, səsini eşitmək, məqsədini anlamaq çətinləşir. Mən-ini tanımaq maddi dünyanın yükünü çəkməyə də kömək olar. *Bu, gəncə öz ruhu vasitəsilə sonsuzluğa, əbədiyyətə keçməyə, Allahla bilavasitə ünsiyyətdə olmağa imkan yaradır.* Lermontov “Mənim evim” şeirində yazır:

*İnsanın ürəyində əbədiyyətin
Toxumu var – həqiqət hissi deyildir.
Əsrlər axınıni, ənginlikləri
İnsan ancaq onunla qavraya bilir.¹*

¹ Лермонтов М.Ю. Стихотворения..., с. 34.

Bura yeganə məkandır ki, insan orada azad və ilahi aləmlə əlaqəli olduğunu hiss edir. Bura – sonsuzluğa çıxışdır. Bura Şellingin yazdığı kimi, “...bizim mülkümüzdür, bizim varlığımızdır. Bu, həm də əbədiyyətin insana böyük güzəşti, ona inamıdır”.¹

Şübhəsiz ki, hər fərdi duyğuların, düşüncələrin ifadəsi olan əsər nəinki bəşəriyyət, heç cəmiyyət üçün də yararlı olmaya bilər.

Bu gün yaradıcılığa baş vurmaq həvəsində olan o qədər gənc var ki, nəinki şəxsiyyətin formalaşmasına, insanda ilahi zərrənin daşıyıcısı olan mən-in potensialının düzgün reallaşmasına xidmət etmir, üstəlik mən-in dağılmasına daha meyillidir. Bəli, hər yaradıcılıq addımı gəncin “Mən” adlı sarayının bir kərpicidir. Lakin məqsədindən, mahiyyətindən asılı olaraq bu saray bir nur mənbəyi də ola bilər, gectəsizli partlayıcı da. Bəs söhbət hansı mən-dən, hansı düşüncədən gedir?²

Əvvəla, qeyd etdiyimiz kimi, yalnız öz məhdud maddi çərçivəsində qalmayan və özünün ilahi mənbəyinə yolu açıq olan, məhz oradan qidalanan mən-in yaratdıqları

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 262.

² Mən-in geniş təhlilinə bax: “Mən və cəmiyyət” bölməsində.

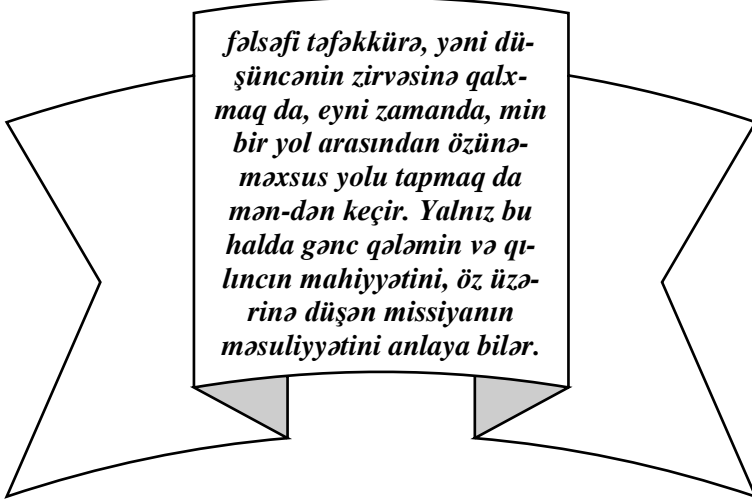
bəşəriyyət üçün ola bilər, yəni *söhbət Yaradanın verdikləri, lütf etdikləri üçün qəlbi, ruhu bir məkana çevrilən gəncdən gedir*. Şelling deyir: “Rəssam yaradıcı qüvvəyə ucalmaq və mənən ona malik olmaq üçün gərək təbiətin məhsulundan və ya yaratdığından uzaqlaşsın. Bununla o, pak anlamlar səltənətinə ucalır; o, məxluqu tərk edir ki, onu yenidən min qat ölçüdə mənimsəsin və bu mənada həqiqətən yenidən təbiətə qayıtsın”.¹ Başqa sözlə desək, gəncin özünün ilahi başlanğıcını kəşf etməsi onun öz maddi keyfiyyətlərinə də baxış bucağını dəyişir. Məhz bu baxış bucağı qılinc, yaxud qələm götürməyi və onu tutan əlin məqsədini təyin edir.

İkincisi, yalnız cəmiyyətin içindən onun fəvqünə qalxan, yəni düşüncəsi zahirdən batinə istiqamətlənən bir mən maddi və mənəvinə düzgün müqayisə etmək iqtidarındadır. Bu, maddi dünyada oturub ilahi aləmdən dəm vurmaq, ya da, əksinə, xəyal dünyasından boylanıb maddi dünya üçün utopik planlar quran bir mən deyil. Bu, qaranı da, nuru da olduğu kimi tanıyan, yaşayan bir mən-dir. Kyerkeqor yazır: “... şüur, daxili şüur həlledici faktordur. Mən həmişə həlledicidir. O mən-ə ölçü verir. Şüur nə qədər böyükdürsə, mən də bir o qədər böyükdür. Belə ki, şüur nə qədər böyüyürsə, iradə də bir o qədər böyüyür. İradə nə qədər çoxdursa, mən də bir o qədər böyükdür. İnsanın iradəsiz mən-i də yoxdur. Lakin iradə nə qədər çox olarsa, o daha çox özünü dərk edir”.² Deməli, maddi postament nə qədər möhkəm, uca olarsa, onun üzərində ucalan ideya – abidənin də bir o qədər möhtəşəm olmaq imkanı var. Və bu postamentin dərin mənalar, yüksək dəyərlər ehtiva etməsi mütləq onun üzərində ucalacaq abidədə öz əksini tapır.

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 904-905.

² Кьеркегор S. Adı çək. əsər, s. 267.

Qısa şəkildə desək, söhbət fəlsəfi təfəkkürə malik olan və bunu öz yaradıcılığında əks etdirən bir mən-dən gedir. Şelling deyir: “Yalnız azadlığın dadına baxan ehtiyac duya bilər ki, hər şeyi ona oxşatsın, onu bütün kainata yay-sın. Fəlsəfəyə bu yolla gəlməyənlər yalnız başqalarının ar-xasınca gedir, əməllərində onları təqlid edir və heç bilmir ki, bu əməllər nədən irəli gəlib”.¹ Yada salaq ki, Şelling mən-i “*azadlıq*” adlandırır. Belə məlum olur ki, məhz

Beləliklə, əhəmiyyətli bir məqamı təkrar ön plana çə-kək: gəncin axtarışının ilk ünvanı öz Mən-idir. Bu, ilahi aləmdən gələn xətlə bəşəri xəttin kəsişmə məqamıdır və orada uzunmüddətli qalınmır. Uzunömürlü, vacib olan o andan alınan həqiqətdir. Bundan sonra gələn axtarışlar, fəthlər artıq bu həqiqətlərin işığında görülür, onların səviy-yəsindən təhlil edilir.

Deyilənlərdə bir tarixi fakta diqqət yetirək. Axtarış-ların dar maddi çərçivədə qalmaması, özünü kəşf etməsi

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 959.

üçün zəruri şərtlərdən biri kamil bələdçidir. O, nə qədər mükəmməl olarsa, həqiqətlərin nə qədər dərin qatlarını açdırsa, bir o qədər həmin gəncin tarixdəki rolu möhtəşəm olub. Məhz onun sayəsində bütün potensialı ilə hazır dayanan gəncin ən xeyirli keyfiyyəti önə çıxır, istedadı parıldayır. Ülvinin şeirlərindən birində deyilir:

*İnsanlar dən kimidir,
Torpağa düşmüş bir dən.
Hər ikisi can alır
Bu ulu təbiətdən.¹*

Bəli, matrisa olan və özündə neçə cür keyfiyyətləri ehtiva edən gəncin qızılgül kimi ətir saçacağı və ya qanqal kimi ətrafını incidəcəyi onun ustadından asılıdır. Məsələn, qısa nəzər salsaq, əmin olarıq ki, tarix yazmış heç bir gənc ustadsız olmamışdır. Makedoniyalı İsgəndər Aristoteldən, Hz. Əli Məhəmməd peyğəmbərdən (s), Fateh Sultan Məhəməd Ağ Şəmsəddindən, Şah İsmayıl Xətai uşaqlıqda Şəmsəddin Lahicdən öyrənmişdir. Eləcə də Xətai mənəvi ustadı kimi ulu babası Səfiyəddin Ərdəbilidən gələn mərifət yolunun və Səfəvi adının yükünü daşımaq məsuliyyətini öz üzərinə götürmüşdür. Başqa sözlə desək,

***hər istedadlı gəncin
yanında bir kamil ustadın
olması zərurətdir – qiymətli
bir daşın cilalanması üçün.***

Məhz ustadların sayəsində gəncin potensialı həm tam üzə çıxır, həm də onun enerjisi, gücü, biliyi haqq istiqamətində yönəldilir, o, qılınç və qələm, güc və ağıl arasında düzgün

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 52.

tarazlığı tapıb saxlamağı bacarır. Ən vacibi isə, gənc Allahın ona verdiyi lütfü tanıyır, tək olmadığını, haqsız olmadığını dərk edir. Burada istər-istəməz övladını uşaq yaşında istiqamətləndirən, onun istedadını ən yüksək səviyyədə təqdim edən valideyn yada düşür və sual yaranır: əgər gəncin öz iradəsi, öz seçimi varsa, onun vunderkind uşaqdan fərqi nədir? Məsələ burasındadır ki, bütün biliklərdən, hissələrdən təcrid olunmuş və öz istedadı ilə baş-başa qalan uşaqdan fərqli olaraq bələdçisi gəncə iradəsinin möhkəmlənməsi, dünyagörüşünün genişlənməsi üçün biliklər verir, ona düşünmək öyrədir, ilahi ələmlə əlaqənin yollarını göstərir. Seçim etmək, hansı yolla irəliləmək qərarını isə gəncin özü verir. Bir neçə nümunəyə baxaq.

Bilqamis həyatının ilk böyük zərbəsini alanda, yəni dostu Enkidünün itkisi ilə ölümü tanıyanda iki həqiqəti anlayır: özündən daha böyük qüvvə – ölümsüz Tanrılar var və insan sonda bir heçliyə çevrilir. Güclü qəhrəman onu da anlayır ki, bu işdə qılınc, fiziki qüvvə acizdir. Öz reallığını dəyişmək, heçliyə çevrilməmək üçün o, dövrünün müdrikinə – Utnapiştimə (Şumerçə Zivsudra) üz tutur. Dastanda yazılır: “Çox-çox qədim zamanlarda, Tanrıların insanları yox etmək üçün göndərdikləri tufandan sonra Utnapiştim adlı birinin ölümsüzlüyü əldə etdiyini eşitmişdi. Gedib onu tapmalı, o necə ölümsüz oldusa, onu öyrənməliydi. Halbuki, deyilənə görə, o çox uzaqlarda, gedilməsi mümkün olmayan tanrılar bağçasında yaşayırdı”.¹ Burada maraqlı bir məqama diqqət çəkək: tanrılardan sonra ölümsüzlüyün sirrinə çatan bir müdrik var və o, əlçətməyən müqəddəs bir məkandır. Rəmzi dili açsaq, məlum olar ki, çatılması az qala mümkün olmayan və insanı ölümsüz edən müdriklik

¹ Bilqamis dastanı; Tarihə İlk Kral Kahraman Gilgames.

insanı tanrılara bərabər bir səviyyəyə qaldıra bilər. Dastanda Bilqamısın müdrikliyə gedən yolunun da, sonda dərk elədiyi həqiqi hikmətin bələdçisi də məhz Utnapiştım olur. Tarixin ən qədim abidəsindəki bu nümunəni, bütün dövrlər və bütün insanlar üçün universal hesab etmək olar.

İnsan yalnız qılıncla, qol gücünə ölməzlik qazana bilməz. Bunun üçün o həm də qələmə – müdrikliyə, yüksək mənəviyyətə sahib olmalıdır, qılınca qələmlə tənzimləməlidir ki, sahibinin adı uzaq illərə, əsrlərə qədər gedib çata bilsin.

Dünyanın az qala yarıdan çoxunu fəth edib böyük imperiya yaratmış Makedoniyalı İsgəndər uşaqlığından böyük filosof, fəlsəfənin “ilk müəllimi” Aristoteldən dərs alıb. Özünün də dediyi kimi, “Atam mənə həyat verdi, Aristotel mənə bu həyatın mənasını”. Filosof yaşının azlığına baxmayaraq, İsgəndərə konkret elmlərlə yanaşı, hikməti Homerin “Odisseyə”sı əsasında öyrədir: mifik qəhrəmanların tanrılarla mübarizəsi, insanın məğlubiyyətlərinin və zəfərlərinin mahiyyətini göstərən, insan və Tanrı münasibətlərini ən gözəl dillə və üslubla çatdıran bir əsər vasitəsilə. Təsadüfi deyil ki, İsgəndərin həyat ideali tanrı və insanın nıgahından doğulmuş qəhrəman Axilles olub. Bəlkə də buna görə o, özünün Zevsin oğlu olması haqqında anasının əfsanəsinə inanır, sonralar isə Misir tanrılarının oğlu olması haqqında dəlillər axtarırdı. Düzdür, Makedoniyalı sərkərdənin həyat

tarixçəsi ilk baxışda zəbt etdiyi torpaqlarla şərəflənir. Lakin məsələnin mahiyyətinə daha diqqətlə baxanda fərqli bir məsələ də ortaya çıxır. Əslində, İsgəndərin adını tarixə yazan, üstəlik onu tanrılar sırasına qaldıran fakt onun Hindistana qədər uzanan fəthləri deyil, yaratdığı imperiyada həm də yüksək mədəniyyət qoyub getməsidir. O, dağıdan bir zalım, despot olmayıb, tutduğu torpaqlara öz millətinin yüksək mədəniyyətini də aparıb və yerli mədəniyyətlərlə assimilyasiya yaratmağa çalışıb. Plutarxın yazdığına görə, o özündən sonra 70-dən çox şəhər tikib qoyub gedib.¹ Qədim salnaməçi yazır: “Əgər filosoflar insan xarakterində ibtidai qəddarlığı əhliləşdirməyi özlərinin ən böyük xidməti hesab edirlərsə, o zaman böyük miqdarda tayfaları yenidən tərbiyə etdiyinə görə, İsgəndər ədalətlə böyük filosof hesab edilə bilər”.² Bu, onun uşaqlığından öyrəndiyi və yaddaşına hopan “İliada” hikmətlərinin nəticəsi idi. Yeri gəlmişkən, İsgəndərin həyatından Qordi düyünü ilə bağlı hadisə dediklərimizə fərqli prizmadan işıq tutur. Bəlkə də sərkərdənin ustadı Aristotel günlərlə düşünüb o düyünü açardı, ya da lazımsız bir addım kimi heç yaxın getməzdi. İsgəndər isə onu daha qısa zamanda çözdü – düyünü qılıncı ilə kəsdi. Belə düşünmək olar ki, bu, gəncliyin qaynayan enerjisi, səbirsizcə hər şeyi qısa zamanda, qılıncı ilə həll etmək istəyidir. Ancaq İsgəndərin mövqeyindən yanaşsaq, bunu həm də illərdir düşüncələri əngəlləyən, məşğul edən maneələri ortadan qaldırmaq kimi də yozmaq olar – bu düyünü düşünərək açmaq insana nə qazandıracaq ki?! Bununla sanki böyük sərkərdə

¹ *Плутарх*. Об удаче или доблести Александра, I, 5. // <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1438024000#1>

² Yəni orada

gələcək nəsli də boş, gərəksiz düşüncələrdən xilas edir. Plutarix yazır: “İsgəndərin filosof kimi yürüşünün əsas məqsədi göstərir ki, o, şəxsi zənginliyi və dəbdəbəsi üçün deyil, insanlar arasında barışıqın, sülhün və dost münasibətlərin qurulmasına can atırdı”.¹ Bəli, İsgəndər öz atasının yolunu davam etdirməklə kifayətlənmədi, daha artığına, daha yüksəyinə nail oldu. Özünün “yarıtanrı, yarıinsan” olduğuna inanıb əmin olduğu bütün potensialını reallaşdırdı.

Daha bir nümunəvi şəxsiyyət kimi də Hz. Əli b. Əbu Talibi göstərmək olar. İslam Peyğəmbərinin (s) yanında böyüyən və ondan (s) həyat, iman dərəsi öyrənən gənc erkən yaşlarından həm İslamın ən sadıq müdafiəçilərindən, təbliğatçılarından biri, hətta birincisi olmuş, eyni zamanda, İslam ədəbiyyatına dəyərli əsərlər qoyub getmişdir. Hz. Əli tarixdə dörd rəşidi xəlifədən biri olmaqla yanaşı, həm də bir mütəfəkkir kimi tanınmışdır. Peyğəmbərin (s) məlum hədisində Əlini bir gənc kimi öyməklə yanaşı, “Mən elmin şəhəriyəm, Əli onun qapısıdır” deməklə onun elmə də təqdir etmişdir. Ümumiyyətlə tarixdə Əli həm nümunəvi bir gənc, İslamın vuran əli, İslam Peyğəmbərinin (s) ən yaxın silahdaşı kimi, həm də elmi, düşüncə sahibi kimi tanınmışdır. Başqa sözlə desək, Hz. Əlinin ağıl və gücün tarazlığının rəmzi olan Zülfüqarı ilə yanaşı, Haqdan aldığı bilikləri yazan qələmi də olmuşdur və bu səbəbdən onun adı yalnız İslam tarixinin deyil, həm də İslam mədəniyyətinin yuxarı başında durur. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, Hz. Əlinin mənəvi irsi bu gün də tədqiq edilməkdədir və o həm kəlamları, həm də şəxsiyyəti ilə Haqqı arayanlar üçün bir mürşiddir. Əslində, bu, təbiidir. Məhəmməd peyğəmbər (s) Allah-Təala tərəfindən seçilmiş bir insandır və onun (s) olduğu

¹ Yenə orada

məqam digərləri üçün əlçatmazdır. Hz. Əli isə öz iradə və bilikləri sayəsində Allahla olan əlaqəsini tanımağının və düzgün seçim etməyinin nəticəsində olduğu məqama yüksələ bilib. Bu baxımdan, gənclər üçün daha real və əlçatan nümunədir.

Diqqətəlayiq şəxsiyyətlərdən biri də Fateh Sultan Məhməddir. Tarixçilərin yazdığına görə, hələ İslam peyğəmbərinin (s) dövründən bu yana aktual olan, ancaq heç cür reallaşdırıla bilməyən İstanbulun fəthi məsələsində Sultana ən güclü dəstək verən və bütün fəth boyu öz dəyərli məsləhətləri ilə ona lazımı strategiyamı öyrədən şəxs, böyük sufi şeyxi Əbu Həfs Şihabəddin Sührəvərdinin nəticəsi Ağ Şəmsəddin olmuşdur. Tədqiqatlardan birində fəth öncəsi keçirilən toplantı belə təsvir edilir: “Toplantı əsnasında söz alanlardan bir kişi İstanbul’un İslam Peyğəmbəri dönəmindən etibarən mühasirəyə alındığını və bunların yenə də müvəffəq ola bilmədiklərini ifadə etmiş və peyğəmbərin bir hədisinə istinad edərək bu fəthin ancaq Mehdi tərəfindən gerçəkləşdirilə biləcəyini söyləmişdir.. Bu görüşə qarşı olaraq Ağ Şəmsəddin İstanbulun Mehdi tərəfindən fəthi məsələsini gələcəklə əlaqəli olduğunu ifadə etmiş və şəhərin əvvəlcə II. Məhməd tərəfindən fəth ediləcəyinə olan inancını dilə gətirmişdir (Enisi’dən aktaran Yurd ve Kaçalın, 1994:134)”.¹ Əhəmiyyətli bir məqamdır ki, İsgəndərdən fərqli olaraq, Fateh Sultan öz ustadını da yürüslərə götürmüş və bunun xeyrini görmüşdür. İstanbulun fəthinin həm də böyük dini əhəmiyyəti var idi və bunu məhz Ağ Şəmsəddin bilirdi. Söhbət bir şəhərin zəbtindən daha çox, İslam

¹ *Yavuz Mehmed*. İstanbul’un Fethi ve Akşemseddin // Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Yıl: 2017/1, Sayı: 26, s.193

dininin digər dinlər arasında öz yerini sabitləşdirməsindən, söz sahibi olmasından gedirdi. Bunu dərk etmək üçün Ağ Şəmsəddin kimi bir mürşidin, Haqq bələdçisinin dərin təfəkkürünə ehtiyac var idi. Sultan Məhmədin bir Fateh kimi uğuru öz ustadının göstərdiyi yolla Haqqa doğru getməyi oldu. Öyrəndiyi hikmətlərin əks-sədası kimi o, sonralar da öz səltənətində mütərəqqi islahatlar aparmış, elm ocaqları yaratmışdır. Bir sözlə, qılıncı ilə Kırmıdan İtaliyanın şimalına qədər uzanan İmperiyayı quran Fateh Sultan həm də qələmin, hikmətin dəyərini bilirdi. Onun özü də Avnı (yardım edən) təxəllüsü ilə şeirlər yazır, könlündəki hikmətləri, həqiqətləri qələmlə də çatdırmağa cəhd edirdi.

Müdrük ustaddan dərs alan daha bir hökmdar isə Şah İsmayıl Xətəidir. Hələ uşaq yaşında düşmənlərdən gizlənmək üçün Lahicana gələn “İsmayıl ən əsaslı təhsilini də burada aldı. Lahican Bəyi ona Mevlana Şəmsəddin Lahici'yi müəllim olaraq tutdu. Şəmsəddin Lahici ona Quran, ərəbcə və farsca öyrədirdi. İsmail bu bölgədən ayrılana qədər Şəmsəddin Lahicinin nəzarətində təhsilini davam etdirmişdi”.¹ Tədqiqatlardan o da məlumdur ki, Şəmsəddin Lahici bir sufi mürşidi olmuş və ən mükəmməl işlərindən biri Mahmud Şəbüstərinin “Gülşəni-Raz”ına yazdığı təfsirdir. Az qala uşaq vaxtından belə bir ustaddan hikmət öyrənməsi İsmayıl ilə həm də öz əsil-nəcabətinin kökünə qayıtmağa, uzanan müdrüklük zolağını anlayıb davam etdirməyə imkan verdi. Təsadüfi deyil ki, onun mənəvi ustadlarından biri ulu babası böyük sufi şeyxi Səfiyəddin Ərdəbili hesab edilir. Təbii ki, gördüyü təhsil, öyrəndiyi biliklərin nəticəsi idi ki, İsmayıl

¹ Anadolu'da Aleviliğin Dünü və Bugünü. Proje Yöneticisi: Doç. Dr. Halil İbrahimBULUT. Sakarya Üniversitesi Yayınları 1. Baskı, 2010, s. 311.

14 yaşında taxta oturdu. Əlbəttə, taxt-tac oyunlarında gənc, hətta uşaq yaşlarında müəyyən qəyyumlarla hakimiyyətə gətirilənlər olmuşdur. Lakin Şah İsmayılın digərlərindən əsaslı fərqi onda oldu ki, o taxta oturmaqla kifayətlənməyib, həm də yeni bir dövlətin – Səfəvilər İmperiyasının yaranmasını elan etdi. O, qılıncının gücünə babasının Səfəviyyə təriqətini ərazisi Şərqdə Bəlxdən Qərbdə Ərzincana qədər uzanan bir İmperiya səviyyəsinə gətirib, qələminin gücünə isə babalarının dilini – Azərbaycan türkcəsini dövlət dili elan edib, bu dildə dünya ədəbiyyatına sufi mahiyyətli dəyərli əsərlər qoyub getdi. Onun tarixdəki xidməti yalnız öz babalarına, soy-kökünə sədaqəti, Məhəmməd peyğəmbərdən (s) uzanıb gələn dərin bir hikmətin davamı deyildi, həm də bu təməl üzərində yeni bir səhifə açma bilmək oldu.

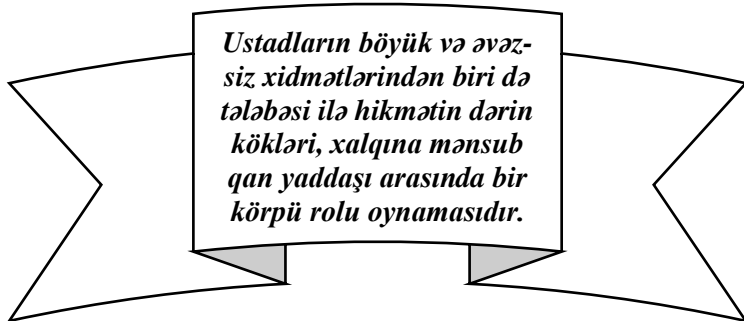
Onu da əlavə edək ki, əslində, Şah İsmayılın İslamın mahiyyətini əks etdirən əsərlərini nəzərə alaraq belə qənaətdə gəlmək olar ki, onun qələmi qılıncından daha kəsərli olub. Səfəviyyə təriqətinin şeyxi olaraq şeirlərində yüksək mənəviyyəti, ilahi eşqi tərənnüm edən Xətai tarixdə Haqq aşığı kimi öz adı olan bir şəxsiyyətdir. Türkcə və farsca divanlar bağlayan¹ şairin “Dəhnamə” və “Nəsihətnamə” poemaları türk-İslam mədəniyyətinin nadir incilərindədir. Əhəmiyyətli bir fakt kimi onu da əlavə edək ki, Şah adı ilə bu gün də Anadolu və İran bölgələrində Xətai mənəvi şeyx kimi xatırlanır, Haqqı arayan insanlar mənəvi bələdçi olaraq ona müraciət edirlər.

Qeyd etdiyimiz nümunələrdən belə məlum olur ki,

¹ *Ergun Sadeddin Nüzhet*. Hatayı Divanı. Şah İsmail Safevî Edebî Hayatı Ve Nefesleri (İkinci Baskı)

İstanbul, Maarif Kıtaphanesi s. 17 // <http://esgici.net/006/Hatayi%20Divani%20%20%20Sadeddin%20Nuzhet%20Ergun.pdf>

qılinc və qələm arasında tarazlığı qorumaq üçün gənclər onlara yol göstərən, məsləhətləri ilə onları lazımsız addımlardan qoruyan, qarşısına çıxan qaranlığı aydınladan, ən vacibi isə, müdriqliyi öyrədən ustadlardan dərslər almışlar.

İsgəndər Axillesin, Hz. Əli, Sultan Məhməd Peyğəmbərin (s) vacib bildiyi missiyanın, Şah İsmayıl Səfəvi babalarının öz dövründə mücəssəməsi ola bildi. Əhəmiyyətli bir məqamdır – gənclər boş bir yerdə, boş bir istəklə yola çıxmayıb, əbədi həqiqətin yeni şəraitdə təzahürü üçün çalışıblar.

Dediklərimiz bilavasitə ustadlardan dərslər alan şəxsiyyətlərdir. Bunlarla yanaşı, həm də mənəvi mürşidlərin yolunu davam etdirən şəxslər olmuşdur. Az əvvəl qeyd etdiyimiz kimi, Xətai bu gün də Anadoluda Haqq axtaranların mənəvi mürşididir. Yaxud başqa bir nümunə. Dünya fəlsəfə tarixində nurlanma nəzəriyyəsini ilk dəfə sistemli şəkildə təqdim edən azərbaycanlı filosof Şihabəddin Sührəverdi yazır: “Nurlar elmindən və onun təmali üzərində olanları qeyd etməklə mənə Allah Təalanın yolu ilə gedən hər kəs yardım edib və bu, hikmət almaq qabiliyyətidir”.¹ İşraq fəlsəfəsinin təhlilindən belə məlum olur ki, o, yalnız bir şərqli

¹ *Sührəverdi*. Əsərləri 2 cildə, s. 10.

təfəkkürünün məhsulu deyil. Universal xarakterli bir nəzəriyyə olmasından, dinindən və dilindən asılı olmayaraq, bu, nur probleminin inkişaf tarixinin zirvəsidir. Maraqlıdır ki, Sührəverdi özünü mənəvi ustadlarının davamçısı kimi təqdim edir və bildirir ki, bütün elmlərin başında Ağasade-mon (Şit və ya Şis peyğəmbər), Hermes və Asqlinos* durur və bir kökdən qaynaqlanan hikmət iki istiqamətə ayrılır: 1) antik filosofların və qədim fars müdriklərinin, Zərdüştün düşüncə və mülahizələrində, 2) həyat tərzində və mənəvi təcrübə yollarında özünü büruzə verən hikmət. Bunlardan Camasfi, Fəraşanstranı, Buzurcumihuru, Zərdüştü göstərən filosof sonuncu haqqında onu da əlavə edir ki, “Bu, məcusların küfrünün və manilərin bidətinin təmali [prinsipi] deyil və Allaha şəriq qoşmağa, Onu inkara gətirmir”,¹ yəni Sührəverdi zərdüştilik haqqında monist bir din kimi danışır. O, “Kəlimə ət-təsəvvüf” əsərində yazır: “Qədim iranlılar arasında həqiqətə rəhbərlik edən və Doğru Yolda Onun (Tanrı) tərəfindən bələdçilik edilən bir toplum vardı. Bu qədim müdriklər məcusi adlandırılan şəxslərdən fərqli idilər. Platon və ondan əvvəlkilərin öz mənəvi təcrübələrində şahid olduqları və bizim “Hikmət əl-işraq” adlı əsərimizdə yenidən diriltiyimiz hikmət onların yüksək və aydınlanmış hikmətidir”.² “Mutarahat” adlı kitabında isə o, işraq hikmətinin ilk öncə qədim fars mifik rahib-kralları olan Kiumart, Fəridun və Keyxosrovda olduğunu, daha sonra Pifaqor və yunanlar arasında, sonra Platona keçdiyini və son olaraq da

* Asqlinos – Hermesin xidmətçisi və tələbəsi, həkim və müdriklərin atası (Sührəverdi. Əsərləri 2 cildə, s. 11)

¹ Yenə orada, s. 11.

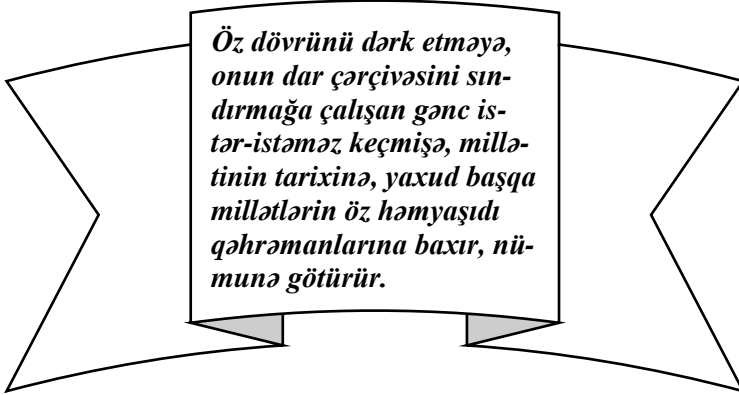
² Geniş bax: İslam düşüncəsi tarixi: 4 cildə, I c. / Edit. M.M.Şərif. İstanbul: İnsan yayınları, 1990, s. 414.

Zu`n-Nun Misri və Əbu Yəzid Bistami kimi müsəlman sufilərə keçdiyini yazır.¹ Deyilənlərdə qeyd etdiyimiz əhəmiyyətli məqam aydın görünür: bəşərlə bərabər doğulan və arası kəsilmədən davam edən hikmət zaman-zaman təzahür edir. Bu işdə bilavasitə ustadlarla yanaşı, mənəvi bələdçilərin də rolu böyük olur. Məsələn, Xətəinin, Fateh Məhmədin həyatında mənəvi köklər də öz təsirini göstərmişdir. Gənclər öz kökünə həm ustadları, həm də mənəvi bağ vasitəsilə çatıblar, getdikləri Haqq yolda sabitləmə biliblər. Biz tez-tez zamana-şəraitə sığmayan, əsrlər boyu öz gücünü qoruyan hikmətlərdən və onları söyləyən şəxsiyyətlərdən söz açırıq. Belə olan halda, mənəvi ustadlıq normal, hətta qanunauyğunluq kimi qəbul edilməlidir. Sührəvərdinin təfsilatı ilə verdiyi ustadlar zəncirinin əyani nümunəsi kimi İbrahim peyğəmbəri göstərmək olar – öz dövründə ustadı olmayan bu şəxs tarixi babalarından aldığı hikmətlə düzgün yolla irəliləyə bildi.

Ustadlarla yanaşı, gəncliyin təfəkkürünə, həyat tərzinə, əxlaqına güclü təsir edən amillərdən biri də onun yaşadığı mühitdir. Hz. Əlinin “uşaqlarınızı zəmanələrinə görə böyüdü”, yaxud Ülvinin “mən zəmanə uşağıyam” sözləri təsadüfən deyilməyib. Əslində, mübahisə etmək olar ki, həmin insan məhz həmin mühit üçün doğulmuşdu, yoxsa, əksinə, mühit onu bu şəkildə formalaşdırdı? Əgər insan taleyində Yaradanın iradəsini nəzərə alsaq, belə iddia edə bilərik, həmin şəxsi mövcud duruma yenilik gətirmək üçün Allah o şəkildə göndərmişdi. Əksinə, insanın sosial varlıq olmasını ön plana çəksək, o zaman mühitin onu istədiyi istiqamətə yönəltdiyini deyə bilərik. Yəni hər iki iddiada

¹ Geniş bax: Yenə orada, s. 417.

həqiqət payı vardır. Məsələn, Janna D`Ark yüzillik müharibənin “tərbiyə elədiyi” bir uşaq, sonra da bir gənc idi. Təbii ki, onun bütün ideali, Uca Tanrıdan da gözlədiyi öz xalqının bu müharibədəki taleyi ilə bağlı olmalı idi.

Məsələn, Lermontov özünü Bayrona bənzədərək yazır:

*Onun kimi boş yerə sakitlik arayıram,
Bir düşüncə qovur mənə hər yerə,
Geriyə baxıram – keçmiş dəhşətdir,
İrəli boylanıram – doğma ruh yoxdur.¹*

Bu səbəbdən bir xalqın qəhrəmanı bəzən çox uzaq elərdə əks-səda tapa bilir. İngilis şairi Bayron rus gənclərinin ideali olmuşdu vaxtilə, Avropa maarifçiləri Azərbaycan ziyalılarına mənən istiqamət vermişdilər, hətta uzaq Kubanın Çe Gevarası da ən fərqli ölkələrdə gənclərin idealına çevrilib həqiqətə gedən yolun bələdçisi ola bilmişdi. Maraqlıdır ki, XIX əsrdə dekabristləri ruhlandıran Puşkindən XX əsrin sonlarında həm Lütfullah Mütəllib, həm də Ülvi “dərs alır”. Lütfullah deyir:

¹ Лермонтов М.Ю. Стихотворения..., с. 14.

*Puşkin və Lermontovdan örnək aldım,
Yavaş yavaş yuxarıya doğru yüksəldim.¹*

Ülvi də özünü eyni məktəbin davamçısı hesab edir:

*“Həyat quran nə yorular, nə durar”,
Budur mənə öyrətdiyin ilk şüar.
Budur mənim idealım, inamım:
“Qılgılcım alışar, alov doğurar”.²*

Bu gün XXI əsrin gəncinə baxanda da əminliklə demək olar ki, o daha çox Yeni Dövrə Qərbdə başlanmış bir prosesin, ənənənin yetirməsidir. Məsələn burasındadır ki, təqribən XVII əsrdən başlayaraq bu dövrdə kamilliyin meyarları artıq orta əsrlərdəkindən fərqlənməyə başlamışdı. Artıq mənəvi keyfiyyətlərdən daha çox zahiri keyfiyyətlər ön planda dururdu, *insanın kimliyi və mənlisi Ali varlıq yaindəki mövqeyinə görə deyil, cəmiyyətdə və ümumiyyətlə, maddi dünyadakı maddi mənsəbinə görə təyin edilir*. Ustad olaraq cəmiyyət özü və həmin cəmiyyətin öndə duranları, söz sahibləri qəbul edilir. Bu səbəbdən artıq insanın niyyəti, ağılı, iradəsi və məqsədləri də bu istiqamətdə və bu çərçivədə inkişaf edir. Yəni insan hansısa mücərrəd, ilahi obraza yaxın bir obrazın deyil, özünün təyin etdiyi bir kamillik etalonuna doğru can atır. Bunun nəticəsidir ki, orta əsrlərdə Şərq və Qərb üçün eyni kamillik meyarlarından söz edə bilmədiyimiz halda, XVII-XIX əsrlərdə belə paralel aparmaq ümumiyyətlə çətindir, çünki tamamilə zidd ideallar qarşı-qarşıya durur. Bunun nəticəsidir ki, bu gün Şərq və Qərb gəncliyi bu qədər fərqli təfəkkürə sahibdirlər. Məsələnin

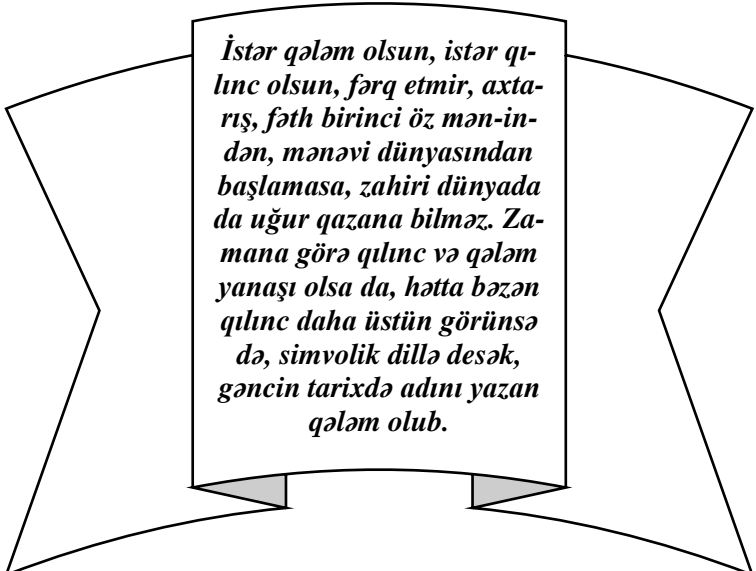
¹ *Baran Lokman*. Lutpulla Mutəllip'in Hayatı,... s. 182.

² *Bünyadzadə Ü*. Sənin oxşarın bənövşədi..., s. 61.

daha təhlükəli tərəfi isə budur ki, bələdçini artıq daxili səs, mənəvi dəyərlər deyil, öz ideallarını az qala ümumbəşəri səviyyəyə qadiran Qərb diktə və təyin edir. Qərbdən başlanan hər hansı cərəyan Şərqdə də əks-səda verir.

Antik dövrdən günümüzdə qədər uzanan nümunələrin təhlillində əhəmiyyətli bir nöqtəyə gəldik: ***gənc daim axtarışdadır. O, qılnc və qələm arasında tarazlıq axtarır, doğru yoldan çıxmamalı və son məqsədinə çatmaq üçün bələdçi axtarır. Və bütün bu axtarışlar onun öz dünyasını ifadəsinin, özünü digər insanlar arasında təsdiqinin təzahürləridir.***

Biz söhbətimizi təsadüfən Mən-dən başlamadıq, çünki Mən-ini tanımaq istəyən şəxs bu axtarışa çıxmağa bilər və axtarış da elə həmin Mən-dən başlayır.

İstər qələm olsun, istər qılnc olsun, fərq etmir, axtarış, fəth birinci öz mən-indən, mənəvi dünyasından başlamasa, zahiri dünyada da uğur qazana bilməz. Zamanla görə qılnc və qələm yanaşı olsa da, hətta bəzən qılnc daha üstün görünsə də, simvolik dillə desək, gəncin tarixdə adını yazan qələm olub.

Onu da mütləq vurğulayaq ki, gəncin axtarışının və gəldiyi nəticənin mükəmməlliyi özünü onda göstərir ki, o, nəinki özünü dərk edə bilir, həm də ətrafına təsir göstərmişdir.

onu dəyişdirmək qüdrətinə malik olur.

Allahdan bəşərə bir nur zolağı uzanır. Tarixə baxanda bu zolaq çox aydın seçilir. Özündə bu nurun ucunu, mənbəyini kəşf edib və onunla irəliləyən gənclər sanki vahid bir məkana düşürlər. Bu yolda bələdçi olsa da, olmasa da, həmin məkana çatandan sonra yeganə bir Bələdçi qalır: Allah. Deməli, ən çətini həmin yolu tapana qədərdir. Axtarış toxumu gəncin qəlbinə düşəndən, daha doğrusu, gənci öz məninə doğru istiqamətləndirəndən sonra cücərməyə başlayır və onun rahatlığını əlindən alır. Bu axtarışlardır ki, İbrahim peyğəmbəri aya-ulduza müraciət etdirib, İsgəndəri Makedoniyadan Hindistana qədər apardı. Bu səbəbdəndir ki, Şihabəddin Sührəvərdi 37 yaşına kimi yazdığı 52 əsərində dövrünün az qala bütün fəlsəfi cərəyanlarına toxunub, hər biri haqqında öz fikrini bildirməyə çalışdı. Şelling 37 yaşına kimi yaradıcılığında artıq üç mərhələ keçir. Bu hissən təsiridir ki, Lermontov özünü sonsuz okean zənn edir:

*Vaxtdır, qoy şəfəqlər rixənd edərək
Sükut dumanını qovsun, zamandır.
Dərdsiz şair ömrü, de, nəyə gərək?
Tufansız okean nə okeandır?¹*

Bu axtarışın, Danko kimi alovlanan ürəyi ilə başqalarına da yol göstərmək hünərinin tələbi ilə gənc hər sahəyə, hər məkana, ...hər zamana baş vurur və bir çox hallarda axtardığını *keçmişdə* – onu *indi* kimi incitməyən, *gələcək* kimi məchul olmayan *keçmişdə* tapır. Burada çox əhəmiyyətli bir məqamı təkrar vurğulamaq yerinə düşər. Bu keçmişlə – əsrlər boyu qırılmayan Universal həqiqətin nümayəndələri ilə əlaqə ya Ustadlar, ya da gənclərin öz ruhlarının cəhdi ilə

¹ Lermontov M.Y. Seçilmiş əsərləri, s. 37.

qurulur. Məsələn, Makedoniyalı İsgəndərə, Hz. Əliyə, Xətaiyə, Fateh Sultana yol göstərən Müəllimləri olub. Eynəlqüzat Miyanəci, Şihabəddin Sührəvərdi, Nəsimi kimi neçə gənc isə həm düşüncələrində, həm də talelərində Mənsur Həllaca üz tutur, onun qismətini bölüşüblər. XIX əsr rus şairləri, dekabristləri ingilis maarifçilərindən təsirləniblər. Bəli, gənclər keçmişdə kimə isə baxırlar, ancaq öz yolları ilə gedirlər. Gənc keçmişdən cəmiyyətin qorxunc hədələrindən qorxmamağı, min bir yol arasında öz cığırını açmaq istəyini, bu arzuların yanında ölümün nə qədər aciz olduğunu və ...ölümdən qorxmamağı öyrənir. Səbəb bundadır ki, tarixdə məhz illərin sınağından keçmiş şəxsiyyətlər qalır və daha da vacibi, tarixə baxanda zamana, şəraitə qalib gələn həqiqəti və onun nümayəndələrini görmək daha asan olur. Buna görə də keçmişdən daha düzgün, yüksək mənəviyyətli ideal tapmaq daha rahat olur, nəinki bu gün. Bunu gənc çox gözəl dərk edir və buna görə özü də tarixdə qalmaq üçün çalışır. Maraqlıdır, XIX əsrin əvvəllərində bir dəstə rus zadəgan gəncinin “qılgılcımı” XX əsrdə hələ də alov törətmək iqtidarındadır. Ülvi deyir:

*Bilirəm: qılgılcım, alov tək deyil,
Alovun peşəsi şafəq saçmaqdır.
Düz yolda çarpışmaq igidlik deyil,
İgidlik balaca cığır açmaqdır.¹*

Bəli, axtarışların ən əhəmiyyətli məqamı məhz budur: keçmiş qəhrəmanlara baxsa da, öz yolu ilə irəliləmək, başqa mən-lərin bələdçiliyi ilə öz mən-ini tanımaq. Bunu bacaran gənclər həqiqətən də tarixdə izsiz keçib-getmədiyinin, nəinki “balaca cığır”, bəzilərinin hətta böyük yollar da saldığının şahidi olarıq. Şihabəddin Sührəvərdi XIII əsrdə məşşai-lik fəlsəfəsinin və təsəvvüfün birləşdiyi zirvə nöqtəsində bu

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 61.

gün belə aktuallığını itirməmiş işraqilik fəlsəfəsini yaratdı. Eynəlqüzat Miyanəci yazır: “Təqlidin ətəyindən bəsirət zirvəsinə yüksəlmək axtarışı ilə kəlam kitablarını mütalie etdim. Məqsədimə çatmadım. Məzhəblərin yalnışlığını gördüm”.¹ Gördü və təsəvvüf fəlsəfəsinin özək xətti olan vəhdət əl-vücuda nəzəriyyəsini sistemləşdirməyə cəhd göstərdi. Kyerkeqor öz fəlsəfəsində dövrünün ən tanınmış və nüfuzlu filosoflarını inkar etdi və özü sonralar böyük bir fəlsəfi cərəyana çevriləcək ekzistensializmin əsas ideyalarını irəli sürdü.

İnsan doğulandan nə isə axtarır, öyrənir, ancaq gəncin axtarışının spesifik xüsusiyyəti yəqin ki, onun hisslərinin, duyğularının dolub-daşmasıdır. Yəni onların qalxdıqları mübarizədə də, problemlərin təsvirində və təklif etdikləri həll yollarında da lirika, romantik notlar üstünlük təşkil edir. Bəlkə də elə bu səbəbdəndir ki, nəticəsindən asılı olmadan, həyat yollarının təhlükəli, dəli-dolu olmasına baxmayaraq, cazibəli, canlı görünür. Əslində, bu baxımdan gənclər bir-birilərindən fərqlənmirlər və bəzən öz missiyasının arxasınca gedən gənc ilk baxışda digərlərinin arasında o qədər də seçilmir. Bununla belə, öz mən-lərinə, mənəvi dünyalarına və oradan ilahi həqiqətlərə yollarının açılması sözün həqiqi mənasında onların talelərini müəyyənləşdirən, şəxsiyyətlərinin formalaşmasında məhək daşı qədər əhəmiyyətli olan bir bacarıq verir: reallığı düzgün qiymətləndirmək bacarığı. Əlbəttə, bu, ilk növbədə, missiyanın verdiyi bir gözüaçıqlıq, zəhin aydınlığıdır. Ancaq digər tərəfdən bu, müəyyən mənada həm də ...bədbəxtlikdir. Zahir

¹ الميانجي الهمداني ابو المعالي عبد الله بن محمد بن علي بن الحسين بن علي الملقب *Eynəlqüzat* بعين القضاة. تمهيدات. تقديم و تحقيق ع. عسيران. طهران. گلشان. 1373 هـ. *Miyanəci, Təmhidat*) s. 117.

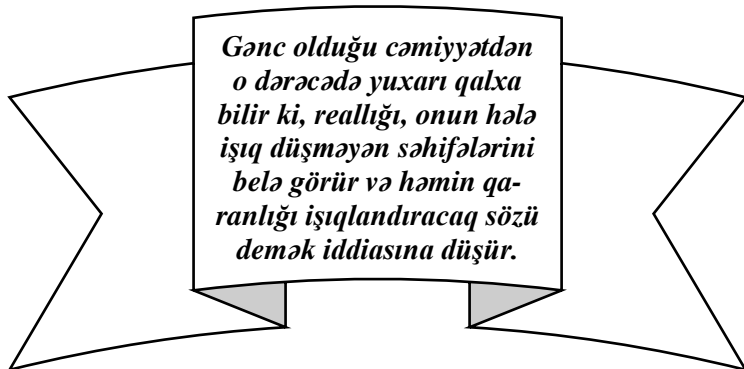
parılıya aldanmayıb hər şeyi öz rəngində görmək “bəd-bəxtliyi”. Qəribədir, onların romantikasını, lirikasını gözəlləşdirən, gücləndirən qüسسə, qəm notları çox vaxt elə acı reallığın təzahürüdür. Bəli, bu gənclər romantikdir, ancaq onlar sərt reallığa göz yummayan, əksinə, onu təsvir edə-edə, onun acılarını yaşaya-yaşaya, onun üzərində, bəlkə də elə düz içində öz romantik dünyalarını qururlar. Deməli, Kyerkeqorun dediyi kimi, “mən – münasibət deyil, öz-özünə münasibətə qayıdırdır”.¹ Gəncliyin verdiyi hisslərin bolluğunun nəticəsində o gördüyü, dərk etdiyi hər hansı bir biliyi tez-tələsik üzə çıxarmağa can atır. Bu həm dərk etdiyi həqiqətlərin yükündən azad olmaq, quş kimi yüngüllüyünü, azadlığını qaytarmaq istəyi, həm içindəki gənc təbiətlə qədim müdrikliyin ziddiyyətinə son qoymaq üçün özünütəsdif, özünüifadə forması, həm də açmaq istədiyi yolun daha bir pilləsini qurmaq, digərləri (əsasən, özündən yaşlılar) arasında öz varlığını görmək arzusudur. Bunun nəticəsidir ki, gənc yaşlarında yaradıcılıq daha məhsuldar olur, nəinki sonrakı illər və ya Şellingdə olduğu kimi, sonrakı illər gənclikdə qəbul etdiklərinin “həzmi”, saf-çürük etməsi ilə məşğul olurlar. Maraqlıdır ki, gənc yalnız öz dünyasını düşündəndə, Şelling kimi, “mən – azadlıqdır”,² – deyə bilər. Lakin bu, təcrid olunmuş bir aləmdə var olmaq deyil. Hər halda, gənc bu “azadlığı iki kateqoriyanın – mümkün və zərurinin dialektikası”³ kimi dərk etməyi bacarır. Bununla yanaşı, o, öz dünyası ilə real həyatın nisbətini də unutmur və hər birinin hansı gücə və niyyətə sahib olduğunu çox yaxşı anlayır. Bunu nəzərdə tutaraq Kyerkeqor “xəbərdarlıq edir”: “Mən,

¹ *Kyerkeqor S. Adı çək. əsər, s. 255.*

² *Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 267.*

³ *Yenə orada.*

əlbəttə, dünyanın böyük əhəmiyyət verdiyi bir şey deyil, məhz ona maraq azdır, onun səndə olduğunu göstərmək riskli bir şeydir”.¹ Belə gənclər heç bir maneə tanımadıqlarına görə yalnız irəli gedirlər.

Və yəqin ki, onların hər birinin ürəyindən Ülvinin dediyi bu arzu keçir:

*...Bilin, deyilməyənləri
Demək üçün yaşayıram.*²

Bəli, gənc böyük bir yaradıcılıq od-alovu, coşqusu yaşayır, özünü qüdrətli, xilaskar kimi hiss edir. Lakin hər dəfə o, cəmiyyətin soyuq sifəti ilə üzləşəndə içini bir qorxu bürüyür: izsiz getmək, böyük okeanın damlaları arasında əriyib yox olmaq, özü kimi yaratdıqlarının da bir kənara atılmaq qorxusu. Eynəlqüzat Miyanəci bu gün də olmasa, nə vaxtsa eşidilmək arzusundadır: “Günlər keçəcək, bir səhər görəcəksən ki, Eynəlqüzat bu müvəffəqiyyətə nail olubdur”.³ Bəlkə də bu səbəbdən, gənc uzaq keçmişdən bu qədər qida alır – ölümsüzlüyün hansı məqamda olduğunu anla-

¹ *Kyerkeqor S. Adı çək. əsər, s. 270.*

² *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi..., s. 90.*

³ *Məmmədov Z. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi, s. 117.*

maqla özü də eyni yolu getmək istəyir. Eyni zamanda, tarixin səhifələrinin necə amansızca kimləri isə “udub yox etdiyini” də görür. Kyerkeqor deyir: “Narahatlıq – həyata, bizim şəxsi gerçəkliyimizə həqiqi münasibətdir”.¹ O, öz dövrünün faciəsini anlayır, onun həlli yollarını arayır, heç olmasa, öz yaşlılarına təsir göstərmək istəyir. Lermontov yazır:

*Mən bizim nəslə məyus bir nəzərlə baxıram,
Onun sabahı ya boş, ya qaranlıq olacaq.
O idrak və şübhələr ağırlığı altında
Hərəkətsiz qalaraq süstləşib qocalacaq.*²

Ülvi də gələcəyə xoş bir xəbər aparmaq üçün yaşlılarını bu gün mübarizə aparmağa çağırır:

*Döyüslərdə yağrulmuşuq
Gələcəyə qaranquşuq.
Həyat üçün doğulmuşuq,
Vətən üçün ölməliyik.*³

Yeri gəlmişkən, burada çox əhəmiyyətli bir məqamı vurğulamaq lazımdır: gənc ömrünün “odlu-alovlu”, böyük ideyalarla aşıb-daşan mərhələsini “başa vuranda” ağır depressiya yaşayır. Hətta bu həyata bir nifrət yaranır. Onlar keşməkeşli həyatdan, bu dünyanın pozulmayan çərxindən, fərq qoymadan hər şeyi üyüdən “dəyirmanından” şikayətçi olur, bir vaxtlar tutuşub alışıqları ideyaların puçluğunun günahını həyatda axtarırlar. Bayron yazır:

*Keçdi ümidlərin, həyəcanların, hökmlərin dəmi
Eşqin odu – hər şey artıq kənardadır.*⁴

¹ Kyerkeqor S. Adı çək. əsər, s. 251.

² Lermontov M.Y. Seçilmiş əsərləri, s. 52.

³ Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi..., s. 9.

⁴ Байрон Дж.Г. Избранное, с. 57.

Sanki simurq yarıb külə dönür. Belə gənclər öz zamanında deyilməli olan sözü deyə bilməyəcəklərinin həyəcanını, hikkəsini həzm edə bilmirlər. Özlərini aldanmış, günahsız yerə incidilmiş hiss edirlər. Hər halda, bu qoca dünyada özünün tək deyil, milyonlardan biri olduğunu, bu həqiqətlərin səndən əvvəl, hətta daha gözəl şəkildə deyildiyini qəbul etmək o qədər də asan deyil. Özünü, öz mahiyyətini, bu həyata gəlişinin səbəbini anlamağa çalışan və bunun üçün “*varlıq badəsini göz yaşları ilə isladaraq gözüyümülü içib*” yalnız ölüm ayağında gözlərini açan Lermontov böyük bir çəşqinliqlə deyir:

*Görürük ki, o qızıl badə
Boşuymuş elə əzəldən.
Onun içindəki mey – arzularıymış,
Sən demə, heç o da bizim deyilmiş.¹*

İçində arzuların aşıb-daşdığı bir gənc təbii ki, bu dünyadan izsiz getmək istəmir. Ülvə yazır:

*Arzum budur həyatda,
Nə dərd, nə qəm olaydı,
Məndən sonra dünyada
Bircə şeirim qalaydı.²*

Məhz belə məqamda, “külündən təkrar alovlanmaq” üçün bələdçiyə ehtiyac özünü daha qabarıq göstərir. Əgər onun öyrəndikləri elə bir dəfəlik idisə, bir daha alovlanma bilmir, tükənir. Yox, o, bütün varlığı ilə qədimdən uzanan müdriklik zolağının bir məqamıdır, külündən təkrar alovlanmalar ömrü boyu dəfələrlə təkrar olunacaq. Deməli,

¹ *Лермонтов М.Ю. Стихотворения...*, с. 37.

² *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 62.

özünüdərək və bələdçisinin vasitəsilə ilahi aləmdən aldığı biliklər məhz bu məqamda onun dadına yetir. O anlayır ki, *heç vaxt tükənməyən bir bilik mənbəyi və həyatını mənasızlaşmağa qoymayan bir missiyası var*. Bu duyğu, alovlanıb-sönmələr tədricən onun coşqun təbiətinə də bir sakitlik gətirir. Və bütün bu proseslər onun özünü ifadə edən yaradıcılığında əks olunur. Buna görə, yaradıcılığı gəncin həm qorxu yeri, həm xilasdır, həm əbədiyyətə, həm də ölümə aparan yoludur. Yaradıcılığı gəncin özüdür – bəzən üsyan edən, bəzən onu qəbul etmək istəməyən insanlar arasında təsdiqlənmək istəyidir. Məsələn, Puşkin öz yaradıcılığı ilə özünə bir abidə ucaltıldığını deyir:

*Yox, mən ölməyəcəyəm, cismim torpaq olsa da,
Rübabımın səsində ürəyim döyünəcək.
Bircə şair qalsa da qədim, ulu dünyada,
Əbədi şöhrətimlə mənəm yaşayan demək.¹*

Ülvi isə 15 yaşında öz cığırını ulu sələflərinin yollarına qatmağa həvəsləndirir:

*Mübarizə aparır,
Milyon-milyon “şairlər”
Bu yola çatmaq üçün.
Öz açdığı cığırı
Bu yola qatmaq üçün.²*

Gənc ruhunun yangısı ilə, Yaradanın lütfü ilə yaratmaq ehtiyacı hiss edir. Əlində hansı silah varsa, onunla. Təbii ki, tarixdə heç də həmişə, qılınc və qələm bərabər olmayıb. Ancaq tarixə baxanda bir həqiqət göz önündədir –

¹ *Puşkin A.S. Şeirlər, poemalar, povestlər*. Bakı, Yazıçı, 1987, s. 12.

² *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 46.

***qılinc nə qədər güclü olsa
da, yazan qələmdir.***

Yaratmaq qüdrəti, yaradıcılıq eşqi – öz içindəki enerji ilə yeni üfüqləri fəth etmək qüdrəti bütün digər hissləri üstələyir. Məhz o, gəncə bütün çətinliklərə sinə gərmək, maddi zərbələrdən sınınamaq əzmi verir. O, gəncin qarışıq hissləri, düşüncələri arasında yeganə aydınlıqdır. O, min bir qorxunun, təhlükənin arasındakı sabitlikdir, etibardır. O, məhdudiyətlər arasında azadlıqdır. Ən əsası isə, o, özünü-ifadə və özünü-təsdiqdır. O, dilbilməz cəmiyyətlə yeganə ünsiyyət vasitəsidir. Çünki Kyerkoqor dediyi kimi, “...saf bəşərilikdə qapanıb qalmaqla, yaxud ümumi tarixə heyran qalanın rolunu oynamaqla öz-özünü aldatmağa dəyərmimi?”¹ Yaradıcılıq, sözün məcazi mənasında fatehlik artıq bir ürəyə sığmayıb aşıb-daşan hisslərin, düşüncələrin ətrafa saçılmasıdır ki, Şelling də onu “hadisə deyil, əməl”² adlandırır.

Dediyimiz kimi, gənclər yalnız öz mən-lərindən çıxış etsələr də, yazdıqları, çətdirməyi istədikləri bütün bəşəriyyəti ehtiva edir. Öz kiçik dünyasında nəinki bütün aləmi, Mütləq Həqiqətin özünü də axtarıb tapan gənc gördüklərini, yaşadıklarını öz içində saxlamaq qüdrətində olmur. Bildiklərini, dərk etdiklərini bacarıqlarına müvafiq olaraq bəşəriyyətə çətdirməyə başlayır. Lermontov dediyi kimi,

*Şair də belədir: fikir gəldimi
Ruhunu boşaldıb – deyir qələmə.
Oynaq rübabının söz sehri kimi*

¹ *Kyerkeqor S.* Adı çək. əsər, s. 251.

² *Шеллинг Ф.В.* Сочинения, с.1009.

*Nəğmə deyə-deyə dünya-aləmə,
Cənnət yuxusunda bayılar, gedər.¹*

Zatən buna görə onlar öz ilkin çərçivələrini sındırırlar. Özünü “zəmanənin qəhrəmanı” kimi təsvir edən Lermontov bunu belə əsaslandırır: “İnsan ruhunun, hətta ən xırda bir insan ruhunun tarixi, bütün bir xalqın tarixindən çətin ki, az maraqlı və xeyirli olsun, bu tarix bilavasitə yetkin bir zəkanın özü üzərində apardığı müşahidələrin nəticəsi olduqda, həm də başqalarında rıqqət və təəccüb oyatmaq arzusu ilə yazılmadığı zaman daha maraqlı və xeyirlidir”.² Lakin bu, adi bir insanın həyatı, düşüdükləri deyil. Söhbət ruhu ilahi aləmlə vəhdətdə olan, düşüdükləri əsrlərdən bəri öz varlığını qoruyub saxlayan ideyalar dünyasından qaynaqlanan, ta qədimdən bu günə uzanıb gələn insanlıq zəncirinin bir halqası olan insandan gedir.

Beləliklə, bir daha vurğulamaq lazımdır ki, öz üzərində ali missiyanın varlığını anlayan və qəbul edən hər bir insan bu duyğularla yaşayır. Sadəcə, gənc yaşlarda burada bir az tələskənliyin, bir az emosiyaların, pərakəndə enerjinin çoxluğunun, bir az tənhalığın, bir az qorxunun, bir az üsyankarlığın, bir az da fədakarlığın, cəngavərliyin izlərini sezmək olar. Bu qədər qarışıq, dolaşq hisslərin arasında öz məqsədini itirməyib yalnız ona doğru getməyin özü də bir hünər istəyir! *Bu, obrazlı desək, fikri dağımıq, gözləri xəyal-pərvərliklə göylərə dikilən bir adamın çəkici barmağına deyil, düz mismarın üstünə vurub bir zərbə ilə onu dibinə qəddər taxtaya çalmağına bənzəyir. Alovlanıb külə dönəndən sonra külündən təkrar doğulmağa bənzəyir!*

Deyilənlərdə incə bir məqamın üzərində təkrar

¹ *Lermontov M.Y.* Seçilmiş əsərləri, s. 15.

² Yenə orada, s. 342.

dayanmağı zəruri hesab edirik: gəncin qılıncı nə qədər kəskin olsa da, qələmi çox həzin, zərif anları tərənnüm edir. Biri ətrafına reaksiyasının, digəri daxili dünyasının ifadəçisidir. 21 yaşında Konstantinopolu fəth edib dünyanın nizamını dəyişən Sultan Fateh yazır:

*Hiç kimse yok kimsesiz
Herkesin var bir kimsesi
Ben bugün kimsesiz kaldım
Ey kimsesizler kimsesi.*¹

Yaxud 15 yaşında yeni dövlət qurmağa başlayan Xətai yazır:

*Firqətin oduna yandım, canü dil oldu kəbab,
Kimsə halimdən xəbərdar olmadı, heyf oldu heyf.*²

Onu da mütləq əlavə etmək lazımdır ki, gənclik öyrənmək, böyümək dövrüdür. Əks halda, o, əlindəki biliklərlə digərlərindən heç nə ilə fərqlənə bilmir. Belə olan halda, gənc öz mən-ində bütün dünyanı görsə də, özündə bu dünyanı fəth edəcək güc hiss etsə də, özünün bu aləmdə yerini görə bilmir, öz artıqlığını, lazımsızlığını hiss edir və düşünür ki, heç kəsin ondan xəbəri yoxdur. Əslində, haqlıdır, çünki gedəcəyi yolda zətən yalnızdır. Biz bu barədə daha əvvəlki bölmədə söhbət açmışdıq. Bununla belə, insan həm də sosial varlıqdır və gənc burada reallığın acı bir təcrübəsini də yaşamalı olur. Öz düşüncələrində Universal həqiqət axtaran, tarixdə iz qoymaq üçün bütün bəşəriyyətə meydan oxuyan gənc məişət səviyyəsində naşı qalır, onu aldatmaq,

¹ Avni (Fatih Sultan Mehmed) Şiirleri
<https://www.antoloji.com/kimsesiz-hic-kimse-yok-siiri/?siralama=p>

² *Xətai Şah İsmayıl*. Əsərləri. 1-ci cild, qəzəllər, s. 114 // <http://elibrary.bsu.az/sekil/---1--.pdf>

tora salmaq, onlara xəta toxumaq çox asan olur. Kyerkeqor yazır: “Dahi hər şey etməyi bacarır. Bununla belə, o, heç kimin görmədiyi bir boş şeydən asılıdır. Elə boş şey ki, dahi yalnız özünün qüdrəti sayəsində ona ümumi əhəmiyyət verir”.¹ Əslində, gənc hər şeyi görür, lakin bütün bu təhlükələrin onun ruhundan çox-çox uzaq olduğunu düşünür. Şelling yazır: “Zahiri qüvvə yalnız zahiri nemətləri oğurlaya bilər, ruha dəyə bilməz; o, zaman daxilindəki əlaqəni kəsə bilər, əbədi, həqiqi ilahi eşqin əlaqəsini deyil. Ruh sərt və hissiz və ya sevgidən imtina edən kimi çıxış etmir, ancaq göstərir ki, məhz iztirablarda sevgi hissi varlıqdan daha uzun sürən bir hissdır və o, ilahi halədə zahiri həyatın və ya xoşbəxtliyin xarabalıqları üzərində yüksəlir”.² Bəli, ruhunu düşünən gənc üçün maddi həyatın heç bir əhəmiyyəti qalmır. Miyanəci öz taleyi ilə Mənsur Həllaca bənzəyəcəyini hiss edərək bildirir ki, “biz Allahdan ölüm və şəhadəti özümüz istəmişik. Özü də onu üç qiymətsiz şeylə istəmişik. Haqq necə tələb etmişsə, o sayaq istəmişik”.³ Bəlkə də ruhunu, dolayısı ilə bütün bəşəriyyəti düşünərək maddi tələbatlar hüdudundan kənara çıxma bilməyən qanunları heçə saymasıdır (daha doğrusu, onların fəvqünə qalmasıdır) ki, hər kəsi ona düşmən kəsir.

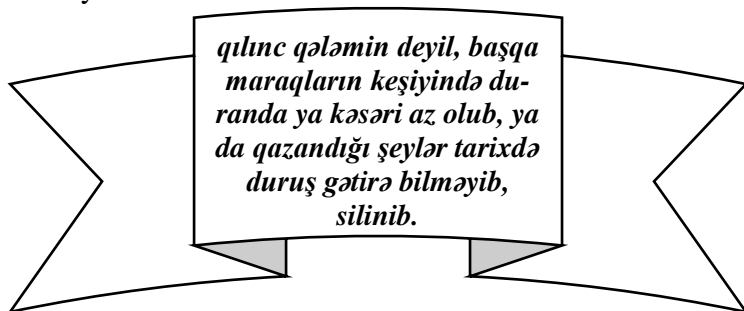
Beləliklə, gəncliyin çox əhəmiyyətli bir xüsusiyyətinin – axtarış marağının təhlilini yekunlaşdırdıq. İnsan doğulandan həyatının müəyyən hissəsində qeyri-şüuri, müəyyən hissəsində isə şüurlu olaraq Yaradanın ona öyrətdiyi adları, həqiqətləri axtarır. Tapır və tapdıqca bütövləşir, İnsan adının hikmətini dərk edir. Gənclik bu axtarışın

¹ *Kyerkeqor S.* Adı çək. əsər, s. 193-194.

² *Шеллинг Ф.В.* Сочинения, с. 919.

³ *Еунəлқүзат Мианəци.* Тəмһидат, Баки, Адилəғлу, 2006, s. 5.

şüurlu mərhələsinin başlanğıcı, ən məhsuldar dövrü və bunun əsasında şəxsiyyət fenomeninin qurulduğu bir vaxtdır. Təhlillərimizdə axtarışa iki aspektdən işıq salmağa çalışdıq. Birincisi, axtarışın üsullarıdır. Düzdür, biz simvolik olaraq onu qılinc və qələmə ayırdıq, ancaq məlum faktdır ki, onların yerini zamanla tarix dəyişdirə də bilib, hər ikisinə eyni zamanda ehtiyac da yaradıb, yaxud qələmin üzərinə qılincin missiyasını yükləyib. Deyilənlərdə maraqlı bir məqam var: şəraitdən asılı olmadan qələm hər zaman varlığın zəruri sütunlarından biri olub, qılinc sadəcə o qələmin keşiyində durub. Belə olmasa, müqəddəs mətnə qələmə and içilməzdi. Bu kontekstdən çıxış edərək belə bir cəsarətli iddia da irəli sürməyə cəhd etdik:

Bəlkə də bunu anlayan böyük sərkərdələr mütləq yanlarında bir alim, bir tarixçi gəzdiriblər ki, şəxsi tarixini yazdırsın.

Hər nə qədər biz tarixən qılinc tutan və uğur qazanan gənclərdən danışsaq da, qılinc yalnız sözün müstəqim mənasında qəbul edilməməlidir, təbii ki. Biz həmin qılinc sahiblərinin özlərinin də necə bir hikmət mənbəyindən qidalıqlarını, istiqamətləndirildiklərini göstərmişik. Əslində, həmin gənclərin adını tarixə yazanın qılinc deyil, qılinc-qələm vəhdətinin olduğunu əsaslandırmağa çalışmışıq.

İnsan yalnız ruhdan ibarət deyil, həm də sosial varlıqdır. Qılnc onun ətrafına münasibətini də təyin edir: mövcud vəziyyətlə bərişib minlərdən, milyonlardan biri olacaq, yoxsa kəskin düşüncəsi ilə bu toru, çərçivəni sındırıb fərqli bir müstəviyə qalxa biləcək. Və yenə də qılnc və qələm tandemi yaranmalı olur: irəli gedən yalnız güc deyil, həm də təfəkkür olmalıdır ki, bir-birini tənzimləyə bilsin.

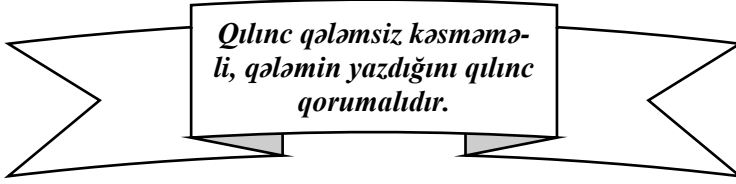
Bu bölməmizdə axtarışın üsullarından sonra, xüsusi diqqət ayırdığımız ikinci məsələ axtarışın mahiyyətidir. Axtarış hər bir gəncə məxsus başlıca prosesin mənəvi tərəfidir. Bunun zahiri tərəfi isə yaradıcılıqdır, daha doğrusu, yaradıcılığın nəticəsi. Yaradıcılıq da fərqli olur. Bir var insanın mən-nindən keçib, orada İlahidən süzülüb gələn hikmətlərlə qarışib təkrar üzə çıxan yaradıcılıq, bir də var, yalnız zahiri dünya ilə kifayətlənib yaratdığı da yalnız bura üçün nəzərdə tutulan yaradıcılıq. Əgər birinci zamana və məkana sığmırsa, əsləri rahatca adlayıb keçə, tarixə meydana oxuya bilirsə, ikinci müəyyən həvəsin təzahürü kimi, ani olaraq parlayıb yox olur. Bunu nəzərdə tutaraq, biz də diqqətimizi məhz birincinin təhlilinə cəmləmişik.

Biz əvvəlki bölmələrdən başlayan təhlilləri burada davam etdirməklə bir həqiqəti vurğulamağa çalışırıq – gəncin axtarışları öz Mən-indən başlamalı, ilk növbədə, özünü dərk etməlidir ki, kimi təsdiq edəcəyini bilsin. Özünütəsdiq gəlişi gözəl söz deyil, şəxsiyyət adlanan bir fenomenin cəmiyyətə, tarixə təqdim edilməsidir. İnsan öz şəxsini nə qədər mükəmməl tanısa, öz mənəvi gücünü nə qədər dəqiq qiymətləndirə bilsə, bir o qədər gedəcəyi yolu düzgün təyin edə bilər, bir o qədər formalaşdıracağı şəxsiyyətin konturlarını dəqiq və aydın çəkər. Deməli, axtarış prosesində hər gəncin yaratdığı ilk şey Özüdür, daha doğrusu, Özü

olmalıdır. Yalnız bu halda onun axtarırlarının növbəti gedişi olduğu mühitin fəvqünə qalxıb, mövcud çərçivələri sındırmaq gücündə olacaq.

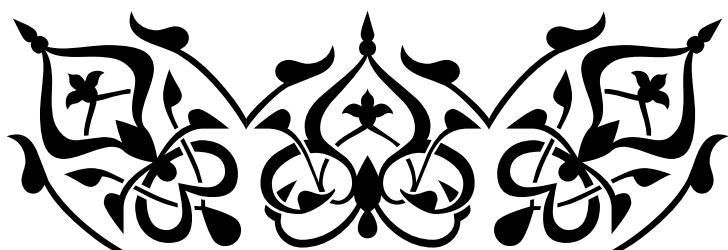
Gənclərin axtarırlarının təzahürü olan yaradıcılığı da birmənalı qəbul etməməliyik. Təhlillər zamanı belə məlum oldu ki, axtarışın uğuru, ilk növbədə, Bələdçidən asılıdır. Bu bələdçi həm gənc üçün naməlum hikmətləri izah edir, gedəcəyi yollara vaxtında işıq salır ki, o, öz seçimində yanlışlığa yol verməsin. Ən vacibi isə, bələdçi gənclə keçmiş arasında bir körpü rolunu oynayır və gənc tarixi sanki rahatca seyr edə bilər, hansı həqiqətin illərin sınağından keçə biləcəyini, hansı hünərin millətə xeyir gətirəcəyini, hansı vəziyyətdə hansı işarəni gözləyəcəyini anlayır. Bu bələdçi bəzən gəncin özünün oxuduğu kitablardan ruhuna doğma gələn şəxsiyyətlər, qəhrəmanlar da olur. Yetər ki, gəncin ruhu axtarışda olsun. Bu ruhun yaradıcılığının səviyyəsi onun çata bildiyi həqiqətlərdən bilavasitə asılı olur. Biri tarixdən, millətin yaddaşından bir əhəmiyyətli məqamı tutur və yolunu o andan tutub başlayır. Onun yolu, yaradıcılığı da sanki həmin anın açılmasına xidmət edir. Digərlərindən fərqli olaraq öz reallığını daha dərinləndirən, dərk edən başqa bir gəncin yaradıcılığı da reallığın fərqli bir baxış bucağından şərhli, tərənnümüdür. Bu yaradıcılığın ən əhəmiyyətli tərəflərindən biri də budur ki, bu gün yazılan, yaradılan şeylər sabahın gənci üçün bələdçi rolunu oynamalıdır. Axı, Xə-tailər, Sührəvərdilər bu gün tarix olsalar da, onlar da müəyyən *indi*-də yaşayıb yaradıblar. Dünənlə əlaqə qurub, universal həqiqəti qorumaqla gəncin yaradıcılığı həmin xəttin gələcəyə ötürülməsinə məsuldur. Bundan çıxış edərək belə bir iddianı təkrar vurğulamaq istərdik: gəncin axtarışında

olduğu kimi, yaradıcılığında da qılınc və qələm tandemi olmalı, bir-birini tamamlamalıdır.

Təkrar edək ki, söhbət yalnız polad qılıncdan deyil, həm də sözün kəsərindən, itiliyindən, lazımı yerdə “Qordi düyününü kəsə bilmək” cəsarətindən, Zülfüqar kimi ədalət və mərifəti tarazlaya bilən düşüncədən gedir. Belə bir qılınc-qələm vəhdətini qazanmaq imkanı ilk dəfə gənclik dövründə verilir və hər gənc bu imkandan mütləq yararlanmalıdır.

Mən və cəmiyyət

*“Səni tanımurlar deys narahat olma!
Narahat ol ki, sən tanınmağa layiqsənmi?!”*

Konfutsi

*“Hər insanın içində bir günəş var.
İmkan verin parlansın!”*

Sokrat

Bizim tez-tez təkrar etdiyimiz bir həqiqəti bir daha vurğulayaq: *gənclik insanın ilk şüurlu və iradəli seçim dövrüdür*. Təsadüfi deyil ki, Konstitusiyaya görə, bir vətəndaşa seçim haqqı məhz gənc yaşında verilir. Bunun yanına incə və əhəmiyyətli bir fakt da əlavə edək: *bu seçimi yalnız gənc etmir, onun özü də cəmiyyət tərəfindən seçilir*. Bəli, əgər cəmiyyət uşağa öz təsirini onun valideynləri vasitəsilə göstərirdisə, gənclikdə bu təsir bilavasitə baş verir. Üstəlik, uşağın hər hansı bir əks təsir gücü olmadığı halda, gənc, əksinə, özü də böyük təsirə malik olur. Təbii ki, bu qarşılıqlı təsir prosesi heç də tam uyğunluq və harmoniya şəklində baş vermir. Bunu nəzərə alaraq, cəmiyyət mövzusunun ayrıca təhlil etməyi qərara aldığımız.

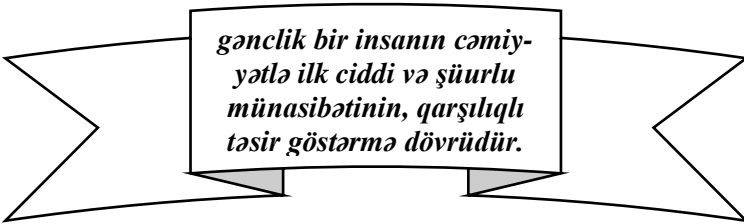
Əslində, cəmiyyət mövzusunun hər bölümündə bu və ya digər səviyyədə toxunmalı olmuşuq. Burada isə məsələni daha da konkretləşdirmişik: cəmiyyətin qarşısına gənci sosial, bioloji problemləri, əxlaqı ilə deyil, Mən-i ilə çıxarmışıq. Başqa sözlə desək, insanın identikliyinə təyin edən fenomenlə.

İnsan və cəmiyyət problemi müxtəlif aspektlərdə tədqiq edilmiş və edilməkdədir. Tarixi faktların, gələcək proqnozların təhlilinə istinadən cəmiyyətin yeni modelləri hazırlanıb təqdim edilir və bütün bu cəhdlər insan və cəmiyyət arasındakı qarşılıqlı anlaşmanı artırmağa, aralarındakı mümkün ziddiyyətləri həll etməyə, hər birinin həm ayrılıqda, həm də bərabər şəkildə yüksələn xətt boyunca inkişafına

xidmət edir. Onu da xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, bir çox hallarda insan və cəmiyyət arasındakı sıx əlaqəyə baxmayaraq, onlar iki ayrı, müstəqil obyekt kimi nəzərdən keçirilir ki, bu da hər ikisinin daha dərinəndən araşdırılmasına imkan yaradır.

Bəli, insan və cəmiyyət bir çox məsələni ehtiva edən mürəkkəb problemdir və bilavasitə mən-in cəmiyyətlə münasibətləri bunlardan biridir. Yəni insan bütün xüsusiyyətləri ilə deyil, yalnız Mən olaraq cəmiyyətlə qarşılaşdırılır, üz-üzə qoyulur. Onu da əlavə edək ki, burada müxtəlif münasibətlərdən danışmaq mümkündür və bu fərqli baxış prizması məsələnin ayrı-ayrı tərəflərinin işıqlanması deməkdir. Belə ki, bir var cəmiyyətdən fərdə, zahirdən batinə doğru istiqamətlənən tədqiqat, bir də var fərddən cəmiyyətə, batindən zahirə doğru. Mövzumuzdan çıxış edərək, ön planda gəncin “mən”i, mənəviyyəti, iç dünyası duracaqdır. Belə ki, məqsədimiz gəncin mən-indən çıxış edərək onun cəmiyyətlə əlaqəsini araşdırmaq, bu “mövqedən” cəmiyyəti dəyərləndirərək subyektin obyektivləşməsi prosesində gedən dəyişiklikləri təhlil etməkdir.

Gənclik və cəmiyyət ilk baxışda insan və cəmiyyət mövzusunun tərkibində görünsə də, əslində ayrıca bir mövzu, hətta problemdir. Söhbət, təbii ki, gəncin yaşına və düşüncə tərzinə görə fərqlənməsindən və cəmiyyətlə münasibətindən gedir. Bu nöqteyi-nəzərdən bir məsələ daim diqqət mərkəzində tutulur:

Deməli, qoyulan problemi nisbətən konkretləşdirsək, gənc mən və cəmiyyət kontekstində təqdim ediləcəkdir. Məsələ burasındadır ki, əvvəllər də dönə-dönə qeyd etdiyimiz kimi, gənclik Mən-in daha qabarıq, daha iddialı şəkildə təzahür etdiyi bir çağdır. Əksər hallarda cəmiyyətlə üz-üzə duran, onunla razılaşmayıb öz yolunu salmağa çalışan da gəncin sosial tələblərindən daha çox, Mən-inin çağırışları olur.

Onu da əlavə etmək lazımdır ki, gəncliyin spesifik cəhətlərini ön planda tutmalı olsaq, o zaman, gənclik və cəmiyyət mövzusu nisbətən fərqli çalarlar qazanar. Əlbəttə, gənclə yetkin adamın cəmiyyətlə münasibəti eyni olmur, ola da bilməz. Belə ki, özündə xüsusi istedad, Yaradan tərəfindən verilmiş bir missiyaya malik olduğunu düşünən və buna inanan gəncin çılğın enerjisi, mənəvi gücü, ilahi həqiqətlərə birbaşa yetikliyi, cəmiyyətdə öz izini qoymaq istəyi, mövcud çərçivəni dağıdıb lider kimi başqalarını da arxasınca aparmaq əzmi öləri olmur. O, müəyyən nəticə əldə etmək üçün bütün potensialını, gücünü səfərbər edir. Bununla belə, onun qarşısında zəif bir dəstə deyil, illərlə oturuşmuş adətlərə, tələblərə söykənən, yazılmış və yazılmamış qanunlarla yaşayan bir cəmiyyət durur. Bu qarşılaşma tələp yüklü bir məqamdır və onun gedişindən asılı olaraq gənc bir cəmiyyətin ya hərəkətverici qüvvəsinə, yeni nəfəsinə, ya da bu cəmiyyətin daha da möhkəmlənməsi üçün növbəti “bəsləyici qidaya” çevriləcək.

Hər nə qədər əvvəlki bölmələrdə tez-tez Mən fenomeninə müraciət etsək də, bəzən müəyyən açıqlamalar versək də, onun mahiyyətinin, bir növ arxitektonikasının şərhini indi – cəmiyyətlə nisbətdə verməyi daha məqsədəuyğun hesab etdik. İstər-istəməz sual yaranır: kimdir Mən?

Onu tanımaq nə dərəcədə vacibdir? Nə üçün şəxsiyyəti deyil, məhz Mən-i cəmiyyətlə üz-üzə qoymaq istəyirik? Əvvəlki təhlillərimizdən çıxış etsək, ilk deyəcəyimiz cümlə bu olar: Mən – gəncin içindəki həmin gizli səsdır ki, onun hərəkətlərini, axtarışlarını düzgün istiqamətə yönəldir. Tarixə də qısa bir baxış salaq.

Upaşişadların fəlsəfəsində (e.ə. VI əsr) deyilir: “...Atman... insan ruhunda olmaq etibarı ilə əsasdır, ancaq ruhun bütün şəxsi funksiyalarından azad olan “saf mən”dir. ...Kim bu “mən”i tanısa, bütün kainatı tanımış olur.¹ Ağacın varlığı kökündən, binanın quruluşu bünövrəsindən asılı olduğu kimi, “mən” də insanın mahiyyətinin, var oluşunun təməlidir. Lakin o, təməldədir, üzdə hər zaman görünür. Şteynerin yazdığına görə, “«Mən» nəfs və bədəndə yaşayır; ruh isə “mən”də yaşayır. “Mən”də ruhdan olan şey əbədidir. Çünki “mən” öz varlığını və əhəmiyyətini əlaqəli olduğu şeydən alır”.² Berdyayev isə bildirir ki, “ağıl ruhun məkanıdır və Allah orada təzahür edir. Ruhun ali idrakı eyni zamanda həm də özünüdərkdir”.³ “Mən”lə ruhun əlaqəsini nəzərə alsaq, onda Berdyayevin fikrindən belə nəticə çıxartmaq olar ki, “mən”in məkanı ağıldır. Dekart “mən”i daha geniş anlamda götürür: “Deməli, “mən”, ciddi qəbul etsək, yalnız düşünən şeydir, yəni ruh və ya nəfs və ya ağıl (intendement) və ya əql (raison)... “Mən” heç də insan bədəni adlanan orqanların birləşməsi deyil”.⁴ Əslində, ilk baxışda

¹ Джнанакришна. Виджнянапада. Философия сосредоточения. <http://yogami.narod.ru/pada9.html>, с. 3.

² Штейнер Р. Теософия. Введение в сверхчувственное познание мира и назначение человека. М., Амрита-Русь, 2004, с. 37.

³ Бердяев Н.А. Дух и реальность. М., ООО “Издательство АСТ”; Харьков: “Фолио”, 2003, с. 247.

⁴ Декарт Р. Избранные сочинения. М., Наука, 1950, с. 344.

deyilənlərdə kəskin fərq yoxdur. Lakin biz diqqəti başqa bir məsələyə yönəltmək istərdik: “mən”in daşdığı funksiyaya. Şteynerə görə, “mən” insanı Allahla əlaqələndirməklə yanaşı, bir ruh daşıyıcısı kimi həm də bədən və nəfsi əlaqələndirir. Berdyayev insan bədənini bu əlaqədən kənarlaşdırır, yəni “mən” və bədəni bir-birindən ayırmaqla “mən”i cəmiyyətdən də ayırmış olur. Dekart da nəinki insan bədənini bu əlaqədən kənar qoyur, üstəlik “mən”i bütün düşünən şeylərin məskəni olaraq qəbul edir. Hər mütəfəkkirin öz prinsipindən irəli gələn bu fikirlərdə bir ortaq detal var: “mən” insanın insanlıq xüsusiyyətinin ən başlıcası, Allahın insanda təzahür meydanıdır. Bu təzahürü ruhda, təfəkkürdə, ağılda və s. görən mütəfəkkirlər müvafiq olaraq “mən”i də ruh, təfəkkür, ağıl və s. olaraq qəbul edirlər. Beləliklə,

“Mən” – insanda Allahdan olan ilahi zərrədir və ya insanı Allahla vasitəsiz olaraq bağlayan ilahi bağıdır.

Mən-in səsi əslində ilahidən gələn və məhz bu ruh üçün nəzərdə tutulan hikmətin, həqiqətin səsidir.

Mən-in səsinə vaxtında eşidəndə, dediklərini vaxtında və olduğu kimi dəqiq həyata keçirəndə buna istedad deyirlər.

Bəzilərinə bu səs musiqi ilə, bəzilərinə rəqəmlərlə, bir başqasına rənglə, birinə də sözlə çatdırılır və buna müvafiq

olaraq bəstəkarlıq, rəssamlıq, riyaziyyatçılıq, şairlik, sər-kərdəlik istedadı ortaya çıxır. Lakin bu yalnız böyük nurun ilk şərtisidir. Ən çətini onun mahiyyətindəki hikməti sezib, onu çatdırmağı bacarmaqdır. Axı bunların heç biri boş, mənasız informasiya deyil, özündə əhəmiyyətli, dərin və müqəddəs hikmət daşıyır.

Mən – real və idealın, məhdud və sonsuzluğun qarşılaşdığı, çarpışdığı bir məkandır. Çünki məhz burada gənc öz gücsüzlüyünü, acizliyini görməklə yanaşı, ruhunun sonsuz bir qüvvə, tükənməz bir mənbədən qaynaqlandığını da hiss edir. Eyni zamanda, mən – bir andır, məhdud bədəndə ilahi başlanğıcın ara-sıra özünü büruzə verdiyi an. Kyerkeqor bu anı belə təsvir edir: “An – elə bir ikimənalılıqdır ki, burada zaman və əbədiyyət bir-birinə toxunur və bununla da müvəqqətilik anlamı yaranır ki, burada zaman dönə-dönə əbədiyyəti ayırır, əbədiyyət isə dönə-dönə zamana nüfuz edir, içindən keçir”.¹ Bu anın verdikləri gözəl şeirlər, ecazkar tablolar, dərin hikmətli əsərlər şəkildə ortaya çıxır. Bu anın hökmüdür ki, 20, 30 yaşında bir gənc min illərin hikmətindən xəbər verə bilər. Bu anın insan həyatındakı əhəmiyyətini hiss edən Ülvi yazır:

*İnsan ömrü –
dəqiqələr, saniyələr...
Bu anların biri boşsa,
İnsan ömrü
bu boşluqdan,
soyuq çəkər.*²

Bu anın sehridir ki, ona bənd olan gənc bir daha

¹ *Kyerkeqor S. Adı çək. əsər, s.184.*

² *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi..., s. 42.*

ondan aralanmaq istəmir, onun arzusu ilə yaşayır. Bu anın qüdrətidir ki, gəncdə bəşəriyyət qarşısında bir cavabdehlik yaradır – *gənc özündə bəşəriyyəti xilas edə biləcək bir güc, yenilik gətirə biləcək bir əzm hiss edir.*

İnsan zahiri və batini xüsusiyyətlərinə görə fərqli varlıqlarla – canlı və ya cansız – müqayisə edilir, onlarla bənzəyişləri araşdırılır. Deyilənlərdə haqlı cəhətlər yox deyil və bu müqayisələr əslində həmin obyektlərdən daha çox, insan fenomeninin tam şəkildə açılmasına xidmət edir.

Ta qədimdən insanın bir müqayisə obyektinə də olmuşdur – Mütləq Varlıq. Fərqli dövrlərdə, fərqli dünyagörüşlərdə necə adlandırılmasından asılı olmayaraq, Onunla aparılan müqayisələr müxtəlif xarakterli olmuş və təbii ki, fərqli məqsədlərə xidmət etmişdir. Məsələn, tanrıları qəzəbli, insanları isə məsum təqdim etməklə insanları gözəl əməllərlə, yüksək əxlaqla bu qəzəbdən uzaq olmağa, bu qəzəbi soyutmağa çağırıblar, yaxud tanrılar ölümsüz, əbədi, müdrik, insanlar isə ölümlü və cahil göstərilməklə insanlar yüksək biliyə, mənəvi saflığa, müdrikliyə sahib olmağa və bu müdrikliklə əbədiyyəti qazanmağa dəvət olunublar. Belə müqayisələrdə insanları irəli addım atmağa meyilləndirən, hətta iddialandıran əhəmiyyətli bir faktor da vardır: insanların tanrılara məxsus əksər keyfiyyətlərə malik olmaları.

İlk dəfə gənclik çağında özünü kənardan görüb dəyərləndirməyə başlayan insanın müqayisələri də bu dövrdən başlayır. Qeyri-şüuri olaraq gənc özündən daha güclü qüvvə axtarır – ya sitayiş üçün, ya bənzəmək üçün, ya yolu ilə getmək, ya da onun qoyduğu izləri silmək üçün. Kimsə bu qüvvəni Yaradanında tapır, kimsə tarixi qəhrəmanlarda. Bütün bunların ortaq məqamı isə məhz müqayisə olunmaq, bənzəmək, yaxud öz fərqi görmək istəyidir.

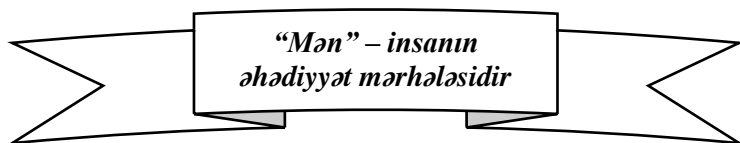
Səmavi dinlərdə Tanrı-insan müqayisələri daha aydın və dəqiq şəkildə aparılır: müqəddəs kitablarda insan Allahın əksər sifətlərinin (hətta bəzi zati sifətlərinin) daşıyıcısı olaraq təsvir edilir. Burada əhəmiyyətli bir məqamı da vurğulayaq ki, istər qədim miflərdə, istərsə də səmavi dinlərdə hər nə qədər insan günahkar, aciz, zəif təqdim edilsə də, məhz ali sifətlərin daşıyıcısı kimi yaradılmışlar arasında yalnız ona kamilləşmə və yüksəlmə imkanı verilir. Məsələn, Qurani Kərimin “Əsr” surəsində deyilir: “Həqiqətən insan həmişə ziyan içindədir, o kəslərdən başqa ki, onlar iman gətirib əməli-saleh olublar, bir-birlərinə haqqı tövsiyə ediblər, səbri tövsiyə ediblər” (Qurani Kərim 103/2-3). Maraqlıdır ki, əfsanələrdə, bəzi dini-mistik təlimlərdə özünün ilahi sifətlərini üzə çıxardan, inkişaf etdirən insan nəinki yer üzünün əşrəfinə, mütləq qüdrət sahibinə çevrilir, hətta tanrının özü ilə də rəqabətə iddialanır. Bilqamıs kimi, yaxud Tanrı oğlu olduğuna inanən Makedoniyalı İsgəndər kimi.

Söylənənlər müəyyən mənada yenilik deyil, eyni zamanda, məhz bu cəhət bizim təqdim etdiyimiz mövzunun təməl nöqtəsidir. Yəni “mən”in təhlilində insanın ilahi keyfiyyətlərin daşıyıcısı olması ön planda tutulmaqla yanaşı, onun cəmiyyətlə əlaqəsi də bu aspektdən araşdırılır.

Onu da əlavə edək ki, öz təhlillərimizdə biz də eyni mövqedən çıxış etməyə çalışmışıq, yəni “mən”in təhlilini insanın, daha dəqiq desək, gəncin Ali Varlıqla müqayisəsi vasitəsilə vermişik. Burada incə bir məqama açıqlıq gətirək: adətən miflərdə, rəvayətlərdə ümumi paralellər aparılır. Biz isə təhlillərimizdə məsələyə daha təfsilatlı və fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən yanaşacağıq.

Orta əsrlərin islam mənbələrində Allah-Təalanın təkliyini, yeganəliyini ifadə edən bir söz kimi “ənəniyyə”

(“mənlik”) və onun sinonimi kimi “əhədiyyət” (“təklük”) sözlərindən istifadə edilir. Allahın bu sifəti Onun bütün digər varlıqlardan kənarında, onların fəvqündə, hətta düşüncə və kəlamlardan belə ucada dayanmış bir varlıq olduğunun dəlilidir. Məsələn, Mühyiddin ibn Ərəbi yazır: “İlahi əhədiyyətə bir kimsə üçün yol yoxdur”¹ və ya “Əgər sən Ona sənidlə baxsan, əhədiyyət olmaz, Onunla və sənidlə baxsan, yenə əhədiyyət olmaz”.² Əhədiyyət və ənəniyyə ilə bağlı deyilən kəlamları digər bir sufi mütəfəkkiri Sədrəddin Konevi belə təhlil edir: “Əhədiyyət Mütləqin deyil, təyin olunmağın bir xüsusiyyətidir, çünki Mütləqin hər hansı bir ismi və vəsfi yoxdur”.³ Eyni mövqeyi Qərb mütəfəkkirlərində də müşahidə etmək mümkündür. Məsələn, Dionisi Areopaqit bildirir ki, “heç bir nur Onu (Allahı) ifadə edə bilməz; hər ağıl və kəlam Ona bənzəməkdən sonsuz qədər uzaqdır”.⁴ Ekxart da onunla eyni fikirdədir: “Allah bütün surətlərdən, sifətlərdən yüksəkdir. Onun barəsində danışma, çünki O bundan ucadadır. Ən yaxşısı susmaqdır”⁵ və ya “Bilirsinizmi, Allah niyə Allahdır? Çünki O, məxluqatdan kənardır”.⁶

yəni hər “mən” insanın fərdi, təkrarolunmaz tərəfinin ifadə-

¹ *İbn Ərəbi Muhyiddin. Fusus əl-Hikəm*, İstanbul, 1946, s. 90.

² Yenə orada.

³ Konevi S. *Vahdet el-vucud ve esasları En-nusus fi tehkiki tavrilmahsus*. Terc: E.Demirli. İstanbul, İz yayıncılık, 2002, s. 75.

⁴ *Ареопагит Дионисий. О небесной иерархии* / Пер.: с греч. www.magister.msk.ru/library/bible/comment/areopag, c. 2/3.

⁵ *Экхарт М. Духовные проповеди и рассуждения* / Перев. с нем. М.В. Сабашникова. С-Пб., Азбука, 2000, с. 152.

⁶ Yenə orada, c. 26.

sidir, var oluşunun özəyi, zatıdır. Öz Mən-ini dərk edən gənc özünü tək, yeganə hiss edir. O özünü bütün cəmiyyətdən təcrid olunmuş, hətta onun fəvqündə görür. O bilir, əmindir ki, unikalıdır, onun bildiklərini başqa kimsə bilmir və bu bildiklərindən istifadə edərək nəinki cəmiyyətə qarşı durur, eyni zamanda, onu dəyişdirməyə, yeni bir axar, rəng verməyə çalışır. Qəribə bir paradoks yaşanır – gənc hər kəs üçün qapalı saxladığı bir nöqtədən çıxış edərək ətrafını, hətta dünyanı dəyişdirməyə cəhd edir. Məcəzi mənada desək,

*Mən – Arximedın Yeri çə-
virmək üçün axtardığı hə-
min nöqtədir. Məhz bu
nöqtə formalaşan İnsanın,
vətəndaşın nüvəsidir.*

Yaradılış iyerarxiyasında Allahın əhədiyyət mərtəbə-sindən sonra Onun vəhdaniyyət mərtəbəsi gəlir. İbn Ərəbinin yazdığına görə, “Allah zatına görə əhəd (tək), adlarına görə külldür (çoxdur)”.¹ Onu da bildirir ki, “ilahi adlar sonsuzdur, çünki o adlar onlardan vaqə olan şeylə tanınır və onlardan vaqə olan şeylər də sonsuzdur”.² Nikolay Kuzanlı isə bütün mövcudatı özündə ehtiva edən Allahı nöqtəyə bənzədir: “Yalnız bir tək nöqtə mövcuddur; o, xəttin bükülüsü və kamilliyidir”.³

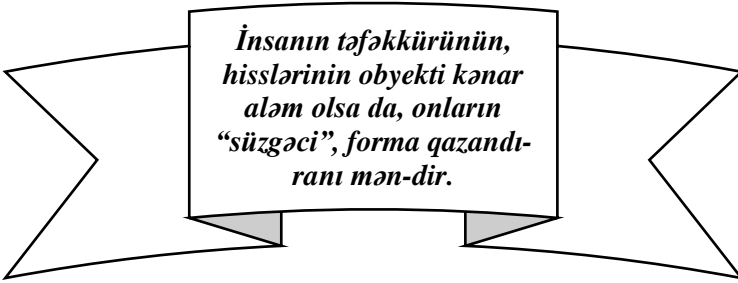
Gənc haqqında ilk təhlillərimizdə onu İnsan adlı xəzinənin kəşf dövrü adlandırmışdıq. İnsanın malik olduğu keyfiyyətlər, qabiliyyətlər, istedad gənclik dövründə daha

¹ *İbn Ərəbi Mühyiddin*. Fusus əl-Hikəm, s. 90.

² Yənə orada, c. 65.

³ *Кузанский Н.* Сочинения: В 2-х т. т. 1, М., Мысль, 1979, с. 419.

qabarıq görünür və gənci tanıdır, haqqında təsəvvür yaradır, onu digərlərindən fərqləndirir. Bu keyfiyyətlərdən bəziləri zamanın, şəraitin ötəri həvəsi ilə yarana, dəyişə və itə bilər, elələri də olur ki, onun mahiyyətindən ayrılmazdır, onun bəşəriyyətinin təyimidir. Bu, Allah-Təalanın bütün ad və sıfətlərinin, o cümlədən bir-birinə zidd olanların tək zat ətrafında birləşdiyi vəhdət aləminə bənzəyir. *“Mən” – insanın bütün keyfiyyət və qabiliyyətlərini birləşdirən vəhdət aləmidir.*

Bəli, Allahın yaratdıqları arasında İnsan ən uca ada, ən yüksək məqama və təbii ki, bütün bu “ən”ləri doğrultması üçün ən ağır yükə sahib varlıqdır. İnsan artıq doğulanda bu keyfiyyətlərlə, bu məsuliyyətlə doğulur və böyüdükcə əlavə keyfiyyətlərə, xüsusiyyətlərə yiyələnir, üzərinə başqa məsuliyyətlər götürməli olur: övlad, qardaş-bacı, valideyn, yoldaş, vətəndaş və s. kimi “vəzifələr”. Əslində, ikincilər birincinin yanında qat-qat yüngül, asandır, çünki keçicidir, dəyişkəndir. Lakin əksər hallarda ikincilər birinciləri üstələyir, unutturur, çünki onları cəmiyyət verir, cəmiyyət tələb edir. Bu vəzifələrin yükü də, mahiyyəti də gənc yaşda aşkarlanır. Hansının daha vacib olduğuna qərar verənə qədər yanlışlar, bədrəmələr olur. Bəzən birincini – daha ağırını üzərinə götürən gənc ikincilərdə geri qalır və buna görə də iradlar, tənbehlər eşidir. Belə bir əhəmiyyətli məqamda

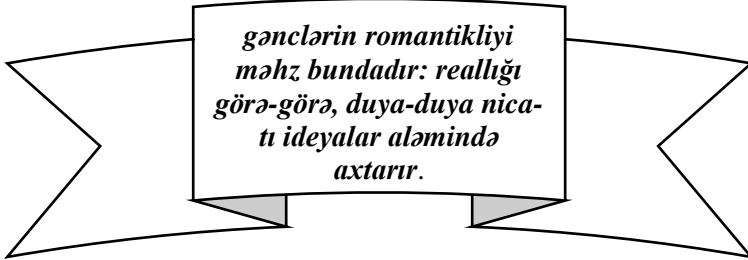
gənc özünü həm hamıdan yüksəkdə, həm də hər kəsdən bədbəxt görür. Hər kəsin gördüyü onun üçün maraqlı deyil, primitivdir, amma onun gördüklərini də heç kim görmür, anlatdıqlarını hər kəs anlamır. O, əzab çəkir... və xoşbəxt olduğu, sayılıb-seçildiyi, ülviyyət və müqəddəslik dolu dünyasına çəkilir və ətrafı da məhz buradan seyr etməyə, buradan dəyərləndirməyə çalışır. Belə məqamlarda onun enerjisi də bir istiqamətə yönəlir və buna görə də onun gücü artır, başqa yaşda göstərmədiyi cəsarəti göstərir, müvəffəqiyyət qazanır. Buna görə, gəncliyin gücü hər kəsi, hətta ən sərt diktaturanı da qorxuya sala bilir. Yeter ki, öz qüdrətini – Mən-ini dərk edib, özünə güvənə bilsin. Missiyasından, özündə kəşf elədiyi gücündən asılı olaraq o ya öz duyduğu gözəlliyi bölüşməyə, ya da kimi isə xilas etməyə qadir olur. Başqa sözlə desək, onun digərlərindən daha bir fərqi, üstünlüyü ondadır ki, istədiyi vaxt sığına biləcəyi, nurlana biləcəyi, yenə təmizlənilib paklaşacağı bir dünyası var. Lermontov yazır:

*Varlığın yükü altında
Məğrur ruh heç yorulmur,
... əgər bacarsa,
Minlərlə insana bəxtəvərlik verərdi,
Belə bir ruhla sən ya Tanrısan, ya da zalım.¹*

Gerçəklik və ideya dünyası arasında qalan gənc üstünlüyü ikinciyə verir: onun gücünü, qüdrətini, eyni zamanda, ucalığını, saflığını, ən əsası isə doğrulğunu dərk etdiyi üçün. Şelling yazır: “Həqiqi azadlıq müqəddəs zərurətlə bərisi qədərdir ki, biz mahiyyətin dərkində onu duyuruq, belə ki, öz qanunlarına tabe olan ruh və ürək könüllü olaraq zəruri

¹ Лермонтов М.Ю. Стихотворения..., с. 27.

olanı təsdiqləyir”.¹ Yeri gəlmişkən, xatırladaq ki, bəzən gənclər olduqları ülvî məqamdan qaranlıq reallığa qayıtmaq istəmir və beləcə öz romantik şeirləri ilə öz etirazlarını da bildirir, mübarizələrini də aparırlar. Bəlkə də bu

Belə məlum olur ki, “mən” həm Allahın təzahür meydanıdır, həm də kənar təsirlərin. Daha da dəqiq ifadə etsək, bəşəri həqiqətlərlə ilahi həqiqətin kəsişdiyi məkandır. Lakin burada əhəmiyyətli bir məqam var: “mən” əhədiyyət məqamında Allahın adlarının təzahür meydanı olduğu halda, kənar təsirlərə ikinci mərtəbədə – vəhdət/vəhdaniyyət aləmində reaksiya verir və bu reaksiya bilavasitə birinci məqamın işığından asılıdır. Əslində, gəncin yaşadığı bütün tərəddüdlər, bəzən xaotik hallar ikinci mərtəbəyə aiddir – Mən özü bu hadisələrin fəvqündə durur. Belə narahat məqamlardan necə çıxması, düşdüyü ziddiyyətli məqamı necə həll edəcəyi bilavasitə birincidən, yəni gəncin öz kimliyini, mən-ini tanımasından asılı olur. Yəni Mən nə qədər güclü olarsa, bir o qədər ikinci mərhələdə durulma, aydınlanma hadisəsi tez baş verər.

Vəhdaniyyət aləmindən sonra *ayani-sabitə* – sabitləşmiş həqiqətlərin və ideyaların dünyası gəlir. Bura bütün varlıqların həqiqətlərinin dünyasıdır. Bu, Yaradanın

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 1004.

bitib-tükənməyən kəlamlarının, ideyalarının aləmidir. Allah onlardan istədiyinə “Ol” deyir və həmin şeyin var olma prosesi başlayır ta maddi dünyaya qədər davam edir. Eləcə də özünü kəşf eləmiş bir gənc öz düşüncələri arasından birini seçir və ona “ol” deyir. Bundan sonra bütün fəaliyyəti, bütün düşüncələri həmin “ol” əmri almış ideyanın dörd tərəfində cəmləşir. Gəncin ilk seçimi məhz bu andır. İnsan matrisadır, özündə bir çox ideyanı, keyfiyyəti ehtiva edən varlıqdır və gənclik bu həqiqətin açıq-aşkar nümayiş olduğu dövrdür. Burada incə, eyni zamanda çox vacib bir məqam var. Hər nə qədər biz müqayisə etsək də, aralarında paralellər aparsaq da, insan Yaradan deyil, Onun hökmündə, mülkündə fəaliyyət göstərərək artıq yaranmışlar üzərində təkrar nə isə yarada bilən bir yaradılmışdır. Bir gənc bu əhəmiyyətli anı unudarsa, nə baş verər?! Özünü mütləq iradə və qüdrət sahibi bilər. Yox, unutmazsa, gücünün, enerjisinin, ən əhəmiyyətli isə ideyalarının haradan qaynaqlandığını bilsə, o zaman matrisasının ən nurlu, ən güclü, ən zəngin tərəfini görüb seçimini də düzgün edər, bütün cəmiyyət üçün zəruri ola biləcək ideyasına “ol” əmri verər.

Deyilənlərdən çıxış edərək “mən” və cəmiyyətin əlaqəsi barədə qısa bir təhlil aparaq.

Qurani Kərimdə deyildiyinə görə, Allah Təala istəsə idi, “insanları bir tək ümmət edərdi. Ancaq onları imtahan etmək üçün bir tək ümmət etmədi” (Qurani Kərim 5/48). Ən zidd sifətləri özündə ehtiva edən Allah-Təala şəraitə və yalnız Özünün bildiyi səbəblərə görə müəyyən sifətini göstərir. Buna görə də, rəhimlilərin ən rəhimlisi də Allahdır, günah içində batmış şəhərləri yerlə yeksan edən də. Başqa sözlə desək, cəmiyyət öz xarakterinə uyğun olaraq Allah-Təalanın sifətlərinin şahidi olur. Təbii ki, bu, Allahın hər

hansı bir şəraitdən asılı olması anlamına gəlmir. Yəni Qurani Kərimdə bildirilir ki, insanlar məhz seçdikləri yolla aparılır və bu yola uyğun rəhbərə layiq görülürlər. Yəni dəyişən nə Allahdır, nə Onun sifətləri. Dəyişən insanlar, onların təfəkkürləri, dünyagörüşləri, mənəvi dəyərləri və buna müvafiq olaraq aldıkları cavablardır.

Özünü, öz potensialını yenidən kəşf edən gəncin “mən”inin təzahürləri də bilavasitə mühtidən, cəmiyyətdən asılıdır, çünki “cəmiyyət – “sosial instinktlərini” təmin etmək (Aristotel), öz hərəkətlərini idarə etmək (Hobbs, Russo) və s. üçün birləşən insan fərdlərinin birliyidir”. Və ya “ictimai münasibətlər toplusudur”.¹ Belə məlum olur ki, cəmiyyət müəyyən ənənələrin, siyasi və ideoloji məqamların şərtləndirdiyi bir qurumdur. Deyilənlərə onu da əlavə etmək olar ki, *cəmiyyət* həm də ayrı-ayrı “*mən*”lərin *təzahürlərinin toplusudur*.

Əvvəla, söhbət oxşar təzahürlərdən gedir. Bunu bir növ oxşar, eyni daşların üst-üstə hörülərək binanın tikilməsinə bənzətmək olar. Təbii ki, tikintidə möhkəm, sağlam daşlar üstünlük təşkil edəndə, bina da möhkəm, sağlam olur və təsadüfi əyri daşlar da onlara uyğunlaşmağa məcbur olur, əks təqdirdə, kənarda qalır. “Əyri, yonulmamış daşlar”dan xaotik şəkildə qurulmuş cəmiyyətlər isə gec-tez dağılmağa məhkumdur və uçurulub yenidən tikilməlidir. Bu tikiliyə əlavə edilmiş hər yeni daş – “mən” – nə dərəcədə sağlam olmasından asılı olmayaraq, eyni taleyi bölüşməli, istər-istəməz mövcud olduğu şəraitə uyğunlaşmaq üçün müvafiq sifətlərini üzə çıxarmalıdır. Yeri gəlmişkən, burada bir vacib anı xüsusilə vurğulayaq. Qəzalı, yaxud artıq

¹ Философский энциклопедический словарь Москва: Советская энциклопедия, 1983, с. 451.

uçmuş binanın dağıntılarının özü də bir “tikili” hesab edilir. Belə olan halda cəmiyyət binanı yox, məhz belə dağıntıları xatırladır və bu dağılmış daşlar, təbii ki, buranın qanunlarına tabe olmalıdır.

İkinci tərəfdən, sağlam tikilidə “daşlar” üst-üstə təsadüfən yığılmır. Burada bir neçə amilin əhəmiyyətli rolu vardır: qədim ənənənin, mentalitetin və ...aparıcı qüvvələrin yaratdığı ab-havanın. Bu ab-hava məqsədyönlü şəkildə yaradıla bilər (ki, əksər hallarda məhz belə olur), baş verən iqtisadi, mədəni inkişafın zəruri nəticəsi kimi də yarana bilər və tədricən ilk ikisini sıxışdırmaq iqtidarındadır. Cəmiyyətin aparıcı qüvvələri deyəndə kimlər nəzərdə tutulur? Semenkin yazır: “Hər söz mədəniyyətin inkişafı üçün bəhrə sayılmaz. ... Ölü sözlərin qəbiristanlığı var”.¹ Yəni aparıcı qüvvə deyəndə, söhbət məhz mədəniyyətin, iqtisadiyyatın inkişafında söz sahibi olanlardan gedir. Söz sahibi deyəndə isə heç də “mən” nəzərdə tutulmur. “Mən” cəmiyyətdə söz sahibi olmaya da bilər və əksinə, söz sahibi “mən”indən bixəbər də ola bilər. Hər ikisi üst-üstə düşəndə isə sağlam bir binanın tikintisindən söz gedə bilər.

Maraqlı bir məqama gəldik: həm cəmiyyətin “mən”lərin təzahürü olmasından danışırıq, həm də cəmiyyətin qurulmasında və inkişafında “mən”in arxa planda qala biləcəyindən. Yaranmış tərəddüdün bir açıqlaması var: ***bunu cəmiyyət tələb edir***. Bunu cəmiyyətin ən sərt tələbi də adlandırmaq olar, öz sabitliyi və olduğu kimi varlığını davam etdirmək üçün bəsləyici vasitə kimi gəncdən istifadəsi də. Gənc cəmiyyətin tələblərinə uysa, məhz ona lazım olan

¹ *Семенин Н.С. Философия богоискательства. Критика религиозно-философских идей социологов. М., Политиздат, 1986, с. 137.*

keyfiyyətlərini üzə çıxararsa, sanki potensialı tam reallaşır. Ancaq bəzən bu sadəcə ilk baxışda belə görünür. Axı gəncin potensialı ya bu cəmiyyətin hüdudlarından kənara çıxır, ya da əksinə, işin daha faciəli tərəfi, cəmiyyət onun potensialını ümumiyyətlə məhv edə bilər. Məsələn, İbrahim peyğəmbər atasından miras olaraq bütlərin xidmətçiliyini alsaydı?! Digər tərəfdən, əgər hər gənc yeni bir çağırış, yeni bir yol təklifi ilə gəlsə, qədim köklər unudulmağa məhkum olmazmı?!

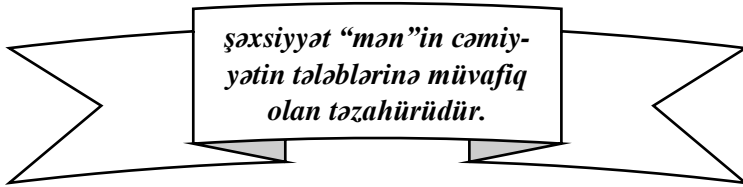
Yenə müqayisə vasitəsilə öz fikirlərimizi izah edək.

Allah bir Yaradan olaraq bütün varlıq aləmində mövcuddur – ən kiçik zərrədən tutmuş bütöv kainata qədər. Bu, mütləq həqiqətdir. Lakin bu həqiqəti nəinki görməyən, hətta onu təhrif edən, inkar edən şəxslər də vardır. Bunu həmin şəxslərin öz varlıqlarının həqiqətindən uzaq olması adlandırmaq olar.

Eyni halı cəmiyyətdə də müşahidə etmək mümkündür. Qeyd etdiyimiz kimi, cəmiyyət “mən”lərin təzahürlərinin toplusudur. Bu səbəbdən “mən”lərin təzahürləri məhz cəmiyyətin tələblərinə cavab verməlidir. Bu o deməkdir ki, hər cəmiyyət nəinki “mən”lərin həqiqi təzahürü üçün şərait yaratmır, əksinə, onlara mənfi təsir göstərə, onları hətta öz təbiətinə yad formada özünü ifadə etməyə məcbur edə bilər. İdeal dövlətdən (cəmiyyətdən) yazan Platonun fikrinə görə, “... dövlətin inkişafı və əmin-amanlığı üçün bütün təbəqələrə imkan vermək lazımdır ki, öz təbii imkanlarına müvafiq olaraq ümumi çiçəklənmədə öz paylarını versinlər”.¹ Platon ideal cəmiyyətdən – öz mahiyyətlərini ifadə etmək üçün “mən”lərə imkan verən cəmiyyətdən danışıq və

¹ *Платон. Государство. Законы. Политика.* М., Мысль, 1998, с.169.

belə cəmiyyətin həyatında təyinedici hədd olaraq “rəhbərlərin kəmiyyətini – azdır və ya çoxdur – deyil, zorakılığı və ya könüllülüüyü, həmçinin kasıblıq və ya zənginliyi deyil, hər hansı bir biliyi”¹ nəzərdə tutur. Yəni cəmiyyət zahiri keyfiyyətlərə deyil, mənəvi keyfiyyətlərə əsaslanmalıdır ki, bu da “mən”lərin təzahürü, reallaşması üçün əlverişli şəraitin yaradılması deməkdir. Bu, şəxsiyyətin formalaşmasında “mən”in aparıcı rol oynaya bilməsi, yaxud “mən” və şəxsiyyətin bir çox cəhətdən bir-birinə uyğun gəlməsi, bir-birini tamamlaya bilməsi deməkdir. Məsələ burasındadır ki, “mən”dən fərqli olaraq şəxsiyyət cəmiyyətdən ayrı mövcud ola bilmir. Berdyayev yazır ki, “şəxsiyyət, hər şeydən əvvəl, mənəvi kateqoriyasıdır və mövcudluğun mənasını görməkdir. ...Şəxsiyyət heç də substansiya deyil”.² Mü-təfəkkir onu da bildirir ki, “əgər şəxsiyyətdən uca bir şey yoxdursa, şəxsiyyət yoxdur. Belə olan halda şəxsiyyət fəvqəlxəşsiyyətlə əlaqəli olan öz dəyərli məzmunundan məhrum olar”.³ Məlum olur ki, substansiya şəxsiyyət deyil, “mən”dir. Başqa sözlə desək,

Əlbəttə, “mən”in müxtəlif şərait və zamandakı təzahürləri bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənə bilər. Amma bu da faktır ki, bunlardan hər biri vahid substansiyanı – “mən”i müəyyən dərəcədə ifadə edir. Məhz cəmiyyətdən

¹ Yəni orada, s. 758.

² Бердяев Н.А. Дух и реальность. М., ООО “Издательство АСТ”; Харьков: “Фолио”, 2003, с. 127.

³ Yəni orada.

asılı olaraq şəxsiyyət öz “mən”ini az və ya çox dərəcədə əks etdirir. Burada söhbət şəxsiyyətin əsl məzmununun açılması və hər “mən”in təhrif olunmadan reallaşması üçün şərait yaradan bir cəmiyyətdən gedir.

İkinci tərəfdən o da məlum olur ki, cəmiyyət təzahürləri üçün şərait yaratdığı “mən”lərin məcmusudur. Deməli, cəmiyyətin xarakteri “mən”lərdən asılıdır: öz yetişdirdiyi “mən”lərin, yəni bu, qapalı çevrə boyu davam edən kəsilməz bir prosesdir.

Deyilənlərdən daha bir nəticə də alırıq: “mən” və cəmiyyət bir-biri üçün zəruri faktorlardır – yaradıcı və yaradılmış, atom və cisim, tum və meyvə kimi. Burada bir ana xüsusi diqqət yetirək: birinci tərəfin ikincidən asılı olması faktına, yəni meyvə tumdan bitsə də, meyvə çürük olanda ondan tum almaq mümkün deyil və bu hal həтта həmin bitkinin kökünün kəsilməsinə belə gətirə bilər. Bununla yanaşı, istisna hal olsa da, bu da məlum həqiqətdir ki, çürük meyvələr içərisindən çıxan bir toxumla həmin bitkinin kökünü davam etdirmək, yaxud məhv olmuş cismin bir zərrəsindən həmin cismi yenidən almaq (klonlaşdırma cəhdləri) və ya həmin cisim haqqında mükəmməl məlumat (DNT təhlilləri) əldə etmək mümkündür. Deməli, mən də cəmiyyətin bütün keyfiyyətlərini ehtiva edən, eyni zamanda, əks etdirən bir hüceyrədir. Xatırladaq ki, məhz vəhdət aləmində mən xarici təsirlərlə reaksiyalarda formalaşmağa başlayır və üçüncü mərhələdə – ayani-sabitədə cəmiyyətə uyğun ideyalarına, həqiqətlərinə “ol” əmri verir. Bütün mümkün ziddiyyətlər də, liderlik iddiaları da məhz bu zaman özünü göstərir.

Cəmiyyət müəyyən struktura malik, stabilləşmiş qaydaları, ənənələri olan bir “qurumdur”. Bu, təfəkkürlərin,

dünyagörüşlərin yonulub, rəndələnib həmin tələblərə uyğunlaşması deməkdir. Onu da əlavə edək ki, bu qismət həm yüksək inkişafı, həm də yarımçıq, hələ formalaşmaqda olan cəmiyyətin üzvlərinə aiddir. Hazır tikilinin kərpiclərini “sarayın” divarında qərarlaşıb sabitləşmək, yarımçıq tikilinin və ya dağıntının kərpiclərini isə mamırın altında itibbatmaq qisməti gözlədiyi kimi. Hər gəncin mən-inin özünü tanıma prosesinin ilk reaksiyası bu ənənədən kənaraçıxmadır, ümumi qaydaya tabe olmamaq və ya böyük bir potensialın dar çərçivəyə sığmadığını hiss edib daha geniş çərçivə axtarmasıdır. Biz dar deyəndə, ümumiyyətlə, qaydaların stabilləşməsini, strukturun müəyyənlişməsini nəzərdə tuturuq. Əlbəttə, bu, heç də o demək deyil ki, “mən”lərin özünüifadəsi üçün kaos və anarxiya olmalıdır. Xeyr, söhbət “mən”in mövcud olduğu cəmiyyətdən nisbətən daha yüksəyinə can atmasından, dar çərçivədən nisbətən genişliyə çıxmaq arzusundan gedir. Əbu Turxanın dediyi kimi, “dünyanı dərk etmək üçün dünyadan kənara çıxmaq lazımdır”. Təbii ki, kaos və yüksək cəmiyyət kəskin fərqləndiyi kimi, orada yaşayan gəncin “nisbətən daha yüksək” anlayışı da fərqlidir. Yəni bu yol heç də həmişə daha mükəmmələ aparmır.

Belə məlum olur ki, cəmiyyət “mən”lərin yalnız müəyyən hissələrinin və ya tərəflərinin təzahürünə şərait yaradır. Digərləri isə xərclənməmiş qalır. Onların arasında xüsusi əhəmiyyətə malik, gəncin missiyasına aid bir keyfiyyət, istedad qalırsa, o zaman gənc yeni bir cəmiyyət axtarışına çıxır və ya özü belə bir cəmiyyət qurmaq iddiasına düşür. Başqa sözlə desək, reallaşma imkanı tapan bacarıq, potensial həmin şəxsin mən-inin əsas mahiyyəti olmaya da bilər və belə olan halda o, rahatlığını, həyata olan marağını

itirir. Cəmiyyətlə “doğmalaşmış”, “qaynaşa” bilmiş “mən”-lər və ya bu “mən”lərin şəxsiyyətləri əziyyət çəkirlər, çünki qazandıqları müəyyən yer – bu yer mükəmməl bir tikili və ya bir qalaq dağıntı da olsa – onların təzahür edən məzmunlarına kifayət edir. Əlbəttə, bu razılıq hissi bilavasitə təfəkkür səviyyəsi ilə əlaqəlidir. Yəni şəxsiyyətin təfəkkürü onun var olduğu cəmiyyətin çərçivəsi daxilində formalaşsın, onun potensialı elə mükəmməl tikili və ya bu dağıntı həddindədirsə, malik olduğu məkan onu qane edəcək. Maraqlıdır ki, bir tikilinin gözəl eyvanındakı naxışlı kərpiclə, dağıntılar altında qalan və bunu özünün ən yüksək qisməti hesab edən kərpicin düşüncəsi fərqli səviyyələrdə olsa da, eyni dərəcədə məhduddur – tam təzahür olunmuş məzmun, tam ifadə olunmuş mahiyyət, tam uyğunlaşmış “mən” – şəxsiyyət – cəmiyyət. Lakin burada başqa bir maraqlı tərəf də vardır: hazır tikilinin divarındakı kərpicdən fərqli olaraq dağıntılar altında qalmış kərpic öz məhdudiyyətini daha tez anlaya və onu keçməyə daha artıq cəhd göstərə bilər. Bunu, ən azı, onun olduğu vəziyyət tələb edir.

Dağıntılar altındakı kərpic, hər şeydən əvvəl, dağıntının nə olduğunu bilir, yəni iki kəskin fərq arasında müqayisə aparmaq imkanına malikdir. Digər tərəfdən o, olduğu vəziyyətdən daha yaxşısına keçmək üçün yollar axtarır, düşünür, planlar qurur. Deyilənlərə nümunə olaraq, bu gün yüksək sivilizasiyalı ölkələrdə yaşanan təfəkkür böhranlarını və hələ inkişafına yeni başlamış xalqlarda yaranmaqda olan təfəkkür oyanışını göstərmək olar. Gənclərin nümunəsində isə bütpərəstliyin, yaxud cadunun baş alıb getdiyi bir vaxtda İbrahim peyğəmbərin, İsa Məsihin gəlişini göstərmək olar. Başqa bir nümunə kimi Yüzlük müharibə dövründə Fran-

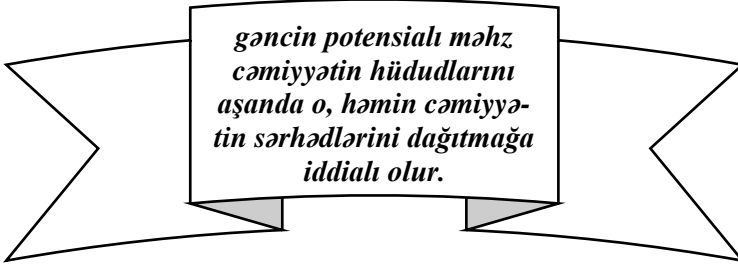
sanın düşdüyü dərin böhranda Janna D`Arkın xilaskar missiyasını xatırlatmaq olar. Onlar mövcud cəmiyyətin yetirməsi olsalar da, yeni bir nizama doğru apara bildilər.

Əslində, hazır tikili dağıntıdan daha üstün sayılır. Lakin məsələyə başqa prizmadan baxaq. Mükəmməl bir kərpic mənsub olduğu tikilinin bir hissəsi kimi artıq öz missiyasını bitirib, artıq bu sistemdən kənar, yaxud onun fəvqündə nə isə edə bilməz. Nə isə etmək ona lazım da deyil: yeri məlum və rahatdır. Bundan kənar nə isə istəmək absurddur. S.Xəlilov yazır: “Cəmiyyətin yüksək dərəcədə təşkilatlanmış olduğu bir şəraitdə hər bir insanın fərdi həyatı özündən daha çox kənar amillərdən asılı olur. İnsan hələ dünyaya gəlməmiş, onun yaşamalması olduğu təbii, sosial-iqtisadi və mədəni-mənəvi mühit formalaşmış olur və bu mühit fərdlə müqayisədə qat-qat böyük miqyaslı proseslərlə bağlı olduğundan xeyli dərəcədə ətalətli və konservativ olur. Onun azacıq da olsa, dəyişdirilməsi böyük daxili enerji tələb edir”.¹ Gəncliyin malik olduğu enerji kimi. Başqa sözlə desək, hər gənc olduğu cəmiyyətin bir elementidir, yaxşı və ya pis, fərq eləmir. Bununla yanaşı, qeyd etdiyimiz kimi, bəzən insan mövcud olduğu məkanın hüdudlarına sığmır, olduğu məkan ona dar gəlir və o, daha geniş üfüqlər axtarırsa, o, bir fərd, şəxsiyyət kimi bu cəmiyyətdə özünə yer tapsa da, mən-inin potensialı reallaşmamış qalacaq. Belə olan halda, gənc bir vətəndaş kimi təmin olunmuş kimi görünərsə də, mən-i cəmiyyətlə ziddiyyətdə olur. Və həmin mən kifayət qədər güclü olarsa, gec-tez bir gün mütləq üsyan edəcək.

Tarixdə qələmi və qılıncı ilə cəmiyyətə meydan

¹ Xəlilov S. Mənəviyyat fəlsəfəsi. Bakı, Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 2007, s. 9-10.

oxuyan gənclərə istinadən belə bir fikir də yürütmək olar:

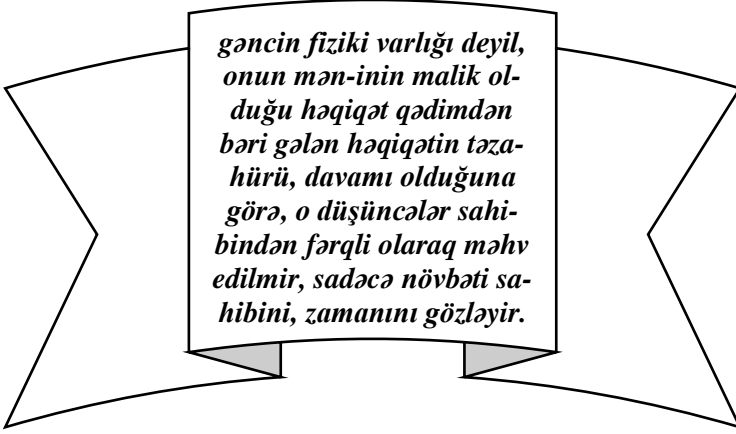
Nəticə iki cür olur. Əgər o buna nail olarsa və çərçivə sındırılsa, həmin cəmiyyət açılmış yeni yol, hətta cığır vasitəsilə yeni səviyyəyə qalxır, yeni düşüncələr, yeni dünya-görüşlər və yeni cəmiyyət formalaşır. İbrahim peyğəmbərin, yaxud Sultan Məhmədin simasında bunu aydın görmək mümkündür. Yox, bu sındırılma baş vermirsə, cəmiyyətin divarları gəncin cəhdlərindən daha güclü çıxarsa, o zaman həmin gənc ya Şihabəddin Sührəvərdi, Eynəlqüzat Miyanəci, Janna D`Ark, hətta İsa Məsih kimi cəmiyyətin qurbanına çevrilər, ya da Yeremiya peyğəmbər, yaxud Hayy b. Yaqzan kimi öz daxili dünyasına, təkliyinə qapanar. Belə olan halda, Ülvinin sözləri ilə desək, gənclər “bütün olmamış” “sökülüb, uçulur” və bunun ilk və başlıca səbəbi cəmiyyət olur.

*Görünür beləymiş mənim qismətim,
Söküldüm, uçuldum bütün olmamış,
Ürkək ceyran kimi yaraladılar,
İlk eşqim sinəmdə düyün olmamış.¹*

Onu da vurğulayaq ki, ilk baxışda cəmiyyətə uduzanlar da sonralar mütləq öz ardıcıllarını tapırlar, sadəcə, öz dövrlərində, öz cəmiyyətlərində deyil. Artıq onların missi-

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 66.

yasını şəxsiyyətləri deyil, düşüncələri, əməlləri davam etdirir. Məsələn, rus zadəgan inqilabçılar – dekabristlər öz müasirləri olan Puşkindən tutmuş bir əsr sonra Ülviyə qədər güclü bir təsirə malikdirlər. Burada çox əhəmiyyətli bir məqam vardır:

Yuxarıda dediyimiz kimi, onlar çürük bir meyvənin sağlam toxumu olurlar. Gəncin, daha dəqiq desək, onun mən-inin ehtiva etdiyi həmin ideya öz dövründə olmasa da, sonrakı zamanlarda öz meyvəsini verəcək.

Sanki ziddiyyətli məqam yarandı. Yəni doğrudanmı, “mən”in inkişafı, yüksəlməsi üçün naqis cəmiyyətə ehtiyac vardır?! Əlbəttə, xeyr. Başqa sözlə fikrimizi belə ifadə edək, “mən” öz potensialını reallaşdırmaq üçün öz mühitini özü yaratmalıdır, hazır və durğun mühit ona ziyandır, onu tez kasadlaşdırır. Berdyayevin də dediyinə görə, “ziddiyyət eyniyyətdən zəngindir”.¹ Bunu qaranlıqda işığın daha yaxşı seçilməsinə də bənzətmək olar. Əslində, görkəmli şəxsiyyətlərin, mütəfəkkirlərin, parlaq istedadların həyat tarixinə baxsaq, bunun dönə-dönə sübut edildiyinin şahidi olarıq.

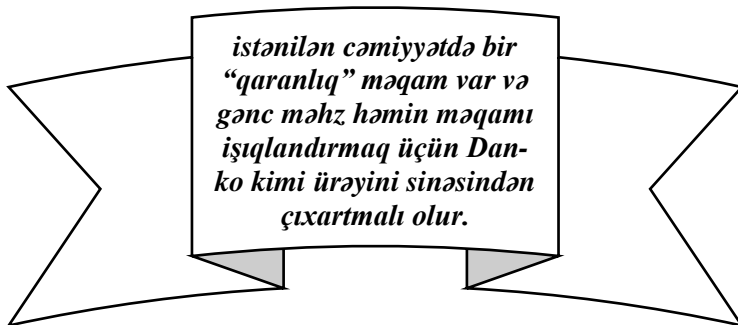
¹ *Berdyayev N.A. Adı çək. əsər, s. 57.*

Dediklərimizi Şihabəddin Sührəvərdinin Nur fəlsəfəsi ilə izah etmək daha rahatdır. Bu fəlsəfədə aşağıdan, yəni kiçik nurlardan Mütləq Nura doğru yüksələn kamilləşmə prosesi kiçik nurun özündən üstdəki Nura aşıqlığı ilə başlayır. Qalxdığı hər mərtəbədə sonra növbəti üst nur gəlir və beləcə Nurlar Nuruna qədər ucalır. Eləcə də, bir insanın və onun timsalında bir cəmiyyətin inkişafı daha üst keyfiyyətlərə can atmasındadır. Cəmiyyət öz sərhədlərini qoymaqla – yazılmış və yazılmamış qanunlarından sərt divar çəkməklə belə bir inkişafın qarşısını alır. Təbii ki, söhbət xaosdan getmir. Cəmiyyətin vacib nüvəsi – həmin millətin identikliyi qoruyan kökü daim qorunur, saxlanır. Onun üst qatı isə dəyişir. Dəyişməlidir. Və biz cəmiyyətin həmin hərəkətverici qüvvəsi olan gənclərdən danışırıq. Öz zamanında olmasa belə, gələcək illərdə. Ən vacib olanı isə budur: bu uzun və ülvi yolun aparıcısı – ruhdakı müqəddəslik hissi, məqsədi – bəşəriyyətə Həqiqəti, Gözəlliyi, Ədaləti, Xeyiri çatdırmaq, yolun başında isə Allah özü durur. Buna görə də, hər nə qədər cəmiyyət yeni nəfəslə mübarizə aparsa da, onu yox etməyə çalışsa da, hətta qısa müddətə bunu bacarsa da, ən azından sarsılır və bir gün dağılması üçün zəmin yaranır. Ruhlarının ilahi aləmlə əlaqəsi həmin gənclərə hər kəsin yaşadığı hisslərin daha ali qatını yaşada bilir, bu sərt mübarizədə öz ruhlarının saflığını, ülviyyətini qoruyub saxlamağa yardım edir, bir sözlə, heç bir sərhədə baxmayaraq, Mütləq Nura doğru irəliləməsinə imkan verir. Ülvi yazır:

*Bir insan ki, xalq oduna qalana,
Alovu sönsə də, közü qalacaq.
Bir insan ki, o eşq ilə yarada,
Özü qalmasa da, izi qalacaq.¹*

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 42-43.

Yenə də İşraq fəlsəfəsinə uyğun nəticə çıxartsaq, belə məlum olur ki,

Naqis cəmiyyət inkişafda olan, kamilləşməyə can atan “mən”ə fərqli zərbələr vurur. İnsan bir “mən” kimi inkişaf edir, yüksəlir, mənəviyyatının ən yüksək pilləsinə çatır, zahirdə, yəni naqis cəmiyyət arasında isə onu fərqli qəbul edirlər: edam da etdirə bilirlər, sürgün də, dahi kimi də qəbul edirlər, dəli kimi də. Baxır şəxsiyyət və cəmiyyətin güc nisbətində. Əbu Turxan yazır: “Böyük insanın faciəsi əslində onun ali xoşbəxtlik məqamına yüksəliş cəhdindən doğur. Bu məqam isə özünü yaradıcılıqda və xilaskarlıq missiyasında büruzə verir”. Yeri gəlmişkən onu da vurğulayaq ki, bu məsələdə iki mühüm amil daim diqqət mərkəzində tutulmalıdır: hər kəsin həqiqəti özü üçün mütləqdir və cəmiyyətin meyarları bu həqiqətdən əksər hallarda fərqlənir. Xəlilov da bildirir ki, “...nur mənəbəyi kimi baxılan bir mərkəzin insanın özü üçün aydın və işıqlı olduğunu iddia edə bilmərik. Ən qaranlıq və məchul nöqtə bəlkə də elə mərkəzin özüdür. Mərkəzin işıqlanması, Fəzilətin aydınlaşması heç də hamıya yox, ancaq seçilmişlərə məxsus vergidir. İnsan nurani edən də əslində Fəzilət nurunun təzahürüdür”.¹ Burada incə bir məqamın üzərində xüsusi durmaq:

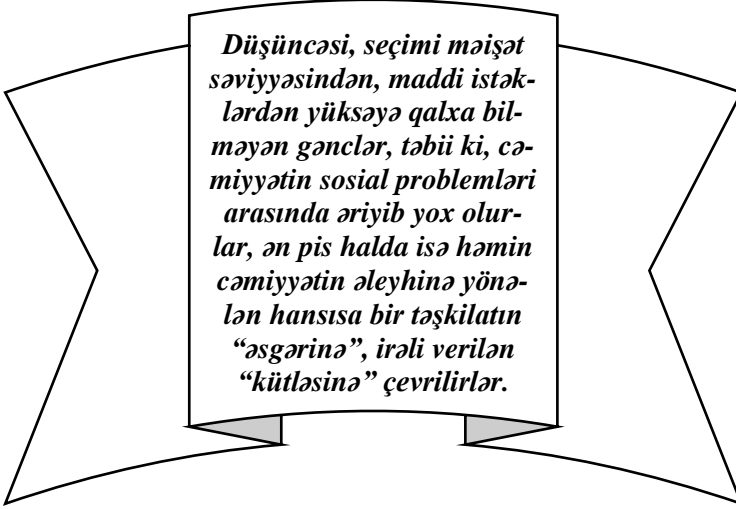
¹ Xəlilov S. Mənəviyyat fəlsəfəsi, s. 11.

*bir cəmiyyətin qaranlıqda
qalan tərəfinə işıq salmaq
hər insana deyil, məhz
seçilmişə qismət olur.*

Eyni zamanda, əksər hallarda bu işığı tutan məhz gənc olur, çünki cəmiyyətə yenicə daxil olan, üstəlik kor-koranə deyil, düşünərək, təhlil edərək öz cəmiyyətini dəyərləndirən bir gənc onu görə bilər, əvvəldən bu qaranlıqda yaşayan, bəlkə də artıq o qaranlığın bir hissəsinə çevrildiyindən xəbəri belə olmayan daha yaşlı biri yox. Bəli, bu işi gənclik yaşından çıxmış bir insan daha təmkinlə, daha böyük ustalıqla görə bilər, ancaq onun ilk şərtisi məhz gənc yaşlarından ürəyinə düşməlidir ki, sonrakı illərdə də görə-cəyi işlərin məsuliyyətini daha yaxşı anlasın. Heç şübhəsiz, İsgəndərin bir zərbə ilə kəsdiyi Qordi düyününü Aristotel düşünərək açdı. Yenə də müqayisəli şəkildə təsvir etsək, necə ki, qaranlıqda işıq göz qamaşdırır, eləcə də, cəmiyyətdə yeni işıq ola bilən gənc mütləq narahatlıq yaradır. Əslində, istənilən halda özünə aydın olan həqiqəti cəmiyyətə izhar edəndə gənc müəyyən ziddiyyət yaşayır. Cəmiyyətlə yaşanan ziddiyyətin kökünə bir daha nəzər salaq.

Tarixdən məlum olduğu kimi, cəmiyyətdə narazılıqların təməli əsasən sosial problemlərlə əlaqəli olur. Bu problem gündəlik həyatın az qala hər tərəfini ehtiva etdiyinə görə, çox vaxt digərlərini görünməz edir. Təsadüfi deyil ki, gündən-günə artan terror təşkilatları, satanist cəmiyyətlər dinə, mistik qüvvələrə istinad edir, öz şəxsi maraqları olur və öz ətrafına, ilk növbədə, sosial problemlə gəncləri toplaya bilir. Məsələn, bu gün terror qruplarının toruna düşən gənclərin sayı hansısa bir fəlsəfə məktəbinə, ədəbiyyat

dərnəyinə gedənlərin sayından qat-qat çoxdur. Bir başqasının şəxsi mənafeyinə xərclədiyi enerjinin çəkisi, öz məninin dərkinə, yaradıcılıq istedadının axtarışına sərf etdiyi enerjidən tərəziyə gəlməyəcək qədər ağırdır. Məhz burada gənclərin həyat yolunun seçicisi kimi cəmiyyətin rolu və əhəmiyyəti özünü göstərir.

Əlbəttə, nəhəng bir enerjinin quruculuğa, yaradıcılığa, yoxsa dağıdıcılığa yönəlməsi bir bələdçi olaraq cəmiyyətdən çox asılı olur. Bununla belə, son söz mən-ə aid olur və onun iradəsindən asılıdır. Burada dağıdıcı deyəndə biz yalnız cəmiyyətə, bəşəriyyətə deyil, həm də gəncin özünə, öz məninə yönələn əməllərini, fəaliyyətini nəzərdə tuturuq. Söhbət ondan gedir ki, cəmiyyətin təsiri ilə yanlış yerə istiqamətlənmiş gəncin yüz cür işlə məşğul olmasına baxmayaraq, onun əsl potensialı bir növ reallaşmamış, şəxsi identikliyi təsdiqlənməmiş qalır, o, öz məninədən xəbərsiz, özünə yad bir şəxsiyyət kimi yetişir.

Deməli, “mən”in cəmiyyətlə ziddiyyəti heç də həmişə

sosial bazalı deyil və ya yalnız bu səbəbdən deyil. Yeri gəlmişkən, maraqlı bir faktı da qeyd edək ki, bəzən öz ziddiyyətli cəmiyyətində əzabla yetişməkdə olan böyük bir istedadın inkişafı əlverişli bir şəraitdə, daha yaxşı bir sosial vəziyyətdə dayanır, “mən”in özünü ifadə etmək istəyi qalmır. Belə nəticə çıxartmaq olar ki, sosial problemlərə əsaslanan ziddiyyət elə həmin sosial problemin həlli ilə də aradan qalxır.

Mənəvi səbəblərlə bağlı ziddiyyətlər sosial bazalı ziddiyyətlərdən daha dərin olur və “mən”in inkişafında daha əsaslı rol oynayır və bu ziddiyyətin aradan qalxması nisbətən daha ağır və uzun zaman müddətində baş verir. Belə ki, əgər sosial ziddiyyətlər inqilablar, çevrilişlər vasitəsilə aradan qalxırsa (bu, “mən”in də istəyi ilə ola bilər, şəxsiyyətin də), mənəvi müstəvidə bu, asanlıqla baş vermir. Məsələnin ağırlı tərəfi isə budur ki, bu mübarizədə “mən”in qələbəsi onun dövründən çox sonra, hətta bir neçə əsr sonra qəbul edilir. Zamanında isə əksər hallarda “mən”in təzahürü cəmiyyətdə görünməz qalır. Deməli, təfəkkürdə, mənəvi müstəvidə yaranmış ziddiyyət sosial bazaya əsaslanan ziddiyyətdən fərqlidir. Əvvəla o, əsasən cəmiyyətin deyil, insanın özünün dəyişməsinə, daha doğrusu, inkişafına gətirir. İkincisi, bu ziddiyyət yaradıcı xarakterlidir.

Təbii ki, sosial problemlərin fəvqünə qalxa bilən təşkilatlar, cərəyanlar da olmuşdur. Buna istər Şərq, istərsə də Qərb fəlsəfə tarixində yetərincə nümunə göstərmək olar: kiniklərdən, protestantlıqdan, vəhhabilikdən və s.-dən tutmuş, dominiklərə, hürufiliyə və s. qədər. Bəli, burada da mövcud quruluşa, cəmiyyətə qarşı bir üsyan, yeni səviyyəyə qalxmaq istəyi vardır, lakin burada ön plana insanın daxili potensialı, düşüncəsi çıxarılır.

Deyilənlər danılmaz həqiqətdir, lakin məsələyə bir də fərqli prizmadan baxaq. Qeyd etdiyimiz fəlsəfi, dini cərəyanların təşəkkül və inkişaf tarixində ümumi cəhətləri nəzərdən keçirtsək, məlum olar ki, sosial vəziyyət yalnız məsələnin görünən tərəfidir. Məlum olduğu kimi, oxşar proseslərin başında ayrı-ayrı “mən”lər durur. Bu proseslər ayrı-ayrı “mən”lərin müəyyən ziddiyyətdən qurtulmaq, onu aradan götürmək və *çoxluq arasında öz həqiqətini səsləndirməyin nəticəsidir*, öz “virtual cəmiyyət”lərini (Əbu Turxan) reallaşdırmasıdır. Daha təfsilatı ilə desək, istər cəmiyyət üçün dağıcı olan, istərsə də həmin cəmiyyəti daha üst qata yüksəldən qüvvənin arxasında əslində bir “mən” durur.

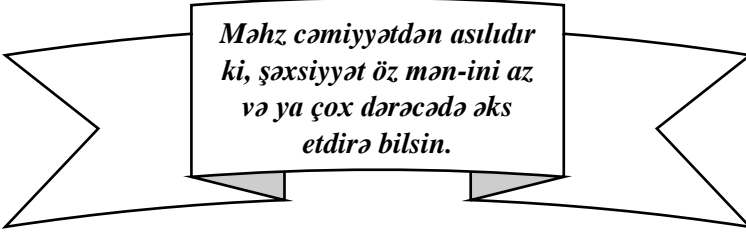
Əhəmiyyətli faktdır ki, “əvvəlki nəslin ideyaları onun yaratdıqlarının timsalında sonrakı nəsil üçün mühitə, bazisə çevrilir. Bu bazis mürəkkəb, sinkretik sistem olmaqla həm ictimai mühiti, həm sosial-təbii mühiti, həm də mədəni-mənəvi mühiti ehtiva edir”.¹ Belə məlum olur ki, “mən”in ətrafına toplaşmış qrup və ya “kiçik cəmiyyət” böyük cəmiyyətlə ziddiyyətə girir, yalnız həmin “mən”in ideyaları ilə kifayətlənməyib şəraitə və zamana uyğun olan əlavə qüvvələr də toplayır, tədricən ilk “mən”in həqiqətləri bu ziddiyyətin tələblərinə “uyğunlaşdırılır”, əridilir. Bu proses çox uzunmüddətli olduğundan ilk zərrə olan “mən” bu aşınmadan xəbərsiz qalır, əsl həqiqət, məqsəd isə unudulur. Bunun gözəl nümunəsini təsəvvüfdə görmək olar. Təsəvvüfün mahiyyəti Allaha eşqdən, səmimi ibadətdən, kamilliyə can atmaqdan və bunun üçün insanın təfəkkürünü ucaltmaqdan, kamilləşdirməkdən, insanın İnsan adını təsdiq etmək və yalnız bundan sonra cəmiyyətə xidmət edərək onu da ucaltmaqdır. Ancaq təşəkkülündən təqribən beş əsr sonra artıq

¹ Yenə orada, c. 18.

fərqli, hətta mahiyyəti kökündən sarsıdan keyfiyyətlər əlavə edilmişdi ona. Mənəvi təcrübənin bir mərhələsi olan təriqət ayrıca sistemə malik olan qurum kimi formalaşmış və cəmiyyətin, demək olar ki, bütün sahələrinə təsir göstər-məkdə idi. Beləcə təsəvvüfün mahiyyətinin, məqsədinin yerini təriqətin başında duranın – mürşidin daha çox zaman və şəraitlə uyğunlaşdırılmış siyasəti və taktikası tutdu, təriqətin üzvlərinin təfəkkürü isə yalnız mürşidə gözübağlı itaət, təriqətin adının və məqsədinin reallaşmasına xidmət etmək üçün inkişaf etdirildi. Eyni tədrici təhrifi başqa cərəyanlarda da müşahidə etmək mümkündür. Bu səbəbdən “mən” hətta özünün belə yaratdığı “kiçik cəmiyyətlərlə” də ziddiyyətdə ola bilər. Bu prosesin nəticəsi onun ilk məqsədindən tamamilə fərqlənə bilər və gənc öz qurduğu cəmiyyətdə yad ola bilər.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, cəmiyyətlə ümumi dil tapa bilməyən, yəni “mən”i daim cəmiyyətlə ziddiyyətdə olan şəxslər heç də həmişə cəmiyyətin “incidilən” təbəqəsindən olmamışdır. Əksinə, belələrinə məhz maddi baxımdan təminatlı, bəzi hallarda hətta yüksək mənəbli şəxslər arasında daha çox rast gəlmək mümkündür. 1825-ci ilin dekabrında mütləqiyyət və təhkimçilik quruluşuna qarşı hərbi inqilab cəhdi edən gənc rus zadəganlar buna gözəl nümunədir. “Mən”in cəmiyyətlə ziddiyyəti zahirən, hiss olunacaq dərəcədə görünməyə də bilər. Bu hal görünərsə, bu artıq şəxsiyyətin cəmiyyətlə ziddiyyətinə çevrilir. Cəmiyyətin tələbləri ilə stabilləşən şəxsiyyət öz “mən”indən uzaqlaşır. Əbu Turxanın dediyi kimi, ““Mən”dən uzaqlaşdıqca dünya genişlənir. Və genişləndikcə seyrəlir və yadlaşır”. Lakin ayrılıqda şəxsiyyətin cəmiyyətlə var olan hər ziddiyyəti heç də “mən”in ziddiyyəti olmur. Bu səbəbdən bir insanın

“mən”i və şəxsiyyəti arasında da ziddiyyət mümkündür. Şəxsiyyət mən-in cəmiyyətin tələblərinə müvafiq təzahürüdür və bir mən-in müxtəlif şərait və zamandakı təzahürləri bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənə bilər, bunlardan hər biri vahid substansiyanı – mən-i müəyyən dərəcədə ifadə edir.

Təbii ki, bəzi hallarda cəmiyyətin tələbləri ilə formalaşan şəxsiyyətin özü üçün seçdiyi (və ya valideynlərin öz övladları üçün seçdiyi) həyat yolu onun daşdığı missiya ilə üst-üstə düşür. Belə olan halda insan əziyyət çəkir. İçindəki yaradıcılıq enerjisi, istedadı çıxmaq, yaratmaq istəyir və ...reallaşmayanda bu ilahi nur oda çevrilir, sahibini yandırır. Bu da qəribə bir faktdır ki, belə şəxslər hətta təminatlı həyatdan, yüksək mənəbdən uzaqlaşaraq öz “mən”lərini dinləməyə üstünlük verir, yəni cəmiyyətin qəbul etdiyi şəxsiyyətlərindən imtina edir. Burada sosial faktor arxa planda qalır, çünki ziddiyyət artıq mənəvi müstəviyə keçir və bu ziddiyyət əsasən yaradıcı şəxslərdə rast gəlinən bir haldır.

Bəli, “palaza bürünüb elnən sürünməklə” sakit və stabil bir həyat tərzi keçirmək çox az gənc üçün keçərlidir. Hələ onun müəyyən missiyası, istedadı özünü göstərsə, öz “tələblərini irəli sürürsə”, o zaman heç bir sakitlikdən söz gedə bilməz. Bəzən və ya əksər hallarda bu missiya cəmiyyətin qanunları ilə səsləşmir. Bu, ilahi tələblərlə cəmiyyət tələblərinin üz-üzə gəlməsi, ilahi çağırışla vətəndaşlıq məsuliyyətinin çarpışmasıdır. Şelling bunu mən-in

subyektiv və obyektiv tərəfləri kimi şərh edərək yazır: “Mən-də əzəli ziddiyyətlər mövcuddur – subyekt və obyekt; hər ikisi bir-birini inkar edir, amma biri digəri olmadan mövcud ola bilmir. Subyekt özünü yalnız obyektə zidd olaraq təsdiq edə bilir, obyekt də subyektə. Yəni nə birinci, nə də ikinci digərini məhv etmədən real ola bilməz”.¹ Cəmiyyət belələrini qəbul edə bilmir. Hazır divarın yanında düşüb qalmış, hörgüyə yaraşmayan bir daş kimi. *O, bir almaz dənəsi olsa belə, bu gün onun dəyəri, qiyməti bu hörgü ilə ölçülür.* Həm də bu hörgü bütünlükdə həmin daşdan qat-qat aşağı səviyyədə olsa belə. Gələcəkdə nə qədər onunla fəxr etsə də, onu tarixinin şanlı səhifəsinə salsada, cəmiyyət bu gün onu sevmir, rədd edir, yad ünsür kimi onun məhvinə çalışır. Bu, tədrisən – illər uzunu baş verəndə o qədər də ağırlı proses olmur, nəinki qısa müddətə – anidən. Çünki illər insana həyatın, gerçəkliyin acı həqiqətlərini asta-asta, damızdırada-damızdırada anladır. Gənc isə bu zərbələri qəfil almalı olur və bundan sarsılır, dəhşətə gəlir. Lap Ülvi kimi:

*Uran atomunu alimlər böldü,
Uran alovundan şəhərlər öldü,
Amma məhşər günü, məncə, dünyada
Ürək atomları bölünən gündü.*²

“Vətənimdə peyğəmbər olmaz” ifadəsi təsadüfən deyilməyib. Belə güman etmək olar ki, söhbət yalnız yad ölkəyə hicrət etmək məcburiyyətindən getmir. Burada həm də hər yeni düşüncənin yetişdiyi cəmiyyətə yad olub, yeni cəmiyyət qurmaq zərurətindən gedir. Məgər Məhəmməd

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 362.

² *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 62.

peyğəmbərin (s) illər əvvəl tərk etdiyi Məkkə o qayıdanda eyni idimi?! Hər peyğəmbər, eləcə də cəmiyyətinin qaranlıq məqamlarını işıqlandırmaq istəyən bir gənc cəmiyyətini, vətəninə öz düşüncələrində, mən-ində daşıyır. Cəmiyyət nə qədər güclü olursa, olsun, özünü dərk edən, düzgün seçim edən və Yaradana güvənən mən-in qarşısını ala bilməz. Bu güvən gəncə dayaq olur, missiyası qarşısındakı məsuliyyəti onu yıxılmağa qoymur. Bu səbəbdən yaşadığı halların hər birində gənc aşağıdan yuxarıya, naqislikdən kamilliyə, cəmiyyətin bir üzvü olan şəxsiyyətdən daxili mən-ə doğru bir yol keçir. Gənc təbiətən ona bəxş olunmuş keyfiyyətləri, onların ən atəşli, ən enerjili vaxtında özünə tabe edib, içində gizli olan daha yüksək səviyyəsini üzə çıxara bilir: atəşi nura, enerjini qüvvəyə çevirə bilir. Lap nağıllardakı kimi, gənc bir günündə bir ilini başa vurur.

Gənc cəmiyyətin gücünü görür, öz üzərində bu təzyi-qi hiss edir, boğulur, lakin içindəki müdriklik, ruhunun qüdsi aləmlə bağlılığı onu sınmağa qoymur, icazə vermir. Şelling qorxunun təhlili nəticəsində belə qərara gəlir ki, “həyata xas olan qorxunun özü insanın olmalı olduğu mərkəzdən qovur; belə ki, bu mərkəz istənilən iradənin saf mahiyyəti kimi hər xüsusi iradə üçün məhvedici oddur; orada yaşamaq üçün insan hər bir xüsusi üçün ölməlidir, ona görə də mərkəzdən kənara çıxma cəhdi və orada öz mən-i üçün rahatlıq tapması, demək olar ki, zəruridir. Buradan da xüsusiyyətin həqiqi yox olması üçün günah və ölümün ümumi zərurəti irəli gəlir və hər bir insan iradəsi oddan keçirmiş kimi ondan keçməlidir ki, təmizlənsin”.¹ Bəli, gənc çirkab dolu cəmiyyətlə mübarizə apara-apara təmizlənilir, dəmir kimi “odda qovrula-qovrula” möhkəmlənir. Əlbəttə, bu bir şərt deyil ki,

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 993.

gəncin bütün potensialının iradəsinin, mübarizə əzminin üzə çıxması üçün mütləq çirək, ədalətsizlik olmalıdır. Deyil. Mühitdən asılı olmadan gəncin içində bir baş yuxarı qalxmaq, ətrafı yuxarıdan seyr etmək istəyi və bacarığı var. Məhz yüksəkdən baxandan sonra məlum olur ki, o, öz yolunu bu təməl üzərində davam etdirəcək, yoxsa var olanı kürüyüb yerində yeni həyat quracaq. Qorxu o, yüksəyə qalxana və ətrafı görəndə qədər, öz gücü ilə onu müqayisə edənə qədərdir. Öz qorxusuna qalib gələ-gələ gəncin bütün digər hərəkətləri də bu üsyankar hisslə tərbiyə olunmağa, bu iradəyə tabe olmağa başlayır. Kyerkeqorun fikrinə görə, “iradə – dialektik fəaliyyətdir ki, o da öz növbəsində insanın aşağı təbiətini idarə edir”.¹ Bir belə təzyiqin altında gənc özündə bu iradəni tapmağa məcburdur. Bunu ondan missiyası tələb edir. Ülvi yazır:

*Əskim nə qədər tüstülənməlidir,
Tüstüdə qalmayıb həyatda bir iz,
Əskim tüstülənir, yox, daha yetər,
Yanmaq istəyirəm, yanacam gec-tez².*

Bu, kor, dağıdıcı üsyan deyil. Bu, insanlara həqiqət qapısı olmaq, onların qaranlıq dünyasını nurlandırmaq, cılız qorxudan qurtarıb müqəddəs qorxunu tanımaq arzusudur. Ola bilsin bunu nəzərdə tutan Kyerkeqor yazır: “Günah – özü olmaq istəyəndə və ya olmaq istəməyəndə Allah qarşısında mütəəssirlikdir”.³

Beləliklə, mən və cəmiyyət mövzusunun təhlilində bir neçə əhəmiyyətli məsələyə aydınlıq gətirməyə çalışdıq.

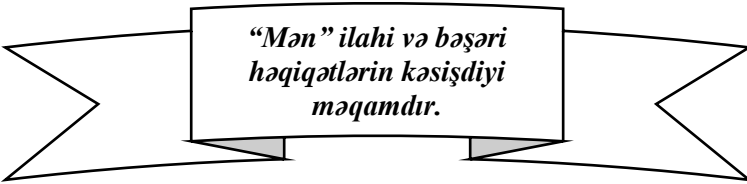
¹ *Kyerkeqor S. Adı çək. əsər, s. 318-319.*

² *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi..., s. 50.*

³ *Kyerkeqor S. Adı çək. əsər, s. 320.*

Əvvəla, bir daha təkrarlandı ki, insan həm də sosial varlıqdır və gəncin ilk seçim dediyimiz ilk şüurlu və iradəli addımı da, özünüdərkən ilk təzahürü də məhz cəmiyyətlə əlaqəli olur. Düşüncələri daha çox mənəvi dünyasına, aşıb-daşan enerjisinə yönələn bir gənc üçün sosial problemlər əhəmiyyətli görünmədiyinə görə, cəmiyyətlə üz-üzə gələn, ilk növbədə, onun mən-i olur. Öz mən-inin potensialını reallaşdırmasında, öz enerjisinin, ideyalarının inkişafı üçün mövcud cəmiyyətin hüduqlarının, qanunlarının nə dərəcədə yetərli olduğunu düşündükcə bəzi gənclər sosial problemlərin həllinə, bəziləri isə daha çox universal həqiqətlərə doğru yönəlirlər. Yəni bəziləri elə bu hüduqlar daxilində qalıb mövcud şərtlərə uyğunlaşmaq yolları axtarırlar, bir başqası isə əksinə, şərtləri öz bacarıqlarına görə dəyişdirmək, daha geniş müstəviyə çıxmaq üçün mübarizəyə qalxır. Bu mərhələ, demək olar ki, əksər gənclərdə eynidir. Ayrılan yollar, öz seçimi arxasınca getmək yalnız bundan sonra başlayır. Çünki təhlillərimizdə də qeyd etdiyimiz kimi,

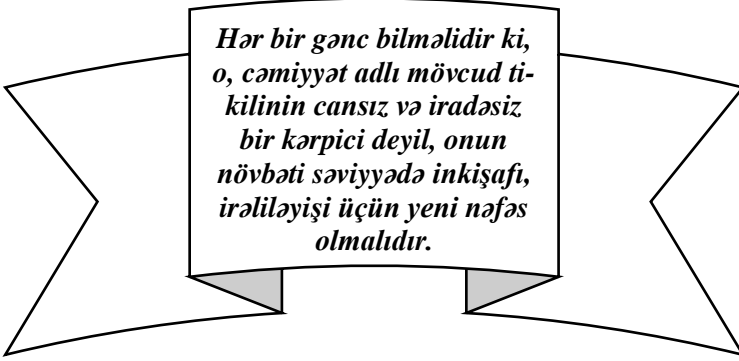
Bir gənc ya bu məqamı kəşf edir, öz seçimini edir, gələcək yolunu təyin edir, ya da ondan xəbərsiz şəkildə öz varlığını mövcud şərtlərə uyğunlaşdıraraq gələcək mövcudluğunu təmin edir – cəmiyyətin sırası vətəndaşlarından biri olur.

Cəmiyyət öz tələbləri ilə çox böyük güc və təzyiqdır. Onun təsiri az qala uşaq yaşından valideynləri vasitəsilə hiss edilməyə başlayır və gənc yaşına çatanda insan artıq həmin cəmiyyətin ruhunda böyümüş, onun bir hissəsinə

çevrilmiş olur. Belə olan halda gənc və cəmiyyət arasında heç bir qarşıdurma, ziddiyyət yaşanmır. Əksinə, həmin gənc çox tezliklə həmin cəmiyyətdə öz yerini də tapa bilir, cəmiyyətin simasına da çevrilir. Hətta özünün hər hansı fikri, yeni bir ideyası olsa belə, cəmiyyətin ilk həmləsində gənc geri durmalı və onun tələblərinə uyğunlaşmalı olur. Bəzi gənclərdə bu proses təbii axarı ilə, hiss edilmədən keçdiyi halda, bir başqasında, əksinə, çox ağırlı keçir.

Bizim təhlillərimiz bir növ gənci cəmiyyətlə ilk görüşə hazırladır. Düzdür, öz mən-ini kəşf etmiş bir gənc çətinliklə cəmiyyətin axınında itib-batır. Bununla belə, biz tarixdən gətirdiyimiz nümunələr üzərində təqdim etdiyimiz təhlillər həmin gəncin tək olmadığına, öz yolunda ona yardım edən enerjinin, düzgün istiqamətin harada olmasına bir yardımdır.

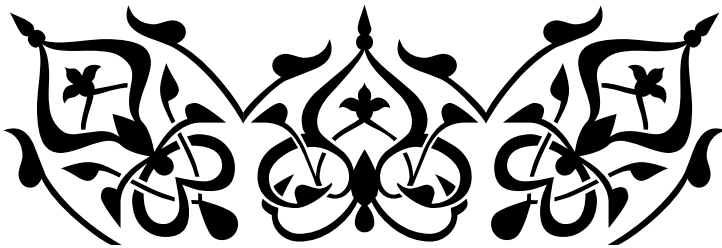
Bununla yanaşı, bu bölmədə biz gənci həm də yeni bir cəmiyyətin nüvəsi kimi təqdim edirik. Bəzi nümunələrdən görüldüyü kimi, əksər hallarda məhz gənc bir ağıl, gənc bir enerji sayəsində tarixdə yeni bir səhifə açılmış, düşüncələrin istiqaməti kökündən dəyişdirilə bilmişdir. Söhbət yalnız qılıncın gücü ilə deyil, məhz mən-in malik oldu-

ğ, kəşf etdiyi həqiqətin reallaşdırılmasından, onun uğrun-
da qılınc qaldırıb, qələmlə yeni səhifə yazmaqdan gedir.
Maraqlıdır ki, həmin cəmiyyətin modeli də, həqiqətləri də,
qanunları da, hər şeydən əvvəl, məhz həmin mən-də hazır-
lanır.

Əsə

və

müqəddəslik duyğusu

“Sevgi – gzlly can atmaq deyil, diinyaya gözəllik gətirməkdir. Sevgini bədən istynda diinyaya övlad gətirirlər, bu, mənəvi bir hamiləlik olanda isə ortaya gözəl düşüncələr, kəşflər çıxır”.

Diotima

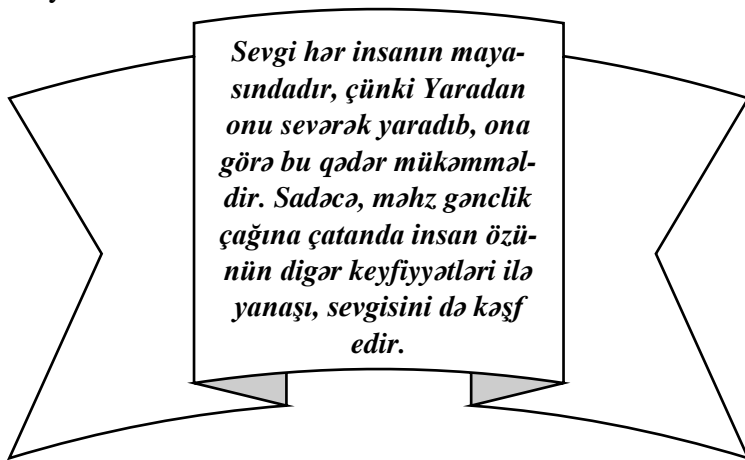
“Sevginin sirri ondadır ki, o, eliklri birləşdirir ki, onların hər biri zi iin ola bilərdi, ancaq yn də olmur və ola da bilmir”.

Selling

Bizim bütün kitab boyu araşdırdığımız bir görünməyən obyekt var – gəncin hərəkətverici stimulu, yaxud ilham pərisi. Məhz bu stimul güclü enerjini tək axara yönəldə bilər, potensialı daha məqsədyönlü sərf etməyi tənzimləyir, qaranlıqın, naməlum qorxunun üstünə getməyə cürətləndirir, sərt çərçivələri sındırmağa və yeni üfüqlər axtarmağa həvəsləndirir. Əvvəl qeyd etdiklərimizlə yanaşı, gəncin ilham aldığı daha bir mənbə də var, əslində, onun bütün mənbələrinə, ümumiyyətlə, yaradıcılığına parlaq bir nur çiləyən stimul: sevgi, eşq. Bu o qədər möhtəşəm bir qüvvədir ki, digərlərinə ya ehtiyac qalmır, ya da onları görünməz edir, öz təsiri altına alır. Bu, o qədər cazibəli bir nöqtədir ki, inkişafın sonunu başlanğıcı ilə birləşdirir və yeni mərhələ üçün zəmin yaradır. Bəli, eşq yalnız mənbə deyil, həm də aparıcı qüvvə, yaradıcılıq enerjisi, yorulmağa qoymayan, cəsarət verən bir duyğudur ki, bütün ömür boyu gəncliyi müşayiət edir. Təkrar vurğulayım və dəqiqləşdirim: gənclik illəri ərzində! Gənclik illəri sona çatdıqca, sevgi də dəyişir, ona münasibət də. Bəli, sevgi o qədər zəngin bir dünya, o qədər qüdrətli bir təkandır ki, özünə ayrıca bir başlıq, paraqraf tələb edir.

Gənclik hissələrin aşılıb-daşması, sevginin, arzuların pardaxlanıb çiçəklənməsi ilə səciyyəlidir. İlk baxışda bir gənc üçün hər şeyin başında məhz sevginin durduğunu zənn etmək olar. Bu baxımdan, bəlkə də, bizim əsəri də məhz sevgi ilə başlamağın daha məntiqli olduğunu düşünmək

olardı. Ancaq onu sona saxlamağımızın öz səbəbi var. Əslində, hər bölmədə, gəncin iç dünyasını açan hər məsələnin təhlilində sevgidən də danışa bilərdik, çünki sevgi, onu dərk edib-etməməyindən asılı olmadan gəncin bütün varlığına hakimdir. Burada, zənnimizcə, kiçik bir dəqiqləşdirməyə ehtiyac var.

Yəni mahiyyətində olan ilahi həqiqətlərdən biri və birincisi elə sevgidir.

Özündə min bir sirr saxlayan gənclikdən danışanda sevgini də birmənalı qəbul etmək olmaz. Sevgi hisslər səviyyəsindən idrak qatına qalxa biləndə, məişət çərçivəsini keçib ilahi həqiqətlərdən xəbərdar olanda sanki ikiölçülü məkandan üçölçülü məkana keçir. Özü də fərqli mahiyyət qazanır, qazandırdığı da yüksək həqiqətlər olur. Bunları nəzərdə tutaraq, gəncin mən-inin inkişaf trayektoriyasını, düşüncələrini öyrənəndən sonra onun mayasındakı ən əhəmiyyətli nüvəyə – sevgiyə təkrar baxmağı daha məqsədəuyğun hesab etdik. Yəni içində bu qədər ziddiyyətlər daşıyan, həyatının ilk seçimini edən, özünün fiziki varlığı ilə yanaşı ilahi dünyasını, Yaradanı ilə bilavasitə əlaqəsini kəşf edən,

bu qədər mürəkkəb düşüncələr içində vurnuxan bir insanın sevgisini sadəcə gözəl bir hiss kimi nəzərdən keçirmək düzgün olmaz. Obrazlı dillə desək, burada çəməndəki çiçək-kəpənək münasibətləri deyil, pərvanənin qaranlığı işıqlandıran şama olan sevdası təhlil ediləcəkdir. Belə ki, bizim obyektimiz öz hisslərinin qanadlarında uçan, ötəri həvəsləri ilə gözləri kor olan biri deyil, öz insanlıq missiyasını kəşf edən və ülvî Güzəlliyə aşiq olan gəncdir. Digər maraqlı bir fakt isə budur ki, hər nə qədər gənclik sevgi ilə assosiasiya yaratsa da, bu sevginin dərinliyi çox vaxt şübhə yaradır. Belə münasibətin özü də gəncliyə qarşı bir haqsızlıqdır. Ən cəsəətli addım atmağı, cəmiyyətin ən qaranlıq nöqtəsinə işıq salmağı bacaran bir insanın sevgi hisslərinin ciddiyyəti mübahisə yaradır. Halbuki öz sevgisi üçün dağları yaran Fərhad da, çöllərə düşən Məcnun da məhz gənc idi. Beləliklə, gənclik və sevginin təhlilinə keçək.

İnsanın sevgiyə münasibətini, onu necə qavramasını müşahidə etməklə onun inkişafını görmək mümkündür: uşaqlıqdan gəncliyə keçid, fiziki vurgunluqdan ilahi aşiqliyə qədər uzanan bir yol. Məsələn, uşaq (*və ya uşaq təfəkkürlü böyük* – K.B.) sevdiyi, bəyəndiyi bir şeyi götürmək, özününkü etmək istəyir, əldə edəndən az sonda isə onu unuda bilir. Gənc sevdiyi şey haqqında həm də öz hisslərini ifadə etməyi, onu ən gözəl kəlmələrlə tərənnüm etməyi bacarır. Ən vacibi isə, bu güzəlliyin onun üçün açdığı həqiqəti dərk edir. Bəziləri bu yolun bütün mərhələlərini adlayıb, zirvəyə çata – yetkinləşə, kamilləşə bilir, bəziləri isə müəyyən mərhələyə qədər irəliləyib dayanır, həmin məqamın parıltısına aldanıb irəli getmir. Axı, qeyd etdiyimiz kimi, sevgi gəncin hər addımında, hər düşüncəsindədir. Hər birinə ayrıca nəzər salağ.

Onu da əlavə edək ki, gözəlliyə, sevgiyə münasibət məhz sözlərlə ifadə olunduğuna görə, burada biz daha çox şairlərə, hətta fatehlərin də poetik düşüncələrinə müraciət etməli olmuşuq.

Öz fiziki keyfiyyətlərini tanıyan gəncin sevinci mü-baliğəsiz olaraq ilk sərbəst addımını atan, ilk bütöv sözünü tələffüz edən uşağın sevincinə oxşayır – tərif, əks-səda göz-ləyir. Məlumat üçün bildirək ki, əfsanəyə görə, gənc Nərgiz (Narsiss) özünün suda gördüyü əksinə aşıq olur və gözü başqa heç kimi görmür. Onun bu eqoizminə görə Tanrı onu yalnız suda bitən bir çiçəyə döndərir. Onu da əlavə edək ki, gəncliyin erkən dövrünə – fiziki göstəricilərini yeni kəşf et-miş bir insana xas olan bu hərəkət sonralar psixiatriyada xəstəlik – narsisizm kimi qeydə alınıb. Xüsusilə vurğula-yaq: gənc zahiri keyfiyyətlərin təsirindən, valehliyindən xi-las ola bilmir. Maraqlıdır ki, bu münasibət özünə aid olanda xəstəlik kimi dəyərləndirilir, qarşı cinsə aid olanda isə sevgi kimi. Təbii ki, söhbət zahiri gözəlliyin çərçivəsindən çıx-a bilməyənlərdən gedir. Məsələn, Lermontov bir şeirində gözəl qızı belə təsvir edir:

*Gedir – bütün hərəkətləri,
Dinir – hər cizgiləri,
Hisslərlə, ədayla doludur,
Bir ilahi sadəliklə doludur.¹*

Bu sözlərdə ülvi bir münasibət var – gözəlliyə qarşı ilk dəfə hiss etdiyi cazibə, vurğunluq, eyni zamanda, saflıq, pak bir heyranlıq. Bu, hələ dünyanın çirkablarına batmamış, ikiüzlülükdən uzaq, maddiyyatın “ləl-cəvahiratına” bürün-məmiş bir münasibətdir. Sevgiyə qədər gedib-getməyəcəyi

¹ *Лермонтов М.Ю. Стихотворения...*, с. 77.

bəlli deyil. Gənc hələ özünün belə tam öyrənə bilmədiyi hissələrini bəyan edir. O, sanki qarşısındakı vasitəsilə özünü tanımağa, öz duyğularını öyrənməyə, ürəyinin qaranlıq guşələrinə işıq salmağa başlayır. Məsələn, Müşfiq yazır:

*Sənin mərhəmətli, dolğun gözlərin
Mənim hissələrimi məndən də dərin
Necə anlatmada bilməm, şirin qız?¹*

Bu gənclərin şeirlərində hər şey hiss etmək mümkündür: görüşmək sevinci, ayrılıq qüssəsi, gözəlin təsviri, bəsənin şirinliyi, sərt baxışın acılığı və s. Ülvinin sualını da hər gəncin hələ tam müəyyənləşməmiş hissələrinə ünvanlamaq olar:

*Baxışları sirli nağıl
Gözlərindən alov yağır.
Tez-tez sağa-sola baxır,
Bu qız görən hara gedir?²*

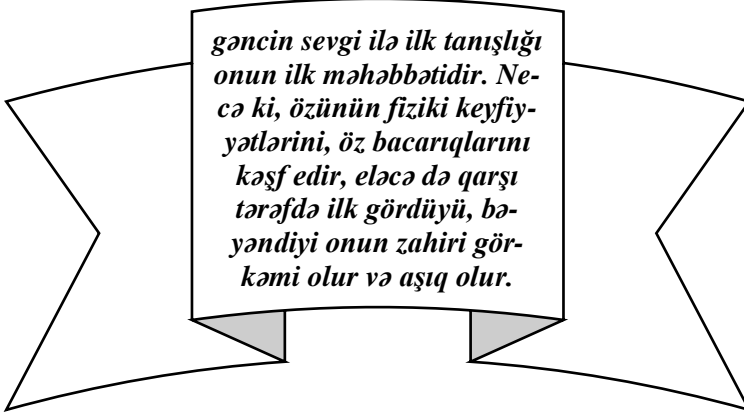
Hamısı hissələr səviyyəsində! Heç bir məsuliyyət, heç bir cavabdehlik, heç bir sabah arzuları, heç bir düşüncə, heç bir dərinlik! Əslində, bunu qəlbin, könülün gözəlliyə təbii meyli və ya uşağın sevimli, qeyri-adi bir şeyə qarşı ilk sövq-təbii reaksiyası, yəni əlini uzadıb götürmək, onu dadmaq istəyi adlandırsaq, daha doğru olar. Məhz uşağın. Burada heç bir hiylənin, heç bir vəhşi ehtirasın, qara niyyətin, xəbis planlamanın izini görmək olmur.

Nərgiz (Narsiss) kimi bu mərhələdən çıxma bilməyən, həm özünün, həm də qarşısındakının ən yüksək məziyyəti kimi elə bu fiziki göstəriciləri qəbul edən gənclərin birölcülü

¹ *Müşfiq M.* Seçilmiş əsərləri, Bakı, Çapaşoğlu, 2005, s. 115.

² *Bünyadzadə Ü.* Sənin oxşarın bənövşədi..., s. 73.

müstəvidə davam edən sonrakı həyat yolunu təyin etmək elə də çətin deyil. Bu dövr və bu səviyyə üçün ən xarakterik olan hadisə ilk məhəbbətdir. Bəli,

Təbii ki, ilk məhəbbətin aldadıcı parıltısından gözləri qamaşan gəncdən dərin məhəbbət ummaq mümkün deyil, çünki zahiri gözəllik bütün hisslərdən üstə durur. Gənclərə xas bu sevgini “özündə qapanma”, hər şeyə öz könül evindən dəyər verib, özü kimi zənn etmə kimi keyfiyyətlərlə təsvir edən S.Xəlilov onu qısa qapanma ilə müqayisə edir – alimlərin uzaq qaçdığı, şairlərin isə böyük şövqlə tərənnüm etdiyi qısa qapanma.¹ Filosofun dedikləri əksər gənclərin “sevgisinin” çox dəqiq şərhidir. Doğrudan da, sevgisi hisslər səviyyəsində boğulub qalan gənclər öz dünyalarında yaratdıqları xəyalın gücündən, sehrindən heç cür azad ola bilmirlər. Hər şey onun təsiri altına düşür və gənc həqiqi sevginin nə olduğunu bilmədən özünün qaladığı yalançı od da yanıb kül olur. Belə olanda isə, sevgi keçir, yeri boş qalır. Nəticədə yalnız zahiri zövqü oxşayıb mənəvi aləmə isə

¹ Xəlilov S. Məhəbbət və intellekt. Fəlsəfi esselər, Bakı, Nurlan, 2006, s. 25.

kiçik bir nur belə salmayan bu yalançı hissə gənc nifrət edir,
onu puç sayır. Məsələn, Lermontov şikayətlənir ki,

*Sevgini, nifrəti dərk etmək
Bir dəfə ondan çərənləmək üçündür...¹*

Bəli, ilk baxışda yaşadıkları hissələrin güclü olmasından çıxış edərək yaradıcı gənclərin eşq haqqında çoxlu şeir yazdığını güman etmək olar. Həqiqətən də, Lermontovun ifadəsi ilə desək, öz hissələri haqqında “çərənləmək” istəyənlər, bunu dünyanın tək danılmaz həqiqəti kimi qələmə verənlər kifayət qədərdir. Əslində isə bu şeirlər ayrı-ayrı hadisələrin, ötəri həyəcanların qısa təsvirindən başqa bir şey deyil. Oxşar düşüncə sahiblərinə Ülvinin dili ilə belə demək olar:

*Hər həvəs, hər həyəcan məgər sevgimi?
Aldatma özünü, nə də ki, məni.²*

Əvvəlki bölmələrimizdə bir gəncin hissələr səviyyəsində qalib seçimini də elə buna uyğun etməyindən danışmışdıq. Onu da əsaslandırılmışdıq ki, keçici hissələr üzərində qurulan münasibətlər çox tezliklə gəncdə ruh düşkünlüyü yaradır və onu öz dünyasına qapılmağa sövq edir. Zahirî görünüşdən o tərəfə keçə bilməyən sevgi də məhz keçici hissədir, nə qədər çılğın, nə qədər böyük, dərin görünsə də. Buna baxmayaraq, onun insana verdiyi zərər çox böyükdür. Belə ki, o daha əhəmiyyətli bir duyğunun yerini zəbt edir, həqiqi inkişafın qarşısını alır. Sonra özü itib yox olur, yerində yaranmış boşluğu doldurmaq isə daha uzun müddət və iradə tələb edir, bəzən bu, ümumiyyətlə, mümkün olmur.

¹ Лермонтов М.Ю. Стихотворения..., с. 55.

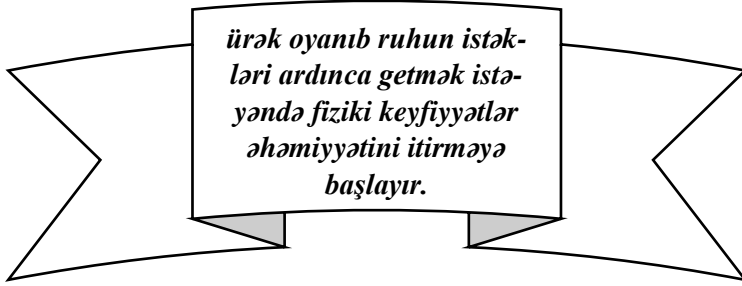
² *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 63.

Nəticədə gəncin bütün həyatı, psixologiyası zədələninir.

Deyilənlərdə bir ciddi məqam vurğulanır: gəncin zahiri hisslərə ilişib qalmaq və durğunlaşmaq təhlükəsi çox böyükdür. Belə bir təhlükədən qurtulan gəncin qarşısında isə sonsuz gözəllik, ülviyyət açılır və o, öz varlığının daha dərininə nüfuz edə bilər. Ülvi şeirlərinin birində yazır:

*Ürəyim deməyir gözüüm deyəni,
Baxma ki, eşqini gözündən alıb.
Bəlkə də sevərdim, ay gözəl, səni,
Heyif ki, ürəyim erkən ovlanıb.¹*

Bəli,

Əslində, təyin etmək bir az çətindir: gənc qısa qapanmadan qaçdığına görə daha yüksək mərhələyə keçə bilər, yoxsa yüksək mərhələyə qalxması onu xilas edir. Təhlillərimizdən nəticə çıxararaq demək olar ki, əgər qısa qapanma gəncə ciddi zərər verirsə, yaxud gənc ilk seçimindən asılı olaraq öz həyat yoluna davam edir, deməli, ikinci iddia daha doğrudur – daha ali ideyalarla yaşayan bir gənc üçün qısa qapanma təhlükəsi yoxdur. Əvvəla, onların könül dünyası elə dərin, elə zəngindir ki, oradan ətraf aləmə verdikləri dəyər, yaxud irəli sürdükləri tələb də çox yüksək olur. Məhz bu dəyərin nəticəsidir ki, ruh özünə bir həmdəm tapa bilmir,

¹ Yenə orada, s. 81.

gözəl qaş-göz onu ciddi şəkildə maraqlandırmır və iki gündən sonra onu bezdirir. Necə ki, Peçorin Belanın ürəyini qazanmaq üçün az qala öz həyatını qurban verməyə hazır olduğu halda, istəyinə çatandan sonra qısa müddətdə dəyişdi, soyudu. Çünki həyatının mənasının bu olmadığını anladı. İkincisi, onlar öz “sevgisinin” təsvirində nə qədər hissə qapılıb, onların gözəlliyini tərənnüm etsələr də, onların həyatında aparıcı rol ağılın olur, hissini deyil. Müqayisə etsək, gənc sanki bir dəryadır və bu sevgi təlatümləri yalnız onun səthində, üst qatında baş verir. Dərinliklərində isə başqa bir həyat, başqa bir aləm var və okeanın – gəncin əsl mahiyyəti oradadır. Bəli, hisslər güclüdür, lakin üzdədir. Düşüncə isə dərinidir və sahibini bütünlüklə hisslərin itaətinə düşməyə qoymur. Bunun nəticəsidir ki, gənc nə qədər romantik, xəyalpərvər olsa da, öz cəmiyyətinin əyrisini-düzünü daha yaxşı görür, həll yolunu daha tez tapır, ən cəsarətli addımı atır. Məsələn, Dankoya qədər kimsə ürəyi ilə qaranlığı işıqlandırmamışdı. Bu, həmin anın və həmin ürəyin qərarı idi. Başqa sözlə desək, öz zirvəsindən cəmiyyəti seyr edən gəncin düşüncələri əks tərəfin gərginliyini duyduğuna görə, qısa qapanmaya düşmədən “normal elektrik dövrəsini” yaşayır.

Hisslər oynaqdır. Gənc eyni səmimiyyətlə müxtəlif gözəllərin sehrinə düşür, vurulur, aşiq olur, ancaq bir yerdə qərar tuta bilmir. Tamamlanmaq, öz varlığını dərk etmək üçün bunun kifayət etmədiyini hiss edir. O, gəncdir. Təbiət öz gücünü göstərir, hisslər qaynayır, coşur, sevib-sevilmək arzusu oyanır. Lakin maraqlı, eyni zamanda, qəmli bir şey müşahidə edilir: bir belə sevgi şeirlərinin müəllifini sevgi sevindirə bilmir. Həyat tarixçəsindən məlum olduğu kimi, həmişə gözəl qadınların əhatəsində olan Lermontov yazır

ki,

*Nə olsun ki, kimi isə sevirəm,
Sevgi mənim həyatımı bəzəmir.¹*

Maraqlı haldır ki, istedadlı gənclər, yəni öz mənəvi dünyasına nüfuz etmək istəyən, müəyyən dərəcədə öz kimliyini tanımağa cəhd edən şəxslər daha nadinc olurlar. İçində qaynayan enerji, ətrafla harmoniyaya can atma meyli, eyni zamanda, sabit olmayan emosiyalar, ətrafındakı hadisələrə qeyri-ciddi münasibət. Bu nədir? Dayaz düşüncə? Kyerkeqorun fikrinə görə, “günah – inkar deyil, nə isə müsbət bir şeydir”² və “günahın pozitivliyi məhz Allahın qarşısında olmaqdır”.³ Məlum olduğu kimi, uşaq diqqət tələb edəndə, öz varlığını ətrafındakılara çatdırmaq istəyəndə nadinclik edir. Kyerkeqor da bu nadincliyin daha böyük miqyasda edilməsinin daha böyük səbəbinin olduğuna işarə edir. Lakin nadinclik yalnız öz varlığını eşitdirmək ehtiyacından yox, həm də içindəki yükədən azad olmaq istəyindən ola bilər. Yenə Kyerkeqor bildirir ki, “mütəəssir olan Allah qarşısında özü olmaq istəyəndə və ya olmaq istəməyəndə günah işlədir”.⁴ Deməli, gəncə nadinclik etdirən onun içindəki qeyri-müəyyənlik, zahiri gözəlliklərlə kifayətlənmək, ətrafında cəmiyyətin fərqli tərəflərini görüb nə isə dəyişmək məsuliyyətini öz üzərinə götürmək hissidir.

Dediklərimiz erkən gəncliyə xas keyfiyyətlərdir – kəşf və seçim dövrünə. Düzdür, qeyd etdiyimiz kimi, bəziləri bu dövrdən çıxıb bilmir, obrazlı desək, parıldayan gözləri qamaşır və irəli gedə bilmir. Daha dəqiq desək, öz daxili

¹ Лермонтов М.Ю. Стихотворения..., с. 42.

² Kyerkeqor S. Adı çək. əsər, s. 320.

³ Yenə orada, s. 323.

⁴ Yenə orada, s. 308.

dünyasına nüfuz edə bilmir. Lakin heç nəyə baxmadan öz daxili kimliyinin təsdiqi üçün irəliləyənlər də var. Belələri zahiri dünyadan üz döndərüb öz ruhuna üz tutur, çünki ilahi aləmdən gələn xətti, işığı yalnız orada tapmaq mümkündür. Məsələn, Ülvü qarşısındakından bir dünya, bir sonsuzluq umur, amma ... öz dünyasında tapır:

*Bircə anlıq baxışında,
Bu dünyanı umuram mən.
Səni görmək istəyəndə,
Gözlərimi yumuram mən.¹*

Öz dünyasında sevginin özünü tanımaq, daha ülvü səviyyəyə qalxmaq özünü sevən nərgizlikdən çox fərqlənir. Nərgiz özünün məhdud zahiri keyfiyyətlərinə vurğundur, iç dünyasına nüfuz edərək orada tapdığı və sonsuzluğa qədər uzanan əsl sevginin mənbəyini sevir. Bu artıq gənclərin sevgisinin ikinci mərhələsidir. Yeri gəlmişkən, vurğulamaq lazımdır ki, bir gəncin sevgisi deyəndə əksər hallarda məhz hisslər səviyyəsində gözəllərə aşiqlik nəzərdə tutulduğuna görə, bizim təhlil etdiyimiz ikinci mərhələ hər kəs tərəfindən qəbul edilməyə bilər. Bu bir həqiqətdir ki, hər nə qədər gənc əsl sevgini – ruhun mahiyyətini təşkil edən, bütün varlığın, yaradılışın səbəbi olan, insanı adi canlı səviyyəsindən ucaldıb İnsan edən qüvvəni hələ tanımasa da, ruhunun ilahi aləmlə əlaqəsinə etibar edib onun arxasınca gedir. Burada qərar verən ağıl və ya məntiq deyil, könül olur. Axı, hər varlıq özündən daha mükəmmələ meyil edir. Sührəvərdinin də qeyd etdiyi kimi, “hər naqis nurun kökündə özündən yüksək nura qarşı eşq, hər ali nurun kökündə isə özündən

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 62.

aşağıdakına qarşı qaliblik (idarəçilik) var”.¹ Buna görə də gəncin könlü onu bir insanın yüksələ biləcəyi ən yaxın məsafəyə – “iki yay uzunluğu”na qədər aparır. O, bütün ruhu ilə özündən yüksəkdəkinə böyük bir sevgi, eşq duyur. Yəni onun ruhu sevgi ilə dolub-daşır. Onun hər gün rastlaşdığı və müvafiq olaraq təsvir etdiyi sevgilər isə hiss səviyyəsindən o yana keçmir. ... Təbii ki, bu onu qane etməz və etmir. Gəncin duyduğu ilahi harmoniyanın, gözəlliyin yanında bu keçici hisslər o qədər kiçik, əhəmiyyətsiz, zəif görünür ki, düşünmədən ondan uzaqlaşır. Bu səbəbdən o, maddiyyatın hüdudları boyda olan bu sevgidən bir ruh düşgünlüyü ilə, bədbinliklə yazır. Lermontov mələyin qucağında bu dünyadan köç edən bir gənci belə təsvir edir:

*Bu dünyada o çox əziyyət çəkdi,
Ürəyi min bir arzuyla doluydu.
Səmanın möhtəşəm səslərini
Yerin sıxıcı nəğməsi əvəz edəmmədi.²*

Burada maraqlı bir məqam var. Hələ antik dövrdə Diotima Sokratı öyrədirdi ki, sevgi – gözəlliyə can atmaq deyil, dünyaya gözəllik gətirməkdir.³ Onu da əlavə edir ki, sevgini bədən istəyəndə dünyaya övlad gətirirlər, bu, mənəvi bir hamiləlik olanda isə ortaya gözəl düşüncələr, kəşflər çıxır. “Bunların valideyni bütün yaradıcı kəslər və o ustalar olur ki, onlar nə isə kəşf etmiş olurlar”.⁴ İstək və axtarışları maddi dünyanın çərçivəsini aşan, zahiri keyfiyyətləri keçici hesab edən bir gənc bu dünyada qoyacağı izin də mənəvi və əbədi olmasını istəyər.

¹ *Sührəverdi*. Əsərləri 2 cilddə, s. 136.

² *Лермонтов М.Ю.* Стихотворения..., с. 41.

³ *Plato*. Simpozyum, 206e.

⁴ Yəni orada, 207e-208.

Bəzən gənclərin şeirələrində belə bir maraqlı qeydə də rast gəlmək olur: onlar gözəllərə olan sevgini ləng, darıxdırıcı, hətta qocalmış hesab edirlər. Əslində, bu, bütün varlığı ilə daha üst dünyaya can atan gəncin hissələrinin ruhu ilə ayaqlaşma bilməməsidir. Həqiqətən də, yaradıcılıq və eşqlə çırpınan gənc bir ruhun yanında bu dünya gözəlliyinə vurulmuş hissələr çox qocadır. Ülvə də sevginin sevinc gətirməməsinin səbəbini onun “*qocalmasında*” axtarır:

*Qocalmaz, sevgi qocalmaz,
Ürək, ümid qocalmasa,
Qocalmaz, sevgi qocalmaz,
Onu qocaldan olmasa.¹*

Hisslər səviyyəsinin fəvqünə qalxan bir gənc, təbii ki, Mövlananın “Məsnəvi”sindəki qamış kimi artıq başqa bir dünyanın həsrətini çəkir, öz tamlığına qovuşmaq istəyir. Şelling yazır: “Yalnız insanda bir tək söz deyilir ki, o, başqa şeylərdə də var və tam deyildir. Söylənmiş sözdə isə ruh özünü açıqlayır, yəni *actu*² kimi var olan Allah”.³ Gəncin məhz bu sözə ehtiyacı var. Bunu isə ilahi aləmdən bixəbər, yalnız zahiri gözəlliyi ilə alışıb yanan həmyaşığında tapa bilmir. Bu hissənin, daha doğrusu, bu sevginin təsiri ilə gənc axtarışa çıxır, fəthlərə imza atır. Həmin sevginin təsiridir ki, gənc kənar istəklərə aludə olmadan öz hədəfinə doğru sona qədər gedə bilir, heç bir çətinliyə, təhlükəyə baxmır. Ən vacibi isə, illərin, hətta əsrlərin daşlaşdırdığı cəmiyyətə yeni bir nəfəs verə bilir, yeni bir səhifə açmağa bilir.

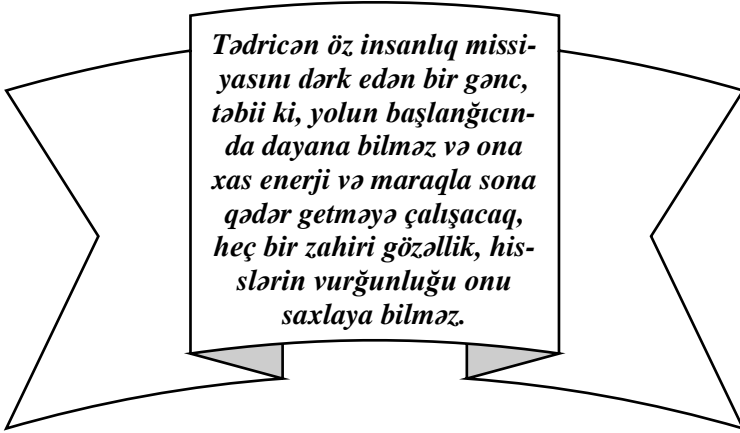
Dediklərimizdə bir paradoks müşahidə etmək

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 74.

² *Actu*-alisation – reallıq, gerçəklik.

³ *Шеллинг Ф.В. Сочинения*, с. 973.

mümkündür. Sevgisini hisslər səviyyəsindən qaldıra bilməyən bir şəxs cəmiyyət arasında daha normal qəbul edilir. Əksinə, öz mənəvi dünyasına müraciət edib, sevgisinin mahiyyətini dərk etmək istəyən biri daha çox şəxsiyyətinin mürəkkəbliyi, ikiliyi ilə tanınır. Düzdür, belə gənclər birincilərə nisbətən çox azdırlar. Bununla belə, gəncliyin hikmətini məhz onların şəxsinə açmaq mümkündür.

Əhəmiyyətli bir məqamdır ki, hətta öz mənəvi dünyasını tam araşdırmasa belə, içində axtarış toxumu cücərməyə başlayan bir gənc heç cür hisslərinin qulu olaraq qala bilmir. Buna gözəl nümunə kimi Lermontovun Peçorinini göstərmək olar: min bir əziyyətlə sevgisini qazandığı xanımlara qarşı marağını itirib sanki başına bəla axtaran, eyni zamanda, öz insanlıq missiyasını sona qədər dərk etməmiş zəmanə qəhrəmanı! Bəli, Peçorin özünü dərk etməyib və özünü hər yerdə axtarır: gözəllərin ürəklərindən tutmuş, duellərə, dağlılarla atışmalara qədər. Qeyd etdiyimiz kimi, çox vaxt belə gənclərin şəxsiyyətində ikiləşmə sezilir, sevgisinin ən səmimi anında belə öz sevgilisinə tamam yad bir insan təsiri bağışlaya bilir. Əlbəttə, bu, onun istəyi ilə baş

verən bir proses deyil. Bu, onun daim axtarışda olan məninin dar çərçivədən genişliyə çıxmaq istəyidir. Dediklərimizdə sanki bir ziddiyyət var. Bir tərəfdən, gəncliyə xas olan sevginin məhz hisslər səviyyəsində olduğunu bildiririk, digər tərəfdən, bunun yolun hələ başlanğıcı olduğunu vurğulayırıq. Əslində, ziddiyyət deyil! Axı, zəttən gənclik həyat yolunun dərk olunmuş şəkildə başlanğıcı, ilk kəşfidir. Öz potensialını, zəngin dünyasını dərk etməyə başlayan, öz ruhunu tanıyan bir gənc maddi dünya ilə kifayətlənə, bir gözəl sifətlə öz dünyasının tamamlandığını zənn edə bilməz. Bu ehtiras, bu meyil, bu vurğunluq nə qədər böyük, atəşli olsa da, sonsuz ilahi həqiqətlərin yalnız bir zərrəsidir. Bunu duyan gənc heç vaxt dayanıb, xoşbəxtliyini bu maddi dünya ilə məhdudlaşdırma bilməz. Bütün proseslər maddi dünyadan başlasa da, ruh səviyyəsində qalxandan sonra maddi çərçivə aciz qalır. Ülvi bu duyğuları necə gözəl çatdırır:

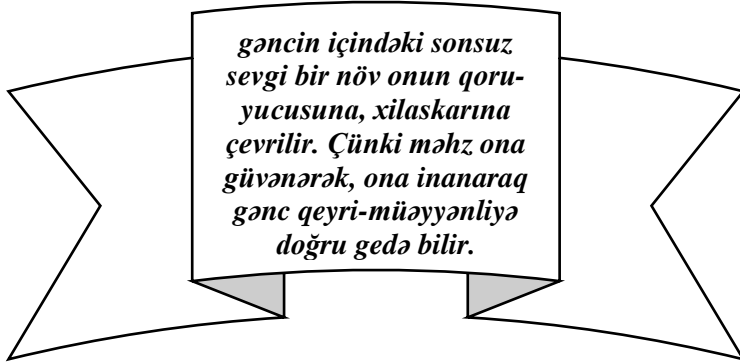
*İlki varsa, sonu yoxdu sevginin,
Sevgi böyük bir dəryadı, səmadı.
“İlk”im daşa dəydi, “son”um...! – deyəninin,
Ürəyi də “ilk-son” arasındadı.¹*

Sevginin ənginliyini tanıyan gənc nə qədər dünya gözəli olsa da, bir sonlu varlıqla kifayətlənə, sevgisini bu dar hədudlara sığdırma bilmir. Obrazlı dillə müqayisə etsək, “Məsnəvi”dəki bir qamış özü kimi qamışlar arasında ola-ola ilk Vətəninin qüssəsini çəkdiyi, hər imkanda öz dərini dünyaya bəyan edib həsrətlə geri dönəcəyi günü gözlədiyi kimi, özünü dərk etməyə başlayan bir gənc də daha üst bir məqamın həsrətində olur. S.Xəlilov yazır: “Sonsuz hissini sonlu varlığa yönəldilməsi sözün müstəqim mənasında

¹ *Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi...*, s. 82.

məcnunluqdur”.¹ Bir dəryanı kiçik qaba necə sığdırmaq olar?! Hisslər aşıb-daşar, çöllərə düşər. Deməli, məcnunluq aqibəti yaşamamaq üçün maddi dünyanın fəvqünə aid həqiqətləri bu ay-altı aləmdə axtarmaq lazım deyil. Bununla yanaşı, bir gəncin öz cəmiyyətində “yadlaşması”, tək qalması, maddi gözəlliklərlə ovuna bilməməsi yaxınlarına, onu sevənlərə əzab verir. O, gözlə görülən, amma əllə tutulmayan günəş şüasına oxşayır. Başdan-başa sevgi ilə yoğrulmuş bu gəncin sevgisini qazana bilməmək, bu aşıb-daşan sevgidən bir pay ala bilməmək böyük əzaba çevrilir.

Onu da vurğulayaq ki,

Gənclərə müraciət edən Lev Tolstoy yazır: “Sevən adam sevməyənlərin arasında tənha olsa da, məhv olmur. Əgər insanlar arasında məhv olarsa, Məsih o zamanlar xaç üzərində öldüyü kimi, bu zaman onun ölümü həm onun üçün bir sevincdir, həm başqaları üçün mənalıdır, adi insanların ölümü kimi ümitsiz və rəzil olmur.”² Buradan belə

¹ Xəlilov S. Məhəbbət və intellekt, s. 46.

² Толстой Л.Н. Любите друг друга (Обращение к кружку молодежи) // Полное собрание сочинений. Том 37. Произведения 1906-1910 гг. Государственное издательство художественной литературы, М., 1956, с. 61.

məlum olur ki, ömrü boyu tənhalıq hissindən əziyyət çəkən, özünü ifadə edə bilmədiyinə görə ətrafdakılara təkəbbürlü və kobud təsiri bağışlayan və buna görə də yaşlı nəsil tərəfindən qınanan gənc məhz sevgisinə görə cismən, ən vacibi isə mənən məhv olmur.

Ortaya maraqlı bir sual çıxır: gənc bütün bunları yaşayırsa, yalançı hissələrin, həyəcanların sevgi olmadığını bilirsə, niyə yeni “sevgilər” axtarışına çıxır? Yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi, axtarış gəncin həyatını stimullaşdıran, onu sınımağa qoymayan bir duyğudur. Gəncin axtardığı sevgidir, sonsuzluqdur, əbədiyyətdir, ülviyyətdir. Şelling yazır: “Sevginin sirri ondadır ki, o, elə əkslikləri birləşdirir ki, onların hər biri özü üçün ola bilərdi, ancaq yenə də olmur və ola da bilmir”.¹ Bir daha təkrar edirik: *gəncin bir insan kimi tamamlanmağa, kamilləşməyə ehtiyacı var*. İnsan mü-rəkkəb varlıqdır və ruhunun üç məqamı var: bioloji, heyvani və insani. Bunlardan hansınısa görməzdən gəlmək mümkün deyil. Sadəcə, insanın hansı məqamda olub öz ruhunun, yaxud bədəninin istəklərini dinləməsi var. Eyni zamanda, insani məqamda, yenə də o həm sosial varlıqdır, həm də ruhani. İnsanın tamamlanma ehtiyacı da bu məqamlara, mərhələlərə uyğun baş verir. Təkrar vurğulayaq ki, yolun sonuna qədər getmək hər gəncə nəsis olmur, ancaq bu yolu getmək istəyi artıq onun taleyində öz rolunu oynayır, iz qoyur. S.Xəlilovun da dediyi kimi, “insan təkə tə-rəf-müqabillə deyil, onun simasında dünya harmoniyası ilə vüsal tapmağa çalışır...”.² Bir gəncin cismani tə-rəf-müqabili könül yoldaşı olmaya bilir və o, ruhunu tamamlayan eşqini tapana qədər

¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с. 1023

² Xəlilov S. Məhəbbət və intellekt, s. 85.

axtarır. Bəli, o, içindəki böyük sevginin ünvanını tapa bilmədiyi üçün əzab çəkir, ancaq bu onu dayandırmır. Deyilənlərdən sonra Lermontovun nə demək istədiyi də aydın olur:

*Gələcəyə qorxu ilə baxıram
Keçmişə qüssə ilə boylanıram.
Edama yollanan cinayətkartək,
Ətrafda doğma bir ruh arayıram.¹*

Bu axtarış haqqında biz əvvəlki bölmələrdə danışmışdıq. Onu da əlavə edək ki, sevgi müstəvisində axtarışın bir neçə xüsusiyyəti də vardır. Əvvəla, bu, təkliyini bölüşə biləcək bir kimsənin axtarışıdır. İbrahim peyğəmbəri aya-ulduza üz tutmağa, Hayy b. Yaqzanı adada gördüyü hər şeyə fərqli gözlə baxmağa məcbur edən bir axtarış. Ülvi yazır:

*Heç bilmirəm yenə mənə nə olub,
Görürəm gözümdə özümü yalnız.
...
Ah, necə də alicənab ulduzdur,
İstəmir ki, bu tufanda tək qalam.²*

Digər tərəfdən, gənc onun ruhunu göstərən ayna, sevgisini əks etdirən və tamamlayan başqa bir ruh axtarır. Burada artıq maddiyyat öz əhəmiyyətini itirir. Necə ki, Şəms Mövlana üçün elə bir ayna, güzgü ola bildi. Qəribədir, Mövlana Şəmslə rastlaşanda heç də gənc yaşda deyildi, ancaq özünü o zaman kəşf elədi, bir növ gəncliyini yaşamağa başladı. Bəli, tarixdə bəzi gənclərin “bəxti gətirib” – onlar özlərini, daha doğrusu, ruhlarını tamamlaya bilən eşqlərini, yarlarını tapıblar və bu fakt onların həyatında əvəzsiz

¹ Лермонтов М.Ю. Стихотворения..., с. 76.

² Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi..., s. 54.

rol oynayıb. Biz təsadüfən belə şəxsləri ayna adlandırmadıq. Bu ayna gəncə bütün potensialını, nəyə qadir olduğunu göstərməlidir. Yalnız belə olduğu halda gəncin yaradıcılıq enerjisi artır, irəli getmək üçün güc alır. Başqa sözlə desək,

Eşq insanın gücünü almamalı, onu yolun ortasında saxlayıb: “bu qədər yetər, artıq burda dayan”, – deməməlidir. Əksinə, bu yolda məqsədinə çatmaq üçün gücünə güc qatmalıdır.

Bunu şairlərin yaradıcılığında çox aydın müşahidə etmək mümkündür: sevdinin şəxsiyyəti onun yaradıcılığında, hər kəlməsində əks olunur. Buna ilham pərisi deyənlərdən fərqli olaraq, biz bu sevgiyə ona öz gücünü göstərən ayna deyirik. Məsələn, Şellingin həyatında və yaradıcılığında, ümumiyyətlə, alman romantizmi və fəlsəfi ədəbiyyatında xüsusi rola malik Karolina Şleqelin müstəsna yeri var. Onunla evli olduğu müddətdə (1799-1809) yaradıcılığının ən məhsuldar dövrünü yaşayan və fəlsəfəsinin zirvəsinə qalxan Şellingin Karolinanın vəfatından sonra (1809) “bədi yaradıcılığı, demək olar ki, tamamilə dayandı və yalnız kafedradakı çıxışları Almaniyaya təfəkkürlərin keçmiş hökmdarını xatırladırdı”.¹ Yaxud “Zərdüştün nə dediyini” anlamaq üçün Nitsşeyə bir Lu Salome aynası lazım olmuşdu. Bəli, ilham pərisindən fərqli olaraq sevgidə ruhunu tamamlaya bilən insan məhz həmin cəmiyyətdə öz

¹ Шеллинг Ф.В. Философия искусства, М., Мысль, 1999, с. 6.

təfəkkürü, mənəviyyatı ilə onu cəlb edən, Sührəvərdinin sözləri ilə desək, onu “qəhr edən” və bununla da onun yüksəlməsi üçün təkan verən, təfəkküründə yeni bir qatın açılmasına səbəb olan biri olmalıdır.

Belə güman etmək olar ki, öz ətrafında özünə həmdəm tapa bilməyən gənc məcbur olub ilahi aləmə üz tutur. Bir növ həyatdan küskün olan rahiblər, dərvişlər kimi. Lakin bu belə deyil. Kyerkeqor yazır: “İnsan nəfs və bədənin sintezi idi, eyni zamanda, həm də müvəqqəti və əbədinin də sintezidir”.¹ Məhz özündə əbədiyyətin bir zərrəsini daşımaması, ilahi aləmlə sıx əlaqədə olması və həmin aləmin işığında maddi dünyanın nöqsanlarını, yalan pərdələrini sezməsidir ki, gəncə imkan vermir, bu cismani, hissi aləmdə özünə həmdəm tapsın. Yəni əsl Güzəlliyi görəni bu dünyanın keçici güzəllikləri ovutmur, ona yeni nəfəs verə bilmir. Axtardığını bu dar dünyada tapa bilməyən üz tutur Allahın onun üçün açdığı aləmə: ya səslərin, ya sözlərin, ya da rənglərin harmoniyasına. Ən əsası isə bu aləmə keçid etməklə gənc həm də fəlsəfənin, müdrikliyin qatlarını açır. Təsədüfi deyil ki, Şelling fəlsəfəni “azad sevgi”² adlandırır və bildirir ki, “fəlsəfə qətiyyət tələb edir – qətiyyət isə həmişə hər hansı bir istiqamətdə son həddir, – fəlsəfənin təbiəti budur ki, təfəkkürün zirvəsinə yüksəlsin. Onun uçuşuna bilavasitə və ya dolayısı ilə mane olanda isə o, doğma vətəni – qayanın ucu əlçatmaz olan qəfəsdəki qartala dönür”.³ Belə məlum olur ki, gözəl hissələrdən doğan bu duyğu – sevgi təfəkkürün dərin qatlarına qədər aparır. Zahirədən batinə, bədəndən mən-ə qədər uzanan bu yolun əslində özü sevgi üzərində

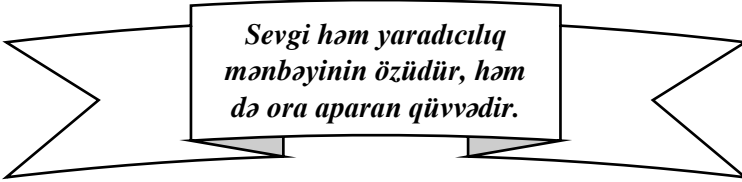
¹ *Kyerkeqor S.* Adı çək. əsər, s. 181.

² *Шеллинг Ф.В.* Сочинения, с. 1316.

³ *Yenə orada,* s. 1317.

mövcuddur.

Sevginin yaradıcılıq enerjisinin tükənməz mənbəyi olduğunu demişdik. Burada əhəmiyyətli bir məqam vurğulanmalıdır.

Onu mənbəyə çevirmək üçün sadəcə sevgini maddi çərçivədən çıxarıb daha üst qata qaldırmağı bacarmaq lazımdır. Bu səbəbdən ona həsr olunan şeirlərdə iki növ münasibətə rast gəlmək mümkündür. Qeyd etdiyimiz birinci mərhələdə gənclər sevginin məhz aparıcı qüvvəsini hiss edirlər, onun hökmü altında olurlar. Bu dövrə aid yaradıcılıqda, şeirlərdə maddi dünyanın təsiri çox müşahidə olunur, hər nə qədər sevgidə qeyri-maddi bir mahiyyət axtarsalar da. Məsələn, Müşfiq deyir:

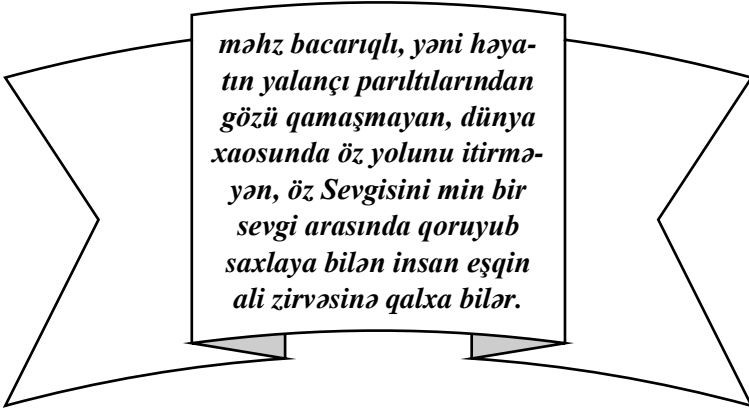
*Fəqət yabançıdır coşqun ruhuma,
Elimə, ölkəmə, təbi-şuxuma
Mənasız gözəllik, mənasız gözəllik!¹*

İkinci mərhələdə gənc sevgini bir həqiqət mənbəyi kimi kəşf edir və artıq sevgi onu idarə etmir. O, ruhuna uyğun gələn, mən-inə güzgü ola bilən ideyaları oradan götürməyə, mənimsəməyə başlayır. Bu yolla irəli gedən gənclər şeirlərində öz düşüncələrini ifadə edirlər və mənbəyə yaxınlaşdıqca şeirlərinin də ideya yükü dəyişir. Şeirlərini Avni təxəllüsü ilə yazan Fateh Sultanın şeirində deyilir:

¹ Müşfiq M. Seçilmiş əsərləri, s. 102.

*Hava ilə toprağa qarışıb toz kimi sovrulan könül
Sevgilinin yolunun toprağından bir an bilə özü
uzaq olsun istəmər.¹*

Mənbənin özünə yetişmək sevginin üçüncü mərhələsini açır. Bu mərhələdə şeirlərin tək ünvanı qalır – Allah. Sührəvərdi yazır: “Şövq bacarıqlı zatları Nurlar Nuruna aparır. Ən tam şövq ali nura cəzb və ucalmaqla tamamlanır”.² Bəli,

Gənci bütün varlığı ilə ehtiva edən, öz nurlu sonsuzluğunda əridib yox edən, çiyinlərindəki yükü yüngülləşdirən, gözəlləşdirən, içini müqəddəslik duyğusu ilə işıqlandıran İlahi eşq. Şellinqin dediyi kimi, “...ilahi sevginin şüaları düşür və mənəvi həyatın zərifliyə, ilahi gözəlliyə ülvi çevrilməsi baş verir”.³ Bu mərhələdə insan maddi istəklərdən tamamilə təcrid olunur. Ali sevgi onların bütün varlığına elə hakim kəsilir ki, müraciət etdikləri hər bir obyektə, istər mürəkkəb olsun, istərsə də adi şeylərə məhz bu gözlə

¹ Fatih Sultan Mehmet’in Kaleminden 7 Enfes Şiir www.wannart.com/fatih-sultan-mehmetin-kaleminden-7-enfes-siir/

² *Sührəvərdi*. Seçilmiş əsərləri, s. 224.

³ *Шеллинг Ф.В.* Сочинения, с. 1007.

baxırlar. Haqq mərtəbəsinə çatan və “ənə`l-Həqq” kəlamının sirrinə vaqif olan kəs, təbii ki, sevgisinin də haqqına çatmış olur. Şah İsmayıl Xətai deyir:

*Ey həq əhli, sən sənin cismində beytullahi gör,
Xancarü əzm eyləsən lövhində ərşüllahi gör.
Adəmin şənində, kərrəmna, dedi nitqi-ilah,
Əhli-mənasan, həqiqət sümmə vəchüllahi gör.
Zakirəm, zikr eylərəm könlümdə özgə kimsə yox,
Natiqəm, nitqi-hidayət gəl həbibullahi gör.¹*

Sevginin Haqqına çatan şəxslərin əsərlərində eşqin xüsusi tərifinə rast gəlmək olmur, çünki onu adi sözlərlə ifadə etməyin mümkün olmadığını bilirlər. Onu da qeyd edək ki, bu yol boyu gənc kifayət qədər irəliləmiş olur və mənbəyə çatanda artıq dəliqanlı, enerjisi aşıb-daşan gənc, yaşıdan asılı olmadan, yetkin bir insana çevrilmiş olur.

Yeri gəlmişkən, burada təsəvvüflə maraqlı bir paralel aparmaq mümkündür. Belə ki, sevginin mərhələlərini, yəni onu hisslər səviyyəsində tanıyıb, tədricən onun mənbəyini öyrənib, nəhayət, o mənbənin özünə çatana qədər gedən prosesi belə xarakterizə etmək olar: *sevginin bilinməsi (ilm əl-eşq)*, *sevginin gözlə görülməsi (ayn əl-eşq)* və *sevginin haqqı (haqq əl-eşq)*.

Gəncin qarşısında açılan üfün genişliyinə bax! İlahi eşq və Fəlsəfənin ənginliyi! İdrakı və təkəkkürü ilə müqəddəsliyin zirvəsinə yüksəlmək imkanı! Yetər ki, yolun başında seçimi düzgün edib, hisslərin hökmünə düşərək ötəri həvəslərə aldanmasın. Bu üfüqlərin fəthinin nəticəsidir ki, Motsartın musiqisi sadəcə bir not yığını deyil, illər-

¹ Şah İsmayıl Xətayi. Əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, s. 39

dir, əsrlərdir, insanı ilahi harmoniyaya qovuşduran bir sehrdir; Bethovenin doqquzuncu simfoniyası yalnız könülləri oxşamır, həm də düşündürür. Bu üfüqlərin fəthinin verdiyi qüdrətdir ki, Sührəvərdi Aristotelin fəlsəfəsini öz işraqilik fəlsəfəsi üçün bir postamentə döndərib üzərində möhtəşəm bir nur heykəli ucaltdı. Bu üfüqlərin fəthinin sirridir ki, Bayronun, Puşkinin, Lermontovun, Müşfiqin, Ülvinin qələmindən qopan zərrələr çirkab dolu, keşməkeşli illərin, ədəbi çiçəklənmələrin, tənəzzüllərin arasında öz parıltısını saxlayıb bərq vurmaqda davam edir. Qədim Yunan tarixçisi və filosofu Plutarx Makedoniyalı İsgəndər haqqında yazır: “Əsas məsələ nemət sahibi olmaq deyil, onları istifadə etməkdir. Axı bəzən dilsiz körpələr belə atalarından kral ləyaqəti və hakimiyyət miras alırlar... Möhtəşəm olan körpə deyildi, ona ata ləyaqətini verən idi. Onu mənimsəyib qanuni varisin əlindən almadı”.¹ Bəli, Yaradanı tərəfindən verilən lütfələri hər insan öz ağına uyğun olaraq istifadə edir. Kimlərsə Haqqa, Sevginin düz mənbəyinə uzanan yolun sonuna qədər gedir və özü də o əbədiyyətin bir hissəsinə çevrilir, bir başqası isə hansısa məqamda ya yorulub, ya maddi nemətlərə aludə olub maddi dünya kimi heçliyə qarışır.

Var olmaq haqqını qazanan hər insana “ol” əmri verən və ruh üfləyən Yaradan onlardan hər birinə özünə xas, öz idrakına, mən-inə uyğun sevgi bəxş edir. İnsanların sayı qədər sevgi var. Biz tədqiqatımızın başında vurğulamışdıq ki, gənclik – öz mən-inin kəşfi, öz iradəsi ilə öz seçimini etməkdir. Sevgi haqqında düşüncələrimizdən sonra cəsarlə iddia edə bilərik ki,

¹ Плутарх. О судьбе и доблести Александра. Речь вторая 336с
<http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1438024200#sel=57:27,57:46337d>

*gənclik öz mən-ində sevgi
nüvəsinin kəşfidir.*

Bir qüdsi hədisdə deyilir ki, “Mən gizli bir xəzinə idim, tanınmaq istədim və xəlqi yaratdım”. Allahın yer üzündəki xəlifəsi olan insan da bir gizli xəzinə kimi gəncliyində açılmağa başlayır və bu xəzinənin ən qiymətli daşı məhz eşqdır. Kimsə sadəcə onun zahiri gözəlliyinə aşiq olur, kimsə onun işığı ilə gedib o ləlin mənbəyinə çıxır.

Yaradan Özünü bütün gözəl vasitələrlə, bütün ülvü, müqəddəs üsullarla tanıdır və bunun üçün saf, təmiz ruhları seçir. Eyni zamanda, O, bəxş etdiyi dərin hikməti, ülvyyəti çatdırmaq üçün o ruhlara YARATMAQ qüdrəti verir.

Məhz yaradıcılıq enerjisini istifadə etməyi bacaran insan həm öz potensialını açır, həm də Mütləq Yaradanını tanıdır. Şelling deyir: “Məxluqda ilk başlanğıc vahidin öz-özünü yaratmaq cəhdidir və ya əsasın (təməlin) iradəsidir. İkinci başlanğıc sevginin iradəsidir ki, onun vasitəsilə təbiətə söz deyilir və onun vasitəsilə Allah özünü şəxsiyyət edir”.¹ Bəli, məhz bu yaradanların yaratdıqları ilə insanlar Yaradanı tanıyır, Onun gözəlliyinin, möhtəşəmliyinin

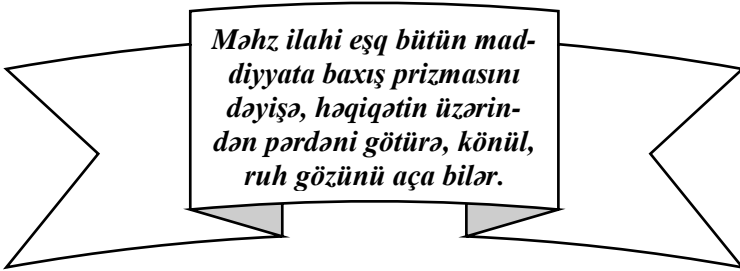
¹ Шеллинг Ф.В. Сочинения, с.1008.

şahidi olur. Allahın adlarından biri al-Vədud – Sevəndir, çünki yaratdıqlarının hər birini sevə-sevə yaradıb və yaratdıqlarına bu sevgidən üfləyib. Qurani Kərimdə deyilir: “Allah göylərin və yerin nurudur. Onun (möminlərin qəlbində olan) nuru, içində çıraq olan bir taxçaya bənzəyir; o çıraq şüşənin içindədir, şüşə isə sanki inci kimi bir ulduzdur. O (çıraq) tək-cə şər-qə və ya tək-cə qərbə aid edilməyən (daim günəş şüaları altında qalan) mübarək zeytun ağacından yandırılır. Onun yağı özünə od toxunmasa da, sanki işıq saçır. (Bu), nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini Öz nuruna yönəldir. Allah insanlar üçün misallar çəkir. Allah hər şeyi Biləndir” (Qurani Kərim 24/35). İnsan gənclik çağında İlahi sevginin mənbəyini kəşf etməklə həyatına ömrü boyu işıq salacaq həmin çırağı kəşf etmiş olur.

Beləliklə, həm bizim gənclərin eşqi, sevgisi haqqında düşüncələrimiz, həm də ümumiyyətlə gənclik fəlsəfəsi bitdi. Hər halda bizim qələmimizdən qopan kəlmələr bitdi. Yuxarıda qeyd etmişdik ki, sevgini sona saxlamaqda bir məqsədimiz var. Məqsədimiz hər şeyin ucunu sevgiyə, yəni gözəl ülvi bir sonsuzluğa bağlamaq idi. Sevgi bizim gənclərin əmanətini – missiyyasını nurlandırır, cazibəsini artırır, onun ...ağırlığını azaldır, qara notlarının çoxluğunu gizlədir. *Axı bütün dərin təfəkkürlərinə, müdrikliklərinə baxmayaraq, onlar gənclərdir, işığa, eşqə ehtiyacları var!*

Məsələyə bir də fərqli prizmadan baxaq. Yenə də Şərq fəlsəfəsinə, xüsusilə təsəvvüfə nəzər salsaq, aydın bir mənzərənin şahidi olarıq: fərdi eşq daha uca həqiqətləri açıqlayan böyük bir aləmə aparır. Bu o deməkdir ki, eşq yalnız ürəkləri çırpındıran, ruhları bir-birinə cəzb edən bir hiss deyil, o daha mürəkkəb və dərin bir mənaya malikdir. Eşq maddi aləmdən çıxıb mənəvi dünyaya üz tutmağın ilk

səbəbidir, könül gözünü açan, ruhu düşündürən bir hissdır. Eşq həqiqətdir, deməli, idrakın sonudur. Eşq yaradılışın səbəbi kimi Mütləqdən nisbiyə enən bir nur zolağı olduğu kimi, nisbidən də Mütləqə uzanan bir yoldur. İnsan ona doğru uzanan həmin nur zolağını kəşf etməklə eşqi və bununla da həqiqəti dərk etmiş olur. S.Xəlilov yazır: “Eşq səviyyəsində idrak bütün insanlara aid olan hissi və məntiqi idrakdan yüksəkdə durur – idrakın ali məqamına aparır. Bu pillə daha çox dərəcədə idrakın sezgi və vəhy məqamlarına uyğundur”.¹ Müxtəlif səviyyədə olsa da, hər kəsin bir sevgiyə qadir olduğu məlumdur və təbii ki, bunların hamısının “idrakın ali məqamına” apardığını demək düz olmazdı. Müəllif buna belə açıqlıq gətirir: “Yüksək mənəviyyatlı, incə ruhlu, parlaq qəlbi insanları heyrətləndirmək, məftun etmək üçün daha böyük gözəllik, daha həssas və daha mürəkkəb tərəf-müqabil lazımdır. Ən böyük aşıq isə, heç şübhəsiz, ancaq İşıqlar işığına (Allaha – K.B.) səcdə edə bilər. Bu isə artıq ilahi eşqdır”.²

Deyilənlərə əhəmiyyətli bir əlavə də etmək lazımdır: biz tamamlanma hissini insanın təfəkkür səviyyəsi ilə bilavasitə əlaqəli olduğunu bildirmişdik. Deməli, ilahi eşqə gedən yol da məhz fərdi eşqdən keçməlidir. Əbu Turxan

¹ Xəlilov S. Məhəbbət və intellekt, s. 29.

² Yenə orada, s. 35.

bunu belə təsvir edir: “Fərdi məhəbbətin ilahi məhəbbətə qovuşması iki damlanın əvvəlcə bir damlada birləşməsi və dəryaya birlikdə qatılması kimidir”.¹ Başqa cür desək, insan əvvəlcə daxili dünyasında əzəmətli bir harmoniyanın olduğunu kəşf edir, sonra da özünün bu əzəmətli harmoniyanın bir tərkib hissəsi olduğunun şahidi olur.

¹ Yenə orada, s. 49.

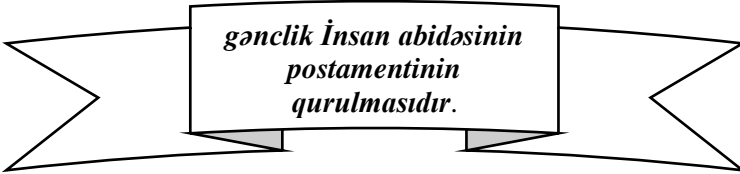
Nəticə

Fəlsəfə elə bir zirvədir ki, hər təfəkkür, hər yaradıcılıq, hər dünyagörüşü ora qalxa bilmir. Və bütün başqa zirvələr kimi oradan ətraf – gələn-gedən yollar, maneələr, gizlinlər daha aydın görünür. Gəncliyin fəlsəfəsini yazmaqda da bizim məqsədimiz məhz gənclik fenomeninin bütöv mənzərəsini nəinki təsvir etmək, həm də təhlil etmək idi. Bununla, bir tərəfdən, gəncliyi həyatın zirvəsinə aparən yol olduğunu çatdırmaq, digər tərəfdən, gəncliyin özünün zirvəsini tanımaq istəmişik. Başqa sözlə desək, gəncliyi sadəcə həyatın bir hissəsi kimi deyil, fəlsəfi kateqoriya kimi nəzərdən keçirmişik. Əslində insan həyatının hər mərhələsinin fəlsəfəsini araşdırmaqla o həyatı daha mənalı yaşamaq mümkündür. Bununla belə, gəncliyin yeri və əhəmiyyəti daha böyük olduğuna görə biz bu əsərimizdə məhz onun üzərində durmuşuq. Səbəb nədir?

İnsan ömrünü fəlsəfə tarixinə bənzətsək, gəncliyi onun orta əsrləri hesab etmək olar. İdeyaların çoxunun doğulub-inkişaf etdiyi, bəzilərinin isə rüşeymlərinin yarandığı orta əsrlər. Hələ coğrafi məkanın Şərq və Qərb olaraq iki qütbə bölünüb bir-birinə düşmən kəsilmədiyi, qədim hikmətlərin yeni hikmətlərlə üzvi şəkildə çulğalaşmış bir-birini ən kamil şəkildə tamamladığı orta əsrlər. İrrasional idrakın, mistik təfəkkürün rəşional təfəkkürlə sıx əlaqəli olduğu, ilahi duyğuların çox vaxt maddi tələbatları öz təsiri altına

aldığı, hətta onun inkişafına maneçilik yaratdığı orta əsrlər. Bütün bu xüsusiyyətlərlə yanaşı, orta əsrlər özündə həm də bir ziddiyyət ehtiva edir. Təsadüfi deyil ki, məhz orta əsrlərdən sonra, yəni onun bətnindəki ideyalar üzərində Renesans hadisəsi baş verdi və bütün təfəkkür tarixində yeni bir mərhələnin əsası qoyuldu. Maraqlıdır ki, tədqiqat obyektini istər ədəbiyyatda, istər fəlsəfədə, istərsə də sənətdə ən çox müraciət edilən orta əsrlər olsa da, hələ də oxunmamış səhifələr, hələ də orijinallığını qoruyan qatlar, hələ də yeni düşüncə istiqamətlərinə nəfəs verə biləcək ideyalar qalmaqdadır. Nəhayət, onu da qeyd edək ki, orta əsrlərin bütöv mənzərəsini yaratmaq üçün bütün bu deyilən xüsusiyyətlər məhz bir-birilə əlaqəli şəkildə tədqiq edilməlidir.

Əlbəttə, orta əsrlər haqqında çox fikir söyləmək mümkündür, lakin biz daha çox gəncliyə xas cəhətləri seçib qeyd etdik. Belə ki, bizim araşdırmamız nəticəsində belə məlum oldu ki, gənclik insan potensialının bütün xırdalıkları ilə kəşf olunduğu, insanın şüurlu şəkildə bütün həyatına təyinat verdiyi bir dövrdür. Məhz bu çağında insan öz ruhunun və bədəninin imkanlarını öyrənir, ilahi aləmlə əlaqələrini dərk edir və bunun əsasında özünün taleyüklü seçimini edir. Başqa sözlə desək,

Gələcək insanın kimliyi, şəxsiyyəti bu postamentdən bilavasitə asılıdır. Deməli, gəncliyin mahiyyətini öyrənib dərk etmək kifayət qədər güclü bir postament qurmaq və bunun üzərində əzəmətli bir İnsan abidəsinin qurulmasını təmin etmək deməkdir. Məsələn, maraqlı tarixi faktlardan

biri budur ki, gəncliyin düşüncə tərziyə məhdudlaşdırmaq üçün universitetlərdə fəlsəfənin tədrisini ləğv ediblər. Belə olan hallarda dövrün ziyalıları gənclərin daha düşüncəli və məqsədyönlü böyümələri üçün məhz fəlsəfəni daha çox və daha dərinlən tədris olunmasını tələb ediblər. Bəli, gənclik insanın ömrünün zirvəsi olmasa da, o zirvəyə aparən yoldur. Bu yol nə qədər aydın, nə qədər qətiyyətli və cəsarətli, yenilik dolu olarsa, çatdığı zirvə də bir o qədər yüksək, sabit olar.

Bununla yanaşı, gəncliyin fəlsəfəsi yalnız gənclik üçün deyil, həm də fəlsəfə üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Gənclik özünəməxsus baxış bucağına malikdir və bu fərqlilik özünü fəlsəfi ideyalara, fəlsəfi istiqamətlərə münasibətində də göstərir. Başqa sözlə desək, gəncliyin fəlsəfəsinin öyrənilməsi fəlsəfə tarixinin səhifələrinə də yeni işıq sala bilər.

Gənclik insan adlı mürəkkəb sistemin açıldığı və aktivləşdiyi bir dövrün başlanğıcıdır. İnsanın iradəsindən asılı olaraq bu sistemin hər hansı bir tərəfi önə keçir, digər tərəfləri isə ya özünə tabe edir, ya da kölgədə qoyur. Məsələn, gəncliyin inanc problemlərini araşdıran Süleyman Xeyri Bolay bu problemləri üç əsas qrupda təsnifləşdirir: a) varlıq, varoluş ilə ilgili, b) əhlak ilə ilgili və c) dini problemlər.¹ Bununla bir gəncin həm ilahi, həm sosial, həm də bioloji varlıq kimi mahiyyətinin açılmasına imkan verir. Təqdim edilən əsərdə də gəncliyin yalnız bir neçə xüsusiyyəti araşdırılır, müəyyən nəticələrə gəlinir. Bu araşdırmamızda biz gəncliyi məsələlərin eklektik toplusu kimi deyil, məhz bir qanunauyğunluq əsasında təhlil etməyə çalışırıq. Bu

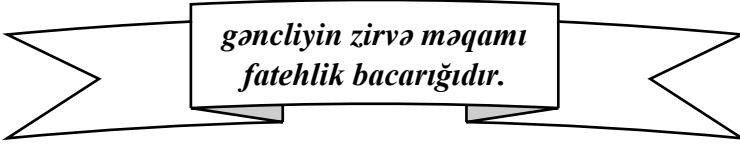
¹ Bolay S.H. Gəncliyin İnanma Problemləri. (əl yazısı)

səbəbdən araşdırmamız erkən gənclikdən, uşaqılıq və yeni-yetməlikdən gəncliyə keçid məqamından başlayıb, yetkinlik çağına keçidə qədər davam edir. Bu qanunauyğunluğu hər məsələnin ayrıca təhlilində də qorumuşuq.

Beləliklə, araşdırmamız gəncin, bəlkə də hələ yeni-yetmənin ilk iradəli və şüurlu seçimi ilə başlayır. Uşaq vaxtından fiziki göstəricilərini, gözəlliklərini, bacarıqlarını tanıyan bir insan gəncliyə qədəm qoymaqla həm də ruhunu tanımağa başlayır. Bu, əlavə imkanlar verməklə yanaşı, həm də gənci bir seçim qarşısında qoyur: əbədiyyət, yoxsa maddiyyat? Bu seçim yolun başında olsa da, insanı bütün ömrü boyu müşayiət edir. Məhz bundan çıxış edərək hər kəs öz kimliyini, şəxsiyyətini tamamlamağa çalışır: kimsə ruhən, kimsə fiziki baxımdan daha kamil olmağı zəruri hesab edir. Bu prosesin vacibliyini və insan varlığının, formalaşmasının ayrılmaz hissəsi olduğunu nəzərə alaraq onun araşdırmasına xüsusi diqqət ayrılıb. İşin əhəmiyyətli tərəflərindən biri budur ki, bunlar heç də təcrid olunmuş şəkildə deyil, əksinə, bir-biri ilə əlaqəli, qarşılıqlı təsir şəraitində öyrənilir. AXI, gənclik enerjinin aşib-daşdığı, fəth ruhunun bütün digər hissələri üstələdiyi, malik olduğu keyfiyyətləri nümayiş etdirmək istəyidir. Belə olan halda, yanlış edilmiş seçim, bir tərəfin digərinə nisbətdə önə çəkilməsi ümumi mahiyyətə nöqsan gətirə bilər. Onu da əlavə etmək lazımdır ki, insan varlığında ruh və bədənin qarşılıqlı təsirini nəzərə aldığımızda görə hər hissənin, duyğunun iki mərhələdə şərhini verməyə çalışmışıq – maddi dünya çərçivəsində və ruh nisbətində. Məhz ruhunu tanıması nəticəsində hər gəncin ilahi aləmə yolu açılır, maddi dünya ilə yanaşı, oradan da həqiqət almaq imkanı əldə edir. Bu əlaqə gəncin ruhunu nəbati, heyvani mərtəbədən insani mərtəbəyə yüksəlməsi üçün ən

birinci şərtidir. Ən əsası isə, bu, gəncin ən primitiv hisslərdən ən ali duyğulara, müqəddəslik zirvəsinə, fəlsəfi təfəkkür səviyyəsinə yüksələ bilmək imkanındır. Məhz ruhunun Allahla bilavasitə əlaqəli olmasıdır ki, insanı cəmiyyətin çirkabından qurtara bilir, onu məhv olmaqdan qoruyur. Bu olmayanda isə gənc özü təmiz cəmiyyəti korlaya bilər və cəmiyyət üçün bir nöqsana çevrilər.

Qeyd etdiyimiz kimi, bu proseslər daha çox insanın erkən gəncliyinə xasdır. Növbəti mərhələdə isə qarşılaşdığı qeyri-müəyyənlik, öz mənlisini yeni-yeni tanıması, kəşf etməsi nəticəsində yaranan qorxu və təşviş təhlil edilir. Əslində, bu adi bir qorxu yox, məhz irəliyə doğru getməyə səvq edən bir təkan, bir istəkdir. Bu yolun, yəni

Söhbət sadəcə coğrafi mənada ərazilərin fəthindən deyil, insanların ürəklərinin, qaranlığın fəthindən də gedir. Məsələn burasındadır ki, bir cəmiyyət illərlə, əsrlərlə ənənələri, qanunları ilə öz çərçivələrini o dərəcədə sabitləşdirib daşıdır ki, ondan kənar da hər şey qaranlıq və təhlükəli hesab edilir. Yalnız bir gəncin fateh ruhu bu qorxunun öhdəsindən gəlib, o çərçivəni sındırmağa və yeni bir cəmiyyətin cizgilərini təyin etmək iqtidarındadır. Tarixin müəyyən dövrlərində bu fəthlər ya qılıncı, ya qələmlə edilmişdir. Burada əhəmiyyətli məqamlardan biri də budur ki, qələmlə dəstəklənməyən qılıncın qazandığı zəfər qısamüddətli olur və tarixdə yeni səhifə açma bilmir. Başqa sözlə desək, ərazi işğal olunsun da, onun daxili, yəni insanların ruhu nəinki öz varlığını qoruyub saxlayır, hətta öz işğalçısının ruhunu fəth

eləmək gücünə malik olur. Burada xüsusi diqqət məhz yaradıcılığa ayrılıb – əsrlər boyu fəth gücünü saxlayan bir bacarığa.

Bir insanın yetişməsi üçün cəmiyyətin rolu böyükdür və bunu nəzərə alaraq biz də gənclik və cəmiyyətin təhlilinə xüsusi diqqət ayırmışıq. Lakin burada nisbətən fərqli bir mövqedən yanaşmışıq. Əvvəla, biz ön plana gəncliyin yalnız mənəvi tərəfini çəkmişik, daha dəqiq desək, onun Mənini. Məsələ burasındadır ki, bəzən gəncliyi sosial varlıq kimi qəbul etməklə onun mənəvi tərəfi arxa planda qalır. Həlbuki bir şəxsiyyətin formalaşmasında bu aparıcı faktorlardan biridir. Digər tərəfdən isə, biz Mən və cəmiyyəti qarşılıqlı təsirə malik qüvvələr kimi nəzərdən keçiririk. Belə ki, əgər öz ruhunu və mənəvi gücünü dərk etmiş və onu reallaşdırmaq bacarığını qazanmış bir gənc cəmiyyətin qanunlarını dəyişmək, onun çərçivələrini dağıtmaq və yeni çərçivələr qurmaq iqtidarındadırsa, deməli, müzakirə obyektinə mütəlak qarşılıqlı təsirli olmalıdır.

Nəhayət, gənclik kontekstində təhlil etdiyimiz sonuncu xüsusiyyət sevgi və müqəddəslik duyğusudur. Araşdırma zamanı belə məlum oldu ki, hər nə qədər sona saxlasaq da, əslində sevgi insanın yaranışında nüvə rolunu oynayan, bütün həyatı boyu onun inkişafı üçün təkan, yeni addımlar, fəthlər üçün cəsarət verən bir fenomendir. Bununla belə, onu ən sona saxlamağımızın səbəbi budur ki, məhz sevginin mahiyyətini dərk etməklə və bununla müqəddəslik duyğusunu tanıyaraq yaradıcılığın zirvəsinə ucalmaqla insan öz yetkinlik çağına çata bilər. İnsan həyatı tsikllərdən ibarətdir və bir tsiklin sonu əvvəli ilə birləşəndə çevrə tamamlanır, insan həyatının bir dövrü bitir və növbəti mərhələ başlayır. Yaradan insanı sevgi ilə yaradıb və onun hər mərhələsi

sevgi ilə başlayıb sevgi ilə bitərsə, həmin insanın şəxsiyyətinin tamlığından danışa bilərik. Biz də bunu nəzərdə tutaraq araşdırmamızı sevgi ilə bitirmişik.

Təhlillərimizin birində qeyd etmişdik ki, gəncliyin fəlsəfəsini yazmaq həm də fəlsəfədə yeni bir baxış bucağı açmağa bilər. Biz bu əsərdə insana məxsus hər bir duyğunun məhz gənclik mərhələsində təzahürünü vurğulamışıq. Bu hisslər insanın həyatı boyu mövcuddur. Sadəcə gənclik özünün hər hissində, hər addımına, hər seçiminə ilk şüurlu, ilk iradəli münasibət göstərməsidir. Əslində dediklərimiz yeni bir şey deyil. Məsələ burasındadır ki, gəncliyin özünün müəyyən qanunauyğunluqları vardır ki, ətrafında hər şeyi, hər kəsi onunla hesablaşmağa məcbur edir.

Digər tərəfdən, elə düşüncələr var ki, onlar məhz gənc yaşda məxsusdur və onları öz zamanında demək vacibdir. Heç kəsə gizli deyil ki, bir çox hallarda məhz gəncliyə xas olduğu üçün bəzi fikirləri, ideyaları “boş şeydir, keçib gedər”, – deyər kənara atırlar. Əlbəttə, bu yaşda deyilənlərə nisbətən kamil yaşda deyilənlər eyni tərəziyə qoyulmaz. Lakin bu heç də onun dəyərsizliyinə dəlalət etmir. Gəncliyin insan həyatında öz yeri olduğu kimi, gəncliyin fəlsəfəsinin də insan təfəkküründə öz yeri və əhəmiyyəti vardır. Axı, bu, İnsan adlı abidənin postamentinin hazırlanmasıdır və gələcək abidənin miqyası məhz onun ölçülərindən asılıdır. Bu, qısa ömür ərzində deyilmiş böyük hikmətlərin təhlilidir.

Bu kitab Allahın pak, ülvi ruhlar vasitəsilə insanlara çatdırmaq istədiklərinin şərhidir.

S.Xəlilov yazır: “Tarixdə çox nadir hallarda şairin və ya filosofun əsas yaradıcılıq ideyası, çağırışları onun şəxsi həyat nümunəsi ilə üst-üstə düşür, real təcəssümlə tamamlanır. Belə olanda, ideya hələ kifayət qədər inkişaf edib öz zirvəsinə çatmamış bir həyat həqiqəti bu zirvəni fəth edir”.¹ Bu, qısa gənc bir ömrə sonsuz müdrikliyi sığdırmaq, dəlidolu nəfsi dərin düşüncə ilə cilovlamaq, zəif, gənc çiyinlərdə bəşəriyyətin ağır yükünü çəkmək, gəncliyin mənfi, naqis hesab edilən keyfiyyətlərini ən müqəddəs zirvəyə qaldıra bilmək qüdrəti və bunun Allah tərəfindən insana bəxş edilən nemətlərdən, lütfərdən biri olması haqqında təhlildir. Bu, dünənə, yaxud bu günə aid bir həqiqət deyil. Bu, insanın mahiyyətində ta yaranışından var olub ona insanlığını anladan, xatırladan bir həqiqətdir. Belə bir səbəbdən biz məkan, zamanı, milliyyəti heçə sayaraq həm Şərqə üz tutmuşuq, həm də Qərbə, orta əsrləri, yeni dövrü bir-birinə qatıb *indi*-də dayanmışıq. Çünki Allah birdir. Əbu Turxan demiş, “qütblər zirvədə birləşir”. Biz də məhz zirvədəkilərdən yazmışıq.

¹ Xəlilov S. Ülvi hisslərdən şəhidlik zirvəsinə.

Əlavələr

(qısa ensiklopedik məlumatlar)

Peyğəmbərlər

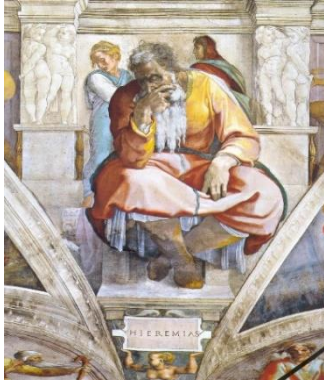
İbrahim peyğəmbər – (İbranicə: אַבְרָהָם) (e.ə. 2000) – oğlu İshak Yəhudilər soyunun, oğlu İsmayıl ərəblərin və Məhəmməd peyğəmbərin (s) soyunun başlanğıcı hesab edildiyinə görə, “dinlər atası” adlanır.

Abraham (ab-raham – uca ata, camaatın atası) adı Brahma ilə əlaqələndirildiyinə görə, onu həm də qədim Hind inancının kökündə duran şəxs kimi qəbul edirlər. Bibliyaya görə, Kənan elinin Ur şəhərində, Nəmrudun zamanında doğulmuşdur. Yuxusuna görə, Nəmrudun hakimiyyəti həmin gün doğulan oğlan uşağının əli ilə sona yetməli idi. Bu səbəbdən hökmdar bütün oğlan uşaqlarını qətlə yetirdir. Anası İbrahimimi 17 yaşına kimi mağarada, şəhərdən uzaqda böyüdü. İbrahim peyğəmbər tarixdə bir neçə sınağı ilə qalmışdır: a) şəhər bütələrini qırdığına görə odda yandırılması əmr olunur.

Allahın möcüzəsi ilə od onu yandırmır; b) oğlunu Allah yolunda qurban kəsmək istəyəndə Allah insan qurbanının yerinə qoç göndərir; c) Kəbəni inşa edir.¹

Yeremiya (ivr. יְרֵמְיָהּ, Allahın ucaltdığı. Təqr. e.ə. 655 Anatot, İudey – e.ə. 586 Misir) – “Əhdi-Ətiq”in dörd böyük peyğəmbərlərdən ikincisi. 15 yaşında peyğəmbərlik verilmişdir. İki kitabı məlumdur: “Yeremiya peyğəmbərin kitabı”, “Yeremiyanın ağlamağı”.

İsaiyadan (birinci böyük peyğəmbər) 100 il sonra yaşamışdır. Həmin zamanlar Assuriya öz qüdrətini itirməkdə, Babilistan güclənməkdə idi. Yeremiya siyasi problemlərə öz müasirlərindən daha ağırlı reaksiya vermişdir. Öz vətəninə xilas etmək üçün hakimiyyətə təsir

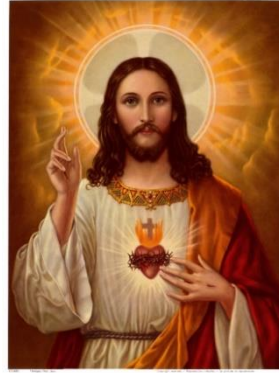
göstərməyə çalışsa da, buna müvəffəq olmur. Öncədən xəbər verdiyi rəsmi siyasətin böhranı, Yerusəlimin yığılması və xalqın kasıblığının baş verməsi ilə peyğəmbərliyi təsdiqlənmişdir.²

İsa Məsih – (ivr. יְהוֹשֻׁעַ *Yeşua*) – İslamda beş böyük peyğəmbərdən biri. Xristianlıqda Tanrının bədənli mücəssəməsi. Müqəddəs mətnlərə əsasən mələk Cəbrayıl vasitəsilə Müqəddəs Məryəmə Allahın kəlamı və möcüzə olaraq verilmişdir. İlk dəfə körpə ikən dil açan və anasının

¹ Həzrəti İbrahim. www.azerislam.com/?lngs=aze&cats=1&ids=1444

² Иеремия. <https://eleven.co.il/bible/prophets/11704/>

ismətinin təmizliyinə şəhadət verən İsa Məsih sonralar da bir çox möcüzələrə sahib olmuşdur: a) ölü diriltmək; b) vəba xəstəliyini müalicə etmək; c) suyu şəraba çevirmək; d) suyun üzərində yerimək. İsa Məsih ilk dəfə 30 yaşında Yəhya peyğəmbər tərəfindən İordan çayında müqəddəs suya salınmış və peyğəmbərliyi başlamışdır. Yerusəlimdə məbəddən tacirləri qovmaqla və tək Allaha çağırışı ilə məbəd kahinləri tərəfindən düşmən kimi qəbul edilmiş, həbs olunaraq 33 yaşında çarmıxa çəkilmişdir. Kitabı “İncil”dir.

Məhəmməd ibn Abdullah – (محمد بن عبدالله, 570 - 632) sonuncu peyğəmbər, İslam Peyğəmbəri (s), Allahın rəsulu. Valideynlərinin ölümündən sonra əmisi Əbu Talibin himayəsində böyümüşdür. Gəncliyində çobanlıq etmiş, daha sonra ticarətlə məşğul olmuşdur. Cahilliyyə dövrünə xas olan içki, eyş-ışrət, qumar kimi zərərli alışqanlıqlardan uzaq olmuşdur. Heç vaxt bütələrə sitayiş etməmiş və büt bayramlarına qoşulmamışdır. Peyğəmbərin (s) dediyinə görə, Allah ona izn verməmişdir ki, belə işlər görsün. Belə ki, o, iki dəfə gənclərlə bərabər əyləncəyə getmək istəsə də, qeyri-adi bir yuxuya qalmışdır. Gənc yaşlarında Məkkə əhalisi arasında *əmin* (sədaqətli, etibarlı adam) kimi

ad çıxarmışdı. O, erkən yaşında bir dəfə Ficar (qəbilə savaşı) savaşına qatılma da, daha sonra heç vaxt qatılmamışdır. Əksinə, gənc yaşına baxmayaraq, qəbilələrarası sülhü saxlamaq, zəif və kasıbların hüquqlarını qorumaq üçün yaradılmış *Hilfü'l-fudül (Fəzilətlilər ittifaqı)* üzvü olmuşdur.

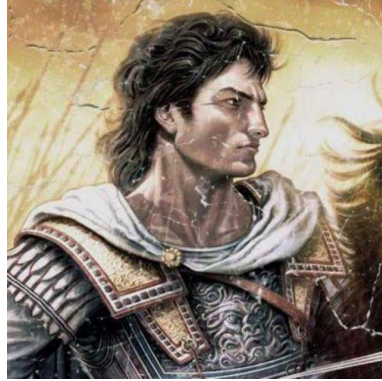
40 yaşında Hira mağarasına çəkilən Məhəmmədə (s) mələk Cəbrayıl ilk ilahi vəhyi gətirmişdir. 610-cu ildən 620-ci ilə qədər olan dövrdə Məkkənin ənənəvi bütperəst cəmiyyəti ilə yeni təkallahlı dinin arasında mübarizə başlamışdır. Çəkişmələr təhlükəli hal alanda 622-ci ildə Məhəmməd peyğəmbər (s) yaxın adamları və bəzi müsəlmanlarla Mədinə şəhərinə hicrət etmişdir. Bir neçə il ərzində müsəlman və bütperəstlər arasında qanlı döyüşlər olsa da, İslam get-gedə gücləndi və 630-cu ildə müsəlmanlar heç bir silah olmadan Məkkəyə daxil oldular, Kəbə bütlərdən təmizləndi və ilk azan oxundu. Məhəmməd peyğəmbər (s) 632-ci ilin iyun ayında vəfat etmiş və Mədinədə öz evində dəfn edilmişdir.¹

¹ Məhəmməd.

<https://az.wikipedia.org/wiki/M%C9%99h%C9%99mm%C9%99d>

Sərkərdələr

Makedoniyalı İsgəndər – (Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας – e.ə. 356 – e.ə. 323) – Makedoniya hökmdarı. e.ə. 343-cü ildə Filip filosof Aristoteli İsgəndərə Meizada Nymphs məbəbində müəllim təyin etmiş və o, 3 il ərzində İsgəndərə və onun dostlarına elm, fəlsəfə, poeziya, siyasət öyrətmişdir. Homerin “İliada” əsəri, xüsusilə qəhrəman Axilles İsgəndərin döyüşçü olmaq arzusuna ilham verdiyi üçün Aristotel bu əsərin qısa variantını hazırlamışdır ki, İsgəndər özü ilə gəzdirə bilsin.

Makedoniyalı İsgəndər 20 yaşında atası Filipin ölümündən sonra hakimiyyətə gəlmiş, e.ə.333-cü ildə 23 yaşında Daranı məğlub etdikdən sonra özünü Fars imperatoru elan etmiş, 25 yaşında yunan ticarət və mədəniyyətinin mərkəzi olan İsgəndəriyyə şəhərinin əsasını qoymuş, 26 yaşında “Babilin, Asiyanın, Dünyanın dörd bir tərəfinin kralı” elan olunmuşdur. Misir kahinləri onu firon elan edərək Amon Allahının oğlu kimi tanıtmışlar. 29 yaşında (e.ə.327) İskəndərin növbəti fəthi Şərqi İran idi, burada Makedon müstəmləkələrini yaratdı və 327-ci ildə Ariamazes qalasını ələ keçirdi. Makedoniyalı İsgəndər tarixə Avropanın əksər

hissəsini, Kiçik Asiyanın isə müəyyən hissəsini işğal etmiş və ucu Hindistana qədər çatan nəhəng imperiya qurmuşdur. Bu imperiya onun ölümündən sonra dağılsa da, növbəti 300 ildə bütün dünyagörüşlərə təsir göstərən Yunan və Şərq mədəniyyətlərinin sintezi olan “Ellin epoxası”nın formalaşmasına səbəb oldu. 33 yaşında Babildə malyariya xəstəliyindən vəfat edən İsgəndər həyatı boyunca heç bir döyüşdə məğlub olmamışdır.¹

Hz. Əli (ərəb. علي بن أبي طالب) (601-661) – Əli ibn Əbu Talib Məhəmməd peyğəmbərin (s) əmisi oğlu, 4-cü rəşidi xəlifə, Məhəmməd peyğəmbərə (s) inanan və İslamı qəbul edən ilk kişi olmuşdur (o zaman onun 10-11 yaşı olmuşdur). İslami mənbələrə görə, Əli Kəbədə dünyaya gəlib. Atası Əbu Talib, anası Fatimə bint Əsəddir. Məhəmməd peyğəmbər (s) tərəfindən himayə edilib. 656-cı ildə xəlifə Osmanın ölümündən sonra xəlifə seçilmişdir. İlk dəfə Bədr döyüşündə vuruşmuş və “Allahın aslanı” ləqəbini qazanmışdır. Əfsanəvi qılıncı – Zülfüqarı Məhəmməd peyğəmbər (s) şücaətinə görə ona hədiyyə etmişdir. Ömrü boyu İslamın

yüçündə vuruşmuş və “Allahın aslanı” ləqəbini qazanmışdır. Əfsanəvi qılıncı – Zülfüqarı Məhəmməd peyğəmbər (s) şücaətinə görə ona hədiyyə etmişdir. Ömrü boyu İslamın

¹ *Abbot Jacob. Alexander The Great, 2009, Yesterday's Classics, p.4//*

www.yesterdayclassics.com/previews/abbott_alexander_preview.pdf, Alexander The Great Biography //

http://dl.ueh.edu.vn/bitstream/1247/12854/3/Alexander%20The%20Great%20Biography.pdf,

Alexander the Great // https://www.biography.com/people/alexander-the-great-9180468

tanınması və yayılması uğrunda mübarizə aparmışdır. 661-ci ildə sui-qəsd nəticəsində öldürülmüşdür. Hz. Əli təkcə qılıncla deyil, elmi ilə də tarixdə qalmış və “Elmin qapısı” ləqəbi ilə tanınmışdır. Dünya ədəbiyyatına divanı və “Nəhcül-bəlağə” adlı əsəri və bir neçə qəsidəsi ilə öz töhfəsini vermişdir.¹

Fateh Sultan Məhməd – (محمد ثانی), (1432-1481). Osmanlı İmperiyasının yeddinci sultanı, Sultan II Muradın oğlu Sultan Məhməd. 21 yaşında İstanbulu fəth etməsi ilə “Əbu'l-Fəth” – “Fəthin atası” ləqəbini qazanmışdır. Məhəmməd peyğəmbərin (s) məlum Konstantiniyyə ilə ağı kəlamları Fateh Sultan Məhmədi bu addımı atmağa ilhamlandıran hədis hesab olunur. Türk və müsəlman dünyasının qəhrəmanıdır.

İstanbulun fəthi ilə Fateh Sultan Məhməd Bizans İmperiyasının hakimiyyətinə son qoydu, ancaq Bizansa məxsus mədəniyyəti dağıtmamış, hətta üç böyük dinə aid ibadət xana açması ilə tarixdə qalmışdır. Dövlət idarə edilməsində “Qanunnamə”ni yazması ilə böyük xidmət göstərmişdir. “Qanunnamə” imperiyada hər bir idarəedənin vəzifə bölgüsünü müəyyənləşdirmişdi. Bundan başqa “Avnı” təxəllüsü ilə qəzəllər də yazmışdır. 49 yaşında Gəbzənin

¹ Əli // <https://az.wikipedia.org/wiki/%C6%8Fli>

Hünkarçayır bölgəsində vəfat etmişdir.¹

Janna D`Ark - (fr. Jeanna d`Ark, 1412-1431) – Orlean qızı, “Fransanın müqəddəs hamisi” Janna D`Ark bu gün Fransanın ən önəmli ikonalarından biri kimi və Fransa millətçiliyinin və birliyinin simvolu kimi xatırlanır. O, hələ 13 yaşında ikən İngiltərə və Fransa arasında olan yüzillik müharibədə Fransa ordusunu qələbəyə aparmaq üçün Tanrı tərəfindən seçilmiş olduğuna inanmağa başlamışdır.

Vətən sevgisi 16 yaşlı Jannanı nə qədər təhlükəli olsa da evi tərk etməsinə və döyüşlərdə iştirakına icazə verməsi üçün kral VII Karlın hüzuruna gəlməsinə səbəb oldu. Kral və ətrafındakılar onun həqiqətən Allahın elçisi olmasını sübut etməsini istədilər. “Siz mənə ordu verin, mən sizə Fransanı verim” iddiası ilə çıxış edən gənc qız öz arzusuna nail olur.

Çoxsaylı sınaqdan sonra Jannaya Orlean komandasında döyüşlərdə iştirak etməsinə icazə verirlər. O, azsaylı ordusu ilə böyük hünər göstərərək ingilislər üzərində qələbə qazanır və Orleanı mühasirədən azad edir. 17 iyul 1429-cu ildə VII Karl onun köməyi ilə taxta çıxır. Sonra kralın Parisə daxil olması üçün döyüşlərdə burqundlara əsir düşmüş və

¹ Batı'nın Grand Turco'su Fatih Sultan Mehmed kimdir? // <https://www.tgrthaber.com.tr/editorun-sectikleri/batinin-grand-turcosu-fatih-sultan-mehmed-kimdir-fatih-sultan-mehmed-han-kacinci-padisahtir-233388>, http://www.theottomans.org/turkce/osmanli_ordu/fatih-sultan-mehmet-5.asp

onlar müəyyən məbləğ qarşılığında Jannanı İngiltərəyə satmışlar. O, Fransanın böyük ümid yeri olduğuna görə qətl edilməli idi. 1431-ci il 23 mayda kişi geyimi geyinməsi və qeybdən səslər eşidib, İblislə ünsiyyətdə olması kimi böhtanlarla günahlandırılaraq mayın 30-da inkvizisiya məhkəməsinin qərarına əsasən diri-diri yandırılmışdır.¹ 1456-cı ildə bəraət almış və 1920-ci ildə katolik kilsəsi tərəfindən müqəddəs elan olunmuşdur.

Şah İsmayıl Xətai -

(1487-1624) – 14 yaşında Səfəvilər dövlətinin yaranmasını və özünün şahlığını elan etmişdir. 22 yaşında öz bayrağı altında İran, Azərbaycan, İraq, Şərqi Anadolunu birləşdirmişdir. Tarixdə ilk dəfə olaraq türk dilini rəsmi dövlət dili elan etdi. Şah İsmayıl Xətainin ən önəmli keyfiyyəti bütün döyüşlərdə özünün şəxsən ordunun qarşısında getməsi və orduya rəhbərlik etməsi olmuşdur.² Şah İsmayılın həm şah, həm də şair kimi nüfuzu böyük olmuş, şəninə xütbələr söylənmiş, sufi məclislərində şeirləri oxunmuşdur.

1514-cü ildə Çaldıran düzündəki döyüşdə məğlub olması onu sarsıdır və bir daha heç bir ciddi hərbi səfərlərə çıxmır. Şah İsmayıl döyüşdən əvvəl gecə hücum edilməsinin ordunun qalibiyyəti ilə nəticələnəcəyi təklifinə "Mən

¹ Joan of Arc – Jeanne d'Arc // <https://www.jeanne-darc.info/>

² Şah İsmayıl Səfəvi Xətai kim olub? // <http://deyerler.org/147047-eah-dsmaydl-sjfjvi-xjtai-kim-olube-v-araedirma.html>

karvan basan quldur deyiləm" cavabını vermiş və mərd adını qorumuşdur. Bu döyüşdə Şah İsmayıl yaralanmışdır.¹ Ədəbiyyat tarixində "Dəhnamə", "Nəsihətnamə" əsəri və türkcə bir divanı ilə tanınır. Şeirlerini həm ərəb poeziya ənənəsinə uyğun ərəz, həm də türk şeir üslubuna uyğun heca vəznində yazmışdır.

¹ Tarixi şəxsiyyət I Şah İsmayıl Xətai // <http://anl.az/down/meqale/adalet/2010/iyun/123413.htm>

Mifik və bədii qəhrəmanlar

Prometey (yun. Προμηθεύς) – Yunan od tanrısı

Prometey insanların xilaskarı hesab olunur. Prometey sözünün mənası uzaqgörəndir. Rəvayətə görə, Prometey insanları torpaqdan yaratmış, Afina isə onlara nəfəs vermişdir. Tanrı Zevs titan İapetin oğlanları olan Prometeyə və Epimeteyə yaratılmış insanlara və məxluqlara gözəllik və qüvvə paylamağı tapşırır. Bölgü apararkən Epimete

bütün yaraşığı və qüvvəni heyvanlara paylayır. Paylarına heç nə düşməyən insanlar isə köməksiz qalırlar. Prometey insanların dostu olduğuna görə, bu ədalətsizliyi aradan qaldırmaq məqsədilə Afınadan müdrikliyi, Hefestin emalatxanasından isə odu oğurlayaraq insanlara verir. Odun köməyi ilə insanlar qızınmış və yaşayıb-törəyə bilmişlər. Prometeyin bu hərəkəti tanrı Zevsin hiddətinə səbəb olur. O, Prometeyi cəzalandırmaq məqsədilə onu Qafqaz dağlarının zirvəsində zəncirləməyi tapşırır. Burada qartal onun qaraciyərini didib yeyərmiş. Hər dəfə onun didilmiş qaraciyərinin yerini yenisi tutarmış. Beləliklə, Prometey otuz il ərzində əzab çəkərək qaraciyərini qartalə yedirtmişdir.¹ İnsanlara

¹ Prometey <https://az.wikipedia.org/wiki/Prometey>

atəş – işıq verdiyinə görə, Prometey həm də maarifçiliyin rəmzi hesab edilir.

Gilqameş – (şumer. *Bilqames*) Şumer mifologiyasında yarıəfsanəvi qəhrəman.

O, qədim Babilistanda Uruk sülaləsinin 5-ci hökmdarı (e.ə XXVII əsr) olmuşdur. Ölməzlik uğrunda tanrılarla mübarizə aparır. Dastana görə, o, sidr ağacı əldə etmək üçün Kerha çayının yuxarı arxarındakı ərəzilərə səfər edir.¹ Yaxın dostu Enkidunun ölümündən sonra ölümsüzlüyə çatma səyinin hədəf

olduğunu anlamış və tanrı Enlilinin öyüdləri ilə insanın ancaq özündən sonra ad qoymaqla ölümsüzlüyə çata biləcəyini qəbul etmişdir.²

Ziqfrid (Volsung Sigurd/Siegfried) – german-skandinav eposlarının və “Nibelunqlar haqqında nəğmə”nin əsas qəhrəmanlarından biri. Bir şahzadə olsa da, dəmirçixanada böyüyən gənc daha sonra tapdığı xüsusi metal parçasından özünə qılinc hazırlayır və əjdaha ilə döyüşüb ona qalib gəlir. Əjdahanın vücudundan axan qanı öz bədəninə sürtür və bununla bədəni zireh halına gəlir, ox batmır. Dastanda Ziqfrid bir tərəfdən əjdahaya qalib gələrək bütün

¹ Əlimirzəyev A.N.. “Erkən Elam cəmiyyəti: siyasi-iqtisadi münasibətlər və yazı tarixi (e.ə. IV-III minilliklər)”. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2011 // <http://bilasuvar.cls.az/front/files/libraries/525/books/490993090.pdf>

² Gilqameş <https://az.wikipedia.org/wiki/Gilqame%C5%9F>

Vorms şəhərini qorxudan, təhlükədən xilas edən qəhrəman, digər tərəfdən, tamahına təslim olub lənətlənmiş ləl-cəvahirata sahib çıxmaqla bütün nəslini lənətləyən bir gənc kimi təqdim edilir. Qəhriman kimi onun artan nüfuzu və çoxlu var-dövləti kralda ona qarşı nifrət və qisas hissi oyadır. Əjdaha qanına bə-lənəndə kürəyinə düşmüş bir cökə ağacının yarpağı həmin yerin zəif qalmasına səbəb olur. Düşmənləri həmin yerdən onu öldürürlər. Ancaq tamahından gələn lənət oğluna da keçir. Bu dastan orta əsrlər alman millətçiliyinin yüksəlməsində, alman prinsliklərinin birləşməsində tarixi əhəmiyyətə malik olmuşdur. Zigfrid adı cəsəret, igidlik, cəngavərliyi təmsil edən bir ad olaraq Almaniya-da geniş istifadə olunur.¹

Hayy b. Yaqzan (ər. حي بن يقظان Diri Oyaq oğlu) – İbn Tufeyl tərəfindən 12-ci əsrdə yazılmış, ilk ərəb fəlsəfi-allegorik romanın qəhrəmanı. İbn Tufeyl İbn Sinanın “Hayy b. Yaqzan”ından ilhamlanaraq yazmışdır. Roman insanın tək başına “kamillik” dərəcəsinə çata biləcəyini sübut etməyə çalışır. Üç surət – təkbaşına kamilliyə çatan Hayy, mistik Absal və sosial Salaman vardır. Bütün həyatını

¹ Зигфрид <http://mifologia.osipova-pr.com/soderjanie/germano-skandinav/zigfrid>

kimsəsiz adada keçirən Hayy bir ceyran tərəfindən böyüdülmür və cəmiyyətdən kənar dünyanı, var olmanı müşahidə və təcrübələri ilə, ağılı vasitəsilə dərk edir, varlığın səbəbini, Tanrı ilə olan bağını dərk edir. Sonra o, adadan kənara çıxaraq bildiyi həqiqətləri insanlara öyrətməyə cəhd edir, lakin insanların zahiri həqiqətlərdən o tərəfə keçə bilmədiyinə görə, öz adasına geri qayıdır.¹

Danko – 1894-cü ildə rus yazıçısı Maksim Qorki tərəfindən yazılmış 3 hissədən ibarət olan “İzergil qarı” əsərində qəlbi insan sevgisi ilə döyünən gənkdir. Qaraçı dilindən götürülmüş ad “kiçik oğul” deməkdir. Dankonun xalqı düşmənlər tərəfindən işğal olunmuş, özləri isə yox olmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qalmışlar. Onların qarşısında iki yol vardı: ya döyüşmək, ya da meşəni keçib yeni həyata başlamaq. Danko öz xalqını azadlığa çatdırmaq üçün onları azadlığa səsləyir. Danko öz xalqına yerində dayanmaqla heç bir şey əldə edilmədiyini deyir. Öz xalqına bələdçi olur, ürəyini çıxarıb məşəl edir, qaranlığa məhkum olan insanların yolunu işıqlandırır. Halbuki həmin insanlar öz qorxaqlığı, naxələfliyi ilə onun sevgisinə layiq deyillər.² Azadlıq uğrunda mübarizə aparır. Özünə isə azadlıq qismət

onları azadlığa səsləyir. Danko öz xalqına yerində dayanmaqla heç bir şey əldə edilmədiyini deyir. Öz xalqına bələdçi olur, ürəyini çıxarıb məşəl edir, qaranlığa məhkum olan insanların yolunu işıqlandırır. Halbuki həmin insanlar öz qorxaqlığı, naxələfliyi ilə onun sevgisinə layiq deyillər.² Azadlıq uğrunda mübarizə aparır. Özünə isə azadlıq qismət

¹ Hayy bin Yakzan https://tr.wikipedia.org/wiki/Hayy_bin_Yakzan,
file:///C:/Users/Admin/Downloads/ibnsina_ibntufeyl_-_hay_bin_yakzan.pdf

² Максим Горький. Старуха Изергиль // <https://ilibrary.ru/text/486/p.1/index.html>

olmur. O, “nədənsə” azadlığın qazanılmasını yox, “nəyinsə” naminə azadlığın qazanılmasının tərəfdarı idi.¹ Hər nə qədər Dankonun prototipi olaraq Prometeyi versiyası irəli sürülsə də, Maksim Qorki özü 17 il sonra etiraf edir ki, obrazın ilhamvericilərdən biri də “XIX-XX əsrlərdə yaradıcı ziyalıların düşüncələrinin hakimi” isveç yazıçısı Avqust Strinberqdir.

¹ Dankonun kalbi – Maksim Gorki. Hiçbir şey yapmayan hiçbir şey elde edemez // <https://www.cafrande.org/dankonun-kalbi-maksim-gorki-hicbir-sey-yapmayan-hicbir-sey-elde-edemez/>

Filosoflar

Eynəlqüzat Miyanəci – (1099-1131) Əbu`l-Məali Abdullah b. Əbu Bəkr – sufi mütəfəkkir, Əhməd Qəzalinin

tələbəsi olmuşdur. Filosof özü keçdiyi həyat yoluna nəzər salaraq belə yazır: "Mən bu yolu seçdim. Mühüm və qeyri-mühüm elmləri nəzərdən keçirdim. Zərərli və faydalı olan hər şeyi mütaliə etdim. Hətta öz mətləbimdə məni maraqlandıran nə vardsa, onun təhsilinə nail oldum. Faydası az şeylərə baş qoşmadım, elmdə dolanbac yolla getmədim. Çünki elm çox, ömürsə qısadır. Az fayda verəcək təhsildə ömrü itirmək axmaqlıqdır".

Eynəlqüzat Miyanəci 28-29 yaşlarında azadfikirliliyə, Səlcuqları və bəzi mütəkəllimləri tənqidinə görə müsəlman fəqiqlər tərəfindən təqiblərə məruz qalır. O, kafir elan edilir və ölümünə fətva verilir".¹ İşgəncəli edamına filosof belə bir şeirlə cavab verir:

*Mən Allahdan dözümlü və əzab istəyirəm
Mən bunu üç ucuz şeylə istəyirəm,
Bunu Dost edirsə, o zaman
Bir atəş, bir neft, bir də saman olsun.*

¹ Eynəlqüzat Miyanəci
https://az.wikipedia.org/wiki/Eyn%C9%99l%C3%BCzat_Miyan%C9%99ci

Taleyinə görə tarixçilər onu “İkinci Həllac” adlandırır.¹

Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi – (1154-1191) – Şihabəddin Əbülfütuh Yəhya ibn Həbəş ibn Əmirək Sührəvərdi, XII əsr Azərbaycan filosofu, İşraqilik fəlsəfəsinin banisi, "Şeyx əl-Məqtul" və "Şeyx əl-İşraq", “öldürülmüş filosof” adları ilə də tanınır. Sührəvərdi yaradıcılığa çox erkən başlamış, az müddət içərisində elmi-fəlsəfi və bədii əsərləri ilə bütün müsəlman ölkələrində şöhrət qazanmışdır. Hələb hakimi Səlahəddin Əyyubinin oğlu əl-Məlik əz-Zahir Gəzi onun tanınmış fəqih və mütəkəllimlərlə disputunu təşkil edir və Sührəvərdi öz biliklərini nümayiş etdirir. Nəticədə onu sehrbazlıqda və küfrdə günahlandırırlar və Səlahəddin Əyyubiyə şikayət edirlər. Səlahəddin Əyyubi onun qətlinə fərman verir və o, 37 yaşında edam edilir. Sührəvərdinin baş daşına bu şeir yazılıb:

*“Bu qəbrin sahibi gizli bir inci,
Tanrı cilalayıb vermişdi şərəf.
Onun qiymətini bilmədi zaman,
Onu zənn eylədi adi bir sədəf.”*

Şihabəddin Sührəvərdinin məşşailiyə, təsəvvüfə aid bir çox əsərləri olsa da, şah əsəri işraq fəlsəfəsinə həsr

¹ Ayn al-Qudat Hamadhani: Intellectual, Mystic and Martyr // <https://ballandalus.wordpress.com/2016/03/10/ayn-al-qudat-hamadhani-intellectual-mystic-and-martyr/>

edilmişdir.¹

Blez Paskal – (1623-1662) – riyaziyyatçı, filosof, fizik, katolik teoloq və yazıçı. 11 yaşında mətbəxdə çəngəl-

bıçaqla boşqablara vuranda alınan səsləri müşahidə eləməklə “Səslər haqqında traktat” yazmışdır. 12 yaşından Riyaziyyat akademiyasının iclaslarında iştirak etməyə başlayıb. Ən məşhur əsəri “Düşüncələr” olmuşdur. 16 yaşında proyektiv həndəsəyə aid traktat

yazdı (Essay on Conics)² və bu tezis müasir iqtisadiyyatın və sosial elmlərin inkişafında əhəmiyyətli rol oynadı. Paskal 19 yaşında (1642) ilk mexaniki hesablama maşınını (qurğu “pascalina” adlanırdı) icad etmişdir. O, bu qurğunu vergi müfəttişi işləyən atasının işinə kömək məqsədilə hazırlamışdı. 24 yaşında (1647) Qaliley və Torricelli kimi o da “təbiət boşluqlara nifrət edir” fikrinin tərəfdarı olan (nature abhors a vacuum) Aristotelin davamçılarının fikrini rədd edir. 1654-cü il 23 noyabrdan 24-nə keçən gecə, Paskalın öz dili desək, ali məqamdan nurlanma baş verdi. Özünə gələndən sonra düşüncələrini bir perqamentə yazır və paltarının astarına tikir və ölənə qədər üstündə gəzdirir və sonralar “Paskalın amuleti” və ya “Memorial”

¹ Şihabəddin Yəhya Sührəvərdi - “İşıq şeyxi // <https://www.aydinyol.az/newsview/495/Shihabeddin-Yehya-Suhreverdi---Ishiq-sheyxi>

² Blaise Pascal // <https://www.famousscientists.org/blaise-pascal/>

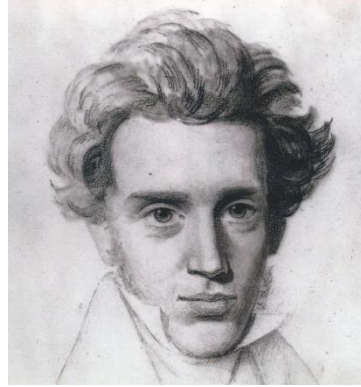
adlandırılır. Bu hadisə onun bütün həyatını dəyişir. Heç kimə heç nə danışmasa da, tamam fərqli bir insan olur və Parris tərki edir. Paskal İlahi qüvvənin gərəkliliyini sübut etməyə çalışmış və hesab etmişdir ki, Allahın varlığını riyazi yolla deyil, qəlb və inamla sübut etmək olar. 39 yaşında mədə xərçəngindən vəfat etmişdir. İlk hesablama maşını icad etdiyinə görə komputer dilinə onun adı verilmişdir.¹

Fridrix Vilhelm Jozef Şelling – klassik Alman fəlsəfəsinin nümayəndəsi, idealist (obyektiv) filosofdur. İlk fəlsəfi traktatını 12 yaşında yazmışdır. Əsərin adı “Ümumiyyətlə fəlsəfənin mövcudluğunun mümkünlüyü haqqında”. Bu traktatına görə Şelling Alman fəlsəfəsini Kantdan sonra təzələyən filosof adını almışdır. Fəlsəfəyə Fixtenin davamçısı kimi başlamış, sonradan onun subyektiv idealizminə qarşı obyektiv idealizm mövqeyini qoymuşdur. Şellingə görə, bütün aləm mənəvidir. Mövcudatın ilkin mənəvi əbədi əql, zəka, “Mən”dir. Mənəvi ilə maddinin eyniliyini əsaslandırmağa çalışmışdır. 33 yaşında həyat yoldaşı Karolina Şellingi itirəndən sonra yaradıcılığı sönməyə doğru gedir.

¹ Blaise Pascal // https://en.wikipedia.org/wiki/Blaise_Pascal

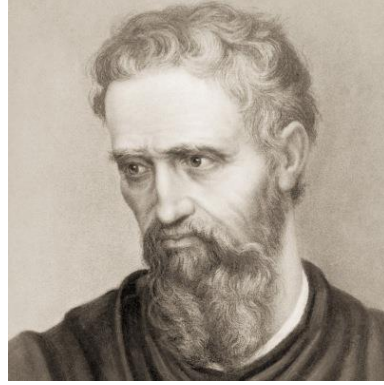
Seren Kyerkeqor – (1813-1855) – Danimarka filosofu olan Seren Kyerkeqor Ekzistensializm fəlsəfəsinin ilk filosofu hesab edilir. Fəlsəfi fəaliyyətində əsasən “təkcə fərd kimi necə yaşamalı” sualını araşdırmış, mücərrəd təfəkkürə nisbətən konkret insan varlığına üstünlük verilməsini və şəxsi seçim və öhdəliyin əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışdır. Xristian inancının yenilənməsi tərəfdarı idi. Əksər əsərləri Xristianlıqda eşqə həsr olunmuşdur. Eyni zamanda, Xristian dininin dövlət dini olmasını tənqid edirdi. Uşaq vaxtından xəstə olan Seren çox hazırcavab olmuşdur. Atasının təkidi ilə 17 yaşında Kopenhagen Universitetinin ilahiyyat fakültəsinə girsə də, özü estetika ilə maraqlanır. Sağlamlığına görə Universitetdən xaric edilir. 21 yaşında dərin depressiya yaşayan filosof yazır: “Xətrinə yaşayıb öləcəyim ideyanı tapmaq dəhşət çətindir”. Daha 1 il sonra isə “Gündəliy”ində yazır: “Məni canlandıracaq bir şeyi nəhaq axtarıram. Hətta orta əsrlərin cingillilli səsi də mənim içimdəki boşluğu doldura bilmir”.¹ 2 il sonra ona ilahi nurlanma nazil olur və o, mənən yenidən doğulur. Kyerkeqorun bütün yaradıcılığı sanki öz-özü ilə söhbətdir, özünü dərk etməyə cəhd edir. 42 yaşında xəstəlikdən vəfat edir.

¹ Кьеркегор: жизнь и творчество // <http://mirznanii.com/a/228601-2/kerkegor-zhizn-i-tvorchestvo>

Sənətkarlar

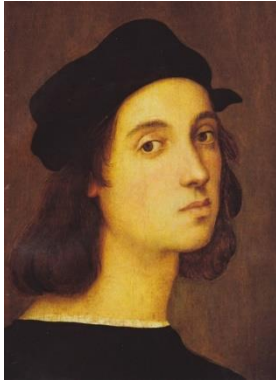
Mikelancelo Buonarroti – (1475-1564) – Re-
nessans dövrünün heykəltaraşı, rəssamı, arxitektoru, şairi.
O, ilk dəfə 20 yaşlarında
yaratdığı və hazırda Vati-
kanda saxlanılan “*Pieta*”
(1499), “*David*” (1501)
heykəllərini, daha sonra isə
Vatikanda Sikstin Kapella-
sının (1508-1512) tavanın-
da “*Adəmin yaradılışı*”nın
simvolik şərhini ehtiva
edən freskasına görə şöhrət
qazanmışdır. İlk dəfə Müqəddəs Pyotr sarayında təqdim
edilən “*Pieta*”nın müəllifi olaraq başqasının adını çəkən
tamaşaçıların acığına heykəlin altından öz imzasını qoyur.
Sonra öz təkəbbüründən utanır və heç vaxt işlərinə imzasını
qoymur. O, öz dininə dərinləndən inanan mömin olmuşdur.
“*David*” heykəlini artıq bir çox heykəltaraşın cəhd etdiyi,
ancaq heç nə düzəldə bilmədiyi sal mərmərdən düzəltmiş-
dir.

Mikelancelonun bir çox fikri aforizm kimi qalmaqda-
dır. Bunlardan biri onun ideal heykəl haqqında fikridir:
“Hər heykəl elə düşünəlməlidir ki, onu dağdan hellən qoy-
san belə heç bir yeri qopmasın”. Yaxud “Heykəli necə
düzəldirsən? - sualına belə cavab verir: “Mən daşın artıq

hissələrini atıram.”

Rafael Santi (1483-1520) – Renessans dövrünün məşhur rəssamı Rafael Santi qısa həyatı boyunca Avropada

dərin iz qoymuş zərif əsərlər yaratmışdır.¹ İlk dəfə Madonna, Məryəm rəsmlərini çəkməklə sənətdə novator kimi tanınmışdır. Rəssamlığa 16 yaşında çəkdiyi "Həvvanın yaradılışı" və "Trinite" əsərləri ilə başlamışdır. Onun yaradıcılığında da Vinçi və Mikelancelonun təsiri vardır. “Madonnalar ustadı” adlanan Rafael 17-18 yaşında “Konstabil

madonnası”, 19 yaşında “Məryəmin nişanlanması” əsərlərini çəkmişdir. 1504-cü ildən Florensiyaya gəlir. Onun yaradıcılığının bu dövründə daha çox balaca İsa Məsih təsvirinə yer verilir. 1505-ci ildə çəkdiyi “Madonna yaşılıqda” əsəri incə rəng harmoniyasına görə diqqət çəkir.² Vatikanın zallarından birində “Afina məktəbi” adlı freskada Rafael tarixdə yaşamış bütün məşhur filosofları əks etdirmişdir. Orada Leonardo da Vinçi Platon obrazında təsvir olunub. Eyni zamanda, özünün də avtoportretini ora əlavə etmişdir. Rafael həm də şair, arxitektör kimi də öz cəmiyyətində hörmət qazanmışdır. Özünün ad günündə, 37 yaşında bilinməyən xəstəlikdən vəfat etmişdir.

¹ Raphael (Raffaello Santi) <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/artists/raphael-raffaello-santi>

² Rafael Santi // <https://kayzen.az/blog/kulturoloq/4197/rafael-santi-1483-1520.html>, <http://www.artlife.az/qalereya/intibah/rafael-santi/>

Şair və yazıçılar

Bayron - (1788 - 1824) - ingilis romantik şairi. 19 yaşında “Asudə saatlar” adlı ilk şeir məcmuəsini, 21 yaşında isə mürtəcə romantiklər və burjuaziyan tənqid etmək üçün “İngilis bardları və şotland icmalçıları” satirik poemasını nəşr etdirir. Elə həmin il Lordlar palatasının üzvü seçilir.¹

1812-1816-cı illərdə yazdığı lirik şeirlərində, məşhur “Şərq poemaları”nda (“Gavur”, “Abidos gəlini”, “Korsar”, “Korinfin mühasirəsi”) və başqa əsərlərində azadlıq ideyalarını tərənnüm etmişdir. Poemasının əsas qəhrəmanı və başqa əsərlərində də yer tapan Çayld Qarold şairin alter-egosu olmuşdur. Eyni zamanda, özünün qadın düşkünlüyü ilə şöhrət qazanmışdır.

İngiltərənin hakim sinifləri əleyhinə kəskin siyasi xarakterli, ədəbi və ictimai çıxışlarına görə təqib olunan Bayron 1816-cı ildə İngiltərəni həmişəlik tərk etməli olmuşdur. 1817-1823-cü illərdə Bayron İtaliyada yaşamış, karbonarilər hərəkatının fəal iştirakçısı olmuş, “Beppo”,

¹ Bəşər tarixinin möhtəşəm siması – Corc Bayron
<https://www.clb.az/dosyalar/1387.pdf>

“Venesiyaya oda”, “Dantenin peyğəmbərliyi” və s. əsərlərini yazmışdır. Yazıçının son əsəri olan “Don Juan” (1819-1823) mənzum romanı tamamlanmamışdır. Corc Bayron ömrünün son günlərini Yunanıstanda yaşamış, yunan xalqının milli azadlıq mübarizəsində iştirak etmiş və 1824-cü il aprel ayının 19-da orada vəfat etmişdir. ¹

Aleksandr Sergeyeviç Puşkin – (1799-1837) – rus şairi, dramaturq və nasir, rus ədəbi dilinin reformatoru. Romantik ədəbiyyatın görkəmli nümayəndəsi olan Puşkin

Rusiyanın "ən böyük şairi" və müasir rus ədəbiyyatının banisi sayılır. İlk böyük əsəri olan “Ruslan və Lyudmila” poemasını 17 yaşında yazmışdır.² Puşkin anası tərəfdən I Pyotrun Afrika əsilli köləsi Hannibalın nəslinə, digər tərəfdən isə Aristokrat nəslinə məxsus olmuşdur.

Afrika əsli ilə Puşkin daim fəxr etmişdir.³ 21-22 yaşlarında “Qafqaz əsiri”, 1821-1823-cü illərdə “Quldur qardaşlar” əsərlərini, 1823-cü ildə özünün ən məşhur əsəri olan “Yevgeni Onegin” mənzum romanını yazmışdır. Puşkin çılgın

¹ Corc Bayron // <https://kayzen.az/blog/yazar/3077/corc-bayron.html>

² Александр Сергеевич Пушкин
<https://www.biography.com/people/alexander-sergeyevich-pushkin-9448737>

³ Feinstein Elaine. My hero Alexander Pushkin
<https://www.theguardian.com/books/2010/nov/06/alexander-pushkin-hero-elaine-feinstein>

xarakteri, hazırcavablığı və tikanlı danışığı ilə daim fərqlənmişdir və həyatı boyu 21 dueldə iştirak etmişdir. Sonuncu duel fransız Danteslə olmuş və 38 yaşında öldürülmüşdür.¹ Düşmənləri Puşkinin xarakterindən istifadə edərək onu daim intriqalara və çəkişmələrə çağırırmışlar.

Mixail Yuryeviç Lermontov – (1814-1841) – Rus romantizminin görkəmli nümayəndəsi, yazıçı və şair. “Qafqazın şairi” adlandırılan Lermontov 27 il ömür sürmüş və dueldə öldürülmüşdür. Özünün çılğın xarakteri, dostlarına etdiyi sərt zara fatlar tez-tez duellə nəticələnirmiş. Qısa həyatı boyu 3 dueldə iştirak etmiş, dördü isə təxirə salınmışdır. Cəmiyyətdə hər zaman tənhalığı, yovuşmazlığı ilə tanınmışdır. Tikanlı danışığı, ağır baxışları, kinayəli gülüşü hər kəsdə bir rahatsızlıq yaradırmış. Müasir araşdırmalar onun duel zamanı hiylə ilə başqası tərəfindən öldürüldüyü versiyasını da irəli sürür. Ona ən böyük şöhrəti 1837-ci ildə Puşkinin ölümünün səhərisi günü ona həsr etdiyi “Şairin ölümü” şeiri gətirmişdir. “Hacı Abrek”, “Qafqaz əsiri” poemalarını, “Maskarad” pyesini yazıb. Tədqiqatçıların rəyinə görə, onun “Zəmanəmizin qəhrəmanı” povestinin qəhrəmanı Peçorin özünün prototipidir. İki dəfə

¹ Alexander Pushkin // <http://www.saint-petersburg.com/famous-people/alexander-pushkin/>

Qafqaza sürgün edilmiş, Tiflisdə Mirzə Fətəli Axundzadə ilə görüşüb, ondan Azərbaycan dilini öyrənmişdir.¹

Mikayıl Müşfiq – (1908-1938) – şair, pedaqoq, tərcüməçi. Poetik yaradıcılığa 1926-cı ildə 18 yaşında "Gənc işçi" qəzetində çap etdirdiyi "Bu gün" şeiri ilə başlamış və

sonrakı illərdə dövrü mətbuatda müntəzəm çıxış etmişdir. Dövrün böyük şeir ustaları Hüseyn Cavid və Əhməd Cavadan çox yararlanmışdır.

1932-ci il Müşfiqin həyatında məhsuldar olmuş və silsilə şeirlərlə çıxış etmişdir. 1934-cü ildə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqına üzv seçilmişdir. Mikayıl Müşfiq şeirlərində sevginin, gözəlliyin tərənnümçüsü olsa da, ustalarına görə o da pantürkist kimi təqib olunmuşdur. Hətta onu Sovet quruluşunun üstünlüklərini az vəsf etməkdə günahlandırmışlar. 1938-ci ildə 29 yaşında Repressiyaya məruz qalmış və 20 dəqiqəlik gizli məhkəmə ilə qərar çıxarılaraq güllələnmişdir. 1956-cı ildə bəraət almışdır.

Rüştü Onur (Kəpənək ömürlü şair) – 3 avqust 1920-ci ildə Devrekdə dünyaya gəlmişdir. İlk təhsilini 1933-cü ildə bitirdikdən sonra, Kastamonuda başladığı orta məktəb təhsilini Zonquldaq Mehmed Çelikel Litseyində davam etdirir. Vərəm xəstəliyinə tutulduğuna görə 1938-ci

¹ *Lermontov M.Y.* Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Aspoliqaf», 2014 // <https://ebooks.azlibnet.az/book/112lem241217.pdf>

ildə təhsilinə bir il fasilə verir və növbəti il məktəb ab-havasından uzaq düşdüyünə görə təhsilini davam etdirə bilmir. Ereğli Kömür İşlətmələrində “Maliyyə varidat (gəlirlər) məmur müavini” kimi fəaliyyət göstərməyə başlayır. 1941-1942-ci illərdə xəstəliyi daha da şiddətlənir. Bu dövrdə müəllimi Behçet Necatigil və yaxın dostu, şair Müzəffər Tayyib Uslu ilə birlikdə bir tərəfdən Zonguldaqda çıxan dərgilərə və qəzetlərə yazılarını verir, digər tərəfdən isə İstanbulda nəşr olunan “Dəyirman” məcmuəsinə şeir və yazılarını göndərir.¹

Rüşti Onur qısa ömrünə özünəməxsus üslubda olan şeirlər sığdırmış, “Qərib cərəyanı”nın (Şeir hərəkatı) mühüm təmsilçilərindən biri kimi ədəbiyyat tarixində yer almışdır.² 1942-ci ildə İstanbulda Leyla Sokakdakı evində vəfat etmişdir.³

Lütfullah Mütəllib – Lutpulla Mutellip (1922-1945) – Müasir uyğur ədəbiyyatının önəmli nümayəndəsi, Şərqi Türküstanın azadlıq şairi, yazıçısı. Yaradıcılığı ilə uyğur ədəbiyyatını, müxtəlif ədəbi janrlarda yazdığı

¹ 13 Hüzünlü Şiirle Kelebek Ömürlü İki Şair Arkadaş Rüşti Onur ve Muzaffer Tayyip Uslu

<https://listelist.com/rustu-onur-muzaffer-tayyip-uslu/>

² Rüşti Onur, Doğumunun 95. Yılında Devrek'te Anıldı

<http://www.hurriyet.com.tr/rustu-onur-dogumunun-95-yilinda-devrek-te-anildi-37150240>

³

Rüşti

Onur

//

https://tr.wikipedia.org/wiki/R%C3%BC%C5%9F%C3%BC_Onur

əsərlərlə – əruz, heca vəznlərində şeirlər, xarici ədəbiyyatdan tərcümələr, povest və pyeslərlə zənginləşdirmişdir. Onun şeirləri dilinin gözəlliyinə görə məşhur

olmuşdur. “İllərə cavab” (Yıllarğa Javap) onun şah əsəri hesab edilir. Digər görkəmli əsəri isə “Düşüncəli xeyir-dualar” (Xiyalchan Tilek) əsəridir.

Rus-tatar məktəbinə gedən Lütfullah rus və tatar dillərini, eyni zamanda, rus ədəbiyyatını dərinləndirən öyrənmişdir. O, kommunizmə inanmış və onun vasitəsilə xalqına azadlıq qazandırmaq istəmişdir. Əsasən qəzet səhifələrindən, səhnədən savadsız insanlara müraciətlər edərək onları maarifləndirməyə çalışmışdır. 1945-ci ildə uyğurların Çin hökumətinə qarşı mübarizəsinə qoşulur və “Uçkunlar ittifaqı” (Qılgılcımlar ittifaqı) təşkilatını qurur. Xalqının cəhalət və əsarətdən azad olması üçün şeirlər, səhnə əsərləri yazmış və öz xalqının şüuruna təsir etmişdir. Çin hökumətinə qarşı uyğur kəndlilərin “Üç vilayət inqilabı” adlanan azadlıq inqilabında 3 il ərzində iştirak etmişdir. “Şərqi Türküstan Uçqunlar İttifaqı” ideyasının daha da genişləndirilməsində hər tərəfli kömək göstərmiş Mütəllib və yoldaşları xalqın hökumətə qarşı üsyan etməsini planlaşdırdıqları zaman yoldaşlarından biri onları satır. Mütəllib həbs edilir və diri-diri yandırılaraq edam olunur. 1945-ci ildə Şərqi Türküstan Respublikasının (1944-1949-cu illərdə İkinci Şərqi Türküstan Respublikası) Milli ordusu Aksuya daxil olsa da gec olur. Həbsxana divarında onun öz qanı ilə yazdığı bir beyt tapılır:

*Bu geniş dünya mənim üçün oldu cəhənnəm,
Gənc gülümü xəzan qıldı qanıçən əbləh...¹*

Ülvi Yusif oğlu Bünyadzadə – (1969 – 1990) – Azərbaycan şairi, publisisti. Beş yaşından yazıb-oxumağı öyrənmiş və 6 yaşında ilk şeirini yazmışdır. 12-13 yaşlarından sonra, ümumiyyətlə, bütün şagirdlik həyatı boyunca vaxtaşırı olaraq şeirləri, müxtəlif səpkili bədii və publisistik yazıları ilə "Daşkəsən" qəzetində çıxış etmişdir. Orta məktəbdə oxuduğu illərdə Ülvi həm də yeddiillik musiqi təhsili almışdır. O, qarmon, tar, saz, piano, kamança kimi musiqi alətlərində çalmaq bacarırdı.

1987-ci ildə Xarici Dillər Universitetinin ingilis dili fakültəsinə daxil olmuşdur və yaradıcılığına burada da davam etmişdir.

Ülvi poliqлот olmuş və ərəb, fars, latın, özbək dillərində yazıb-oxumağı, ingilis, rus dillərini isə mükəmməl bilirdi. 1987-1989-cu illər Ülvi Bünyadzadənin qısa ömrünün ən məhsuldar dövrü olmuşdur. 1988-ci ilin iyunundan 1989-cu ilin sentyabrına qədər hərbi xidmətdə olanda orada Azərbaycan həqiqətlərini yaymaq üçün "Xətai" dərnəyini yaratmışdır. Hərbi xidmətdən qayıdıandan sonra Şimali Azərbaycan Azad Tələbələr İttifaqının (ŞAATİ) yaradılma-

¹ *Baran Lokman.* Lutpulla Mutellip'in Hayatı,... // <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2805-published.pdf>

sında fəal iştirak etmiş, Azərbaycan Xalq Cəbhəsinin institutdakı dayaq dəstəsinin fəaliyyət proqramını hazırlayanlardan biri olmuşdur. Həmin vaxt Bakıda xalq hərəkatı geniş vüsət almışdı. Ülvi Azadlıq meydanında (dekabr) mitinq zamanı: "Xalqı bu mübarizədə gedilən yoldakı qələbəyə inandırmaq üçün lazım olsa, bütün cismimizi yandıрмаğa hazır olmalıyıq" deyərək kommunist biletindən imtina etdiyini bildirmiş, bileti oradaca ovcunun içində nümayişkarənə yandırmışdır.

19 yanvar 1990-cı ildə gecə Bakıya girən Sovet ordusunun yolunu kəsmiş, dinc piketin gülləbaran edilməsinə dözməyərək, sinəsini xalqına tuşlanmış gülləyə siper etmiş və şəhid olmuşdur.

Ülvinin əsərlərinə 200-dən çox şeiri, "Ömür yolu" poeması və "Qansızlar" povesti (Hər iki əsər Əfqanıstanda döyüşən həmvətənlərimizə həsr olunub), 40-a yaxın hekayəsi, 5 pyesi, 20-yə yaxın dünya ədəbiyyatından orijinal tərcümələr (ingilis və rus dillərindən), 7 ədəbi və ictimai məzmununda məqaləsi və s. yazıları daxildir.¹

¹ Ülvi Bünyadzadə
https://az.wikipedia.org/wiki/%C3%9Clvi_B%C3%BCnyadzad%C9%99

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

13 Hüzünlü Şiirle Kelebek Ömürlü İki Şair Arkadaş Rüşti
Onur ve Muzaffer Tayyip Uslu // <https://listelist.com/rustu-onur-muzaffer-tayyip-uslu/>

Abbot Jacob. Alexander The Great, 2009,
Yesterday's Classics, LLC. p.4. //
(http://www.yesterdaysclassics.com/previews/abbott_alexander_preview.pdf),

Alexander Pushkin // <http://www.saint-petersburg.com/famous-people/alexander-pushkin/>

Alexander the Great //
<https://www.biography.com/people/alexander-the-great-9180468>

Alexander The Great Biography //
<http://dl.ueb.edu.vn/bitstream/1247/12854/3/Alexander%20The%20Great%20Biography.pdf>.

Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü. Proje
Yöneticisi: Doç. Dr. Halil İbrahimBULUT. Sakarya
Üniversitesi Yayınları 1. Baskı, 2010.

Avni (Fatih Sultan Mehmed) Şiirleri
<https://www.antoloji.com/kimsesiz-hic-kimse-yok-siiri/?siralama=p>

Ayn al-Qudat Hamadhani: Intellectual, Mystic and Martyr //

<https://ballandalus.wordpress.com/2016/03/10/ayn-al-qudat-hamadhani-intellectual-mystic-and-martyr/>

Baran Lokman. Lutpulla Mutellip'in Hayatı, Sanatı ve Eserleri, bilig, Kış / 2008, sayı 44, s. 181 //

<http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2805-published.pdf>

Batı'nın Grand Turco'su Fatih Sultan Mehmed kimdir? // [https://www.tgrthaber.com.tr/editorun-sectikleri/batinin-grand-turcosu-fatih-sultan-mehmed-kimdir-fatih-sultan-mehmed-han-kacinci-padisahdir-233388,](https://www.tgrthaber.com.tr/editorun-sectikleri/batinin-grand-turcosu-fatih-sultan-mehmed-kimdir-fatih-sultan-mehmed-han-kacinci-padisahdir-233388)

http://www.theottomans.org/turkce/osmanli_ordu/fatih-sultan-mehmet-5.asp

Bəşər tarixinin möhtəşəm siması – Corc Bayron
<https://www.clb.az/dosyalar/1387.pdf>

Bibliya //
<https://www.bibleonline.ru/bible/tur/24/01/>

Bilqamis dastanı (hər şeyi bilən adamın dastanı).
tərc. İ.Öməröglü, Azərbaycan ensiklopediyası HPB, 1999.

Blaise Pascal //
https://en.wikipedia.org/wiki/Blaise_Pascal

Blaise Pascal //
<https://www.famousscientists.org/blaise-pascal/>

Bolay S.H. Batı Aklına qarşı Türkiyə. İstanbul, Ketebe, 2018.

Bolay S.H. Gençliğin İnanma Problemleri. Gazi Üniversitesi Milli Kültür ve Gençlik Sempozyumu, (13-15 Kasım 1985), Ankara 1986, (əl yazısı)

Bünyadzadə Ü. Bir ölümün acığına. Bakı, “Gənclik”, 1993.

Bünyadzadə Ü. Sənin oxşarın bənövşədi... (Seçilmiş əsərləri), “Ağrıdağ”, Bakı, 2005.

Corc Bayron //

<https://kayzen.az/blog/yazar/3077/corc-bayron.html>

Dankonun kalbi – Maksim Gorki. Hiçbir şey yapmayan hiçbir şey elde edemez //

<https://www.cafrande.org/dankonun-kalbi-maksim-gorki-hicbir-sey-yapmayan-hicbir-sey-elde-edemez/>

Əli // <https://az.wikipedia.org/wiki/%C6%8Fli>

Əlimirzəyev A.N.. “Erkən Elam cəmiyyəti: siyasi-iqtisadi münasibətlər və yazı tarixi (e.ə. IV-III minilliklər)”. Bakı, “Şərq-Qərb” Nəşriyyat evi, 2011 // <http://bilasuvar.cls.az/front/files/libraries/525/books/490993090.pdf>

Ergun Sadeddin Nüzhet. Hatayı Divanı. Şah İsmail Safevî Edebî Hayatı Ve Nefesleri (İkinci Baskı)

Eynəlqüzat Miyanəci

https://az.wikipedia.org/wiki/Eyn%C9%99lq%C3%BCzat_Miyan%C9%99ci

Eynəlqüzat Miyanəci. Təmhidat, Bakı, Adiloğlu, 2006, s. 5.

Fatih Sultan Mehmet’in Kaleminden 7 Enfes Şiir
<https://www.wannart.com/fatih-sultan-mehmetin-kaleminden-7-enfes-siir/>

Fatih Sultan Mehmet’in Kaleminden 7 Enfes Şiir
<https://www.wannart.com/fatih-sultan-mehmetin-kaleminden-7-enfes-siir/>

Feinstein Elaine. My hero Alexander Pushkin // <https://www.theguardian.com/books/2010/nov/06/alexander-pushkin-hero-elaine-feinstein>

Gibbon Edward. The Decline and Fall of the Roman Empire (6 v.). London: 1911, vol. 5.

Gilqameş
<https://az.wikipedia.org/wiki/Gilqame%C5%9F>

Hayy bin Yakzan
https://tr.wikipedia.org/wiki/Hayy_bin_Yakzan,
file:///C:/Users/Admin/Downloads/ibnsina_ibntufeyl_-
_hay_bin_yakzan.pdf

Həzrəti İbrahim.
<http://www.azerislam.com/?lngs=aze&cats=1&ids=1444> //

Ibn Ərəbi Muhyiddin. Fusus əl-Hikəm, İstanbul, 1946.

İslam düşüncəsi tarixi: 4 cildə, I c. / Edit.
M.M.Şərif. İstanbul: İnsan yayımları, 1990.

İstanbul, Maarif Kıtaphanesi // <http://esgici.net/006/Hatayi%20Divani%20%20%20Sadedin%20Nuzhet%20Ergun.pdf>

Joan of Arc – Jeanne d’Arc // <https://www.jeanne-darc.info/>

Konevi S. Vahdet el-vucud ve esasları En-nusus fi tehkiki tavrıl-mahsus. Terc: E.Demirli. İstanbul, İz yayıncılık, 2002.

Lermontov M.Y. Seçilmiş əsərləri. Bakı, «Aspoliqaf», 2014 // <https://ebooks.azlibnet.az/book/112lem241217.pdf>

Lermontov M.Y. Seçilmiş əsərləri. Bakı, Çaşıoğlu, 2006.

Məhəmməd.

<https://az.wikipedia.org/wiki/M%C9%99h%C9%99mm%C9%99d>

Məmmədov Z. Azərbaycan fəlsəfəsi tarixi. Bakı, Şərq-Qərb, 2006.

Mevlana Celalettin Rumi. Mesnevi. Terceme ve şərheden Tahir-ul-Mevlevi. İstanbul, Şamil Yayinevi, I, 1995.

Onur Rüşti. İtiraf // <https://www.antoloji.com/itiraf-25-siiri/> (23. 03. 2018)

Plato. The Simpozyum. Trans. by W.Hamilton. The Penguin Classics, 1956.

Platon. Şölen. Eski yunancadan çeviren Eyüp Çoraklı. İstanbul, Alfa Felsefe, 2014.

<https://www.scribd.com/document/365360877/Platon-%C5%9Eolen>

Prometey <https://az.wikipedia.org/wiki/Prometey>

Puşkin A.S. Şeirlər, poemalar, povestlər. Bakı, Yazıçı, 1987.

Rafael Santi //

<https://kayzen.az/blog/kulturoloq/4197/rafael-santi-1483-1520.html>, <http://www.artlife.az/qalereya/intibah/rafael-santi/>

Raphael (Raffaello Santi) <https://www.nationalgalleries.org/art-and-artists/artists/raphael-raffaello-santi>

Rüşti Onur //

https://tr.wikipedia.org/wiki/R%C3%BC%C5%9Ft%C3%BC_Onur

Xətai Şah İsmayıl. Əsərləri. 1-ci cild, qəzəllər, s. 114
// <http://elibrary.bsu.az/sekil/---1--.pdf>

Yavuz Mehmed. İstanbul'un Fethi ve Akşemseddin //
Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi Yıl: 2017/1, Sayı: 26.

Августин А. Исповедь / Пер. с лат.
М.Е.Сергеенко. Москва: Канон+, 1997.

Александр Сергеевич Пушкин
<https://www.biography.com/people/alexander-sergeyevich-pushkin-9448737>

Ареопагит Дионисий. О небесной иерархии
www.magister.msk.ru/library/bible/comment/areopag.

Байрон Дж.Г. Избранное, М., Из-во «Детская литература, 1964.

Бердяев Н.А. Дух и реальность. М., ООО
“Издательство АСТ”; Харьков: “Фолио”, 2003.

Бердяев Н.А. Дух и реальность. М., ООО
“Издательство АСТ”; Харьков: “Фолио”, 2003.

Декарт Р. Избранные сочинения. М., Наука, 1950.

Джнанакришна. Виджнянапада. Философия
сосредоточения. <http://yogami.narod.ru/pada9.html>.

Зигфрид // <http://mifologia.osipova-pr.com/soderjanie/germano-skandinav/zigfrid>

Иеремия // <https://eleven.co.il/bible/prophets/11704/>

История уродства. Под редакцией Умберто Эко.
М., Слово/ SLOVO, 2007.

Кузанский Н. Сочинения: В 2-х т. т. 1, М.,
Мысль, 1979.

Кьеркегор С. Страх и трепет. Пер.: С.А.Исаева, М.: Республика, 1993.

Кьеркегор: жизнь и творчество //
<http://mirznanii.com/a/228601-2/kerkegor-zhizn-i-tvorchestvo>

Лермонтов М.Ю. Стихотворения. Поэмы. Маскарад. Герой нашего времени, М., Худож. литер., 1984.

Müşfiq M. Seçilmiş əsərləri, Bakı, Çaşoğlu, 2005.

Müşfiq M. Seçilmiş əsərləri, Bakı, Maarif, 1983.

Максим Горький. Старуха Изергиль // <https://ilibrary.ru/text/486/p.1/index.html>

Ницше Ф. Человеческое, слишком человеческое. Сочинения в 2-х томах, том 1, издательство "Мысль", Москва 1990

Паскаль. Мысли // Человек: Мыслители прошлого и настоящего о его жизни, смерти и бессмертии. Древний мир – эпоха Просвещения. М., Политиздат, 1991.

Платон. Государство. Законы. Политика. М., Мысль, 1998.

Плутарх. О судьбе и доблести Александра. Речь вторая 336 <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1438024200#sel=57:27,57:46337d>

Плутарх. Об удаче или доблести Александра, I, 5 // <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1438024000#1>

Свирская Л.М. Альберт Эйнштейн и музыка <http://www.delphis.ru/journal/article/albert-einshtein-i-muzyka#19>

Семенкин Н.С. Философия богоискательства. Критика религиозно-философских идей софиологов. М., Политиздат, 1986.

Толстой Л.Н. Любите друг друга (Обращение к кружку молодежи) // Полное собрание сочинений. Том 37. Произведения 1906—1910 гг. Государственное издательство художественной литературы, М., 1956.

Толстой Л.Н.. Верьте себе. (Обращение к юности) // Полное собрание сочинений. Том 37. Произведения 1906—1910 гг. Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1956.

Философский энциклопедический словарь Москва: Советская энциклопедия, 1983.

Xəlilov S. Məhəbbət və intellekt. Fəlsəfi esselər, Bakı, Nurlan, 2006.

Шеллинг Ф.В. Сочинения, М., Мысль, 1998.

Шеллинг Ф.В. Философия искусства, М., Мысль, 1999.

Штейнер Р. Теософия. Введение в сверхчувственное познание мира и назначение человека. М., Амрита-Русь, 2004.

Экхарт М. Духовные проповеди и рассуждения / Перев. с нем. М.В. Сабашникова. С-Пб., Азбука, 2000.

أخبار احلاج. نشر و تصحيح ل. ماسينيون وب. كراوس, باريس, مكتبة لاروز, مطبعة القلم, 1936

الحلاج ابو معيث الحسين منصور. كتاب الطواسين. نشر و تصحيح ل. ماسينيون. باريس. 1913

الطوسي ابو نصر السراج. حققه وقدم له وخرج أحاديثه عبد الحلیم
محمود وطه عبد الباقي سرور, دار الكتب الحديثة بمصر, مكتبة المثني
ببغداد, 1960

الميانجي الهمداني ابو المعالي عبد الله بن محمد بن علي بن الحسين
بن علي الملقب بعين القضاة. تمهيدات. تقديم و تحقيق ع. عسيران. طهران.
گلشان. 1373 هـ.

سهروردي شهاب الدين يحيي. شيخ إشراف. مجموعة دوم مصنفات,
بقلم هنري كربين, تهران, 1952.

Adlarm indeksi

A

- Ağ Şəmsəddin ☞ 127, 132, 133
Ağasademon (Şit/Şis pey-
ğəmbər) ☞ 136
Axilles ☞ 129, 135, 239
Androgyn ☞ 76
Areopaqit Dionisi ☞ 167
Aristotel ☞ 16, 29, 36, 106,
127, 129, 130, 173, 185, 222,
239, 252
Asqlinos ☞ 136
Atatürk Mustafa Kamal ☞ 9
Atman ☞ 162
Avnı ☞ 133, 219

B

- Bağdadi Cüneyd ☞ 81
Bayron Corc ☞ 27, 74, 88, 107,
117, 138, 146, 222, 257
Bela ☞ 207

- Berdyayev Nikolay
Aleksandroviç ☞ 162, 163,
176, 183
Bethoven ☞ 121, 222
Bilqamıs
(Gilgames/Gilqamıs) ☞ 25,
55, 56, 62, 70, 73, 87, 128,
129, 166, 246, 266
Bistami Əbu Yəzid ☞ 51, 137
Bolay Süleyman Xeyri ☞ 12,
63, 113, 229
Buzurcumihur ☞ 136
Bünyadzadə Ülvü ☞ 8, 27, 35,
38, 43, 53, 60, 70, 73, 80, 91,
95, 97, 106, 113, 119, 127,
137, 138, 139, 142, 145, 146,
147, 148, 164, 181, 182, 183,
191, 193, 203, 205, 206, 209,
211, 213, 216, 222, 263, 254

C

- Cabbarlı Cəfər ☞ 8
Camasf ☞ 136

D

Danko ☞ 25, 62, 84, 91, 141,
207, 248, 249, 267

Dara ☞ 97, 239

Dekart Rene ☞ 162, 163

Dilts Robert ☞ 71

E/Ə

Eko Umberto ☞ 52, 53

Enkidü ☞ 128, 246

Erikson Erik ☞ 33

Eynşteyn Albert ☞ 49, 50, 72

Əbu Turxan ☞ 73, 84, 178, 184,
188, 190, 225, 234

F

Fateh Sultan Məhməd ☞ 18,
26, 80, 87, 94, 102, 103, 116,
120, 219, 127, 132, 133, 137,
142, 151, 241

Fəraşanstran ☞ 136

Fərhad ☞ 201

Fəridun ☞ 136

Filip ☞ 102, 239

H

Hayy b. Yakzan ☞

Hegel ☞

Hermes ☞

Həllac Mənsur ☞

Həzrət Əli ☞

Hilmi Ziya Ülken ☞

Homer

Husserl Edmund ☞

Hz. Mehdi ☞

Hz. Məryəm ☞

X

Xəlilov Səlahəddin ☞

Xətai Şah İsmayıl ☞

İ

İbrahim peyğəmbər ☞

İsa Məsih ☞

İsgəndər Makedoniyalı ☞

J

Janna D`Ark ☞ 26, 27, 70, 80,
94, 95, 105, 121, 138, 180,
181, 242, 243

K

- Karolina Şleqel/Şelling ☞ 217, 253
Keyxosrov ☞ 136
Kiumart ☞ 136
Konfutsi ☞ 158
Kyerkeqor Seren ☞ 27, 44, 89, 97, 98, 125, 143, 144, 146, 152, 164, 193, 208, 218, 254

Q

- Qorki Maksim ☞ 62, 84, 248, 249
Qordi düyünü ☞ 130, 156, 185

L

- Leonardo da Vinçi ☞ 32, 53, 256
Lermontov Mixail Yuryeviç ☞ 27, 37, 60, 73, 90, 91, 93, 123, 138, 139, 141, 146, 147, 149, 150, 170, 202, 205, 207, 210, 212, 216, 222, 259
Lu Salome ☞ 217
Lütfullah Mütəllib (Lutpulla Mutallip) ☞ 107, 138, 261, 262

M

- Mahmud Şəbüstəri ☞ 133
Marks Karl ☞ 95
Məcnun ☞ 76, 201
Məhəmməd peyğəmbər ☞ 25, 29, 40, 41, 46, 47, 61, 103, 104, 105, 127, 131, 132, 134, 135, 192, 235, 237, 238, 240, 241
Mikayıl Müşfiq ☞ 8, 27, 100, 101, 203, 219, 222, 260
Mikelancelo ☞ 27, 96, 109, 255, 256
Misri Zu`n-Nun ☞ 137
Miyanəci Elnəlqüzat ☞ 27, 98, 142, 143, 145, 152, 181, 250
Motsart Volfqanq Amadey ☞ 36, 51, 221
Mövlana Cəlaləddin Rumi ☞ 58, 59, 92, 216
Müqəddəs Avqustin ☞ 66, 78
Müqəddəs Pyotr ☞ 104, 255
N
Nərgiz (Narsiss) ☞ 202, 203, 209
Nibelunqlar ☞ 25, 48, 110, 246, 247
Nitsşe Fridrix ☞ 89, 217

O

Odissey ☞ 25, 129
Odojevski Aleksandr ☞ 112

P

Paskal Blez ☞ 16, 17, 58, 59,
92, 252, 253
Peçorin ☞ 207, 212, 259
Pifaqor ☞ 136
Pikasso Pablo ☞ 36
Platon ☞ 75, 76, 77, 88, 136,
175, 176, 256
Plutarx ☞ 116, 130, 222
Prometey ☞ 62, 245, 246, 249
Puşkin Aleksandr Sergeyeviç
☞ 27, 112, 117, 138, 139,
148, 182, 222, 258, 259
Pyeta ☞ 96

R

Rafael Santi ☞ 27, 40, 51, 256
Rəsulzadə Məhəmməd Əmin
☞ 9
Rüştü Onur ☞ 70, 260, 261

S

Saltıkov-Şedrin Mixail ☞ 278
Salvador Dali ☞ 109
Saydis (Sidis) Uilyam ☞ 36,
37
Səfiyəddin Ərdəbili ☞ 127,
133
Siyavuş ☞ 9
Sokrat ☞ 158, 210
Stein Edith ☞ 54
Sultan Murad Xan ☞ 102, 103,
116, 120, 241
Sührəvərdi Əbu Həfs
Şihabəddin ☞ 132
Sührəvərdi Şihabəddin Şeyx
əl-İşraq ☞ 18, 27, 66, 72,
73, 77, 135, 136, 137, 141,
142, 155, 181, 183, 209, 218,
220, 222, 251

S

Şelling Frindrix ☞ 27, 75, 93,
110, 118, 124, 125, 126, 141,
144, 149, 152, 171, 191, 192,
198, 211, 215, 217, 218, 220,
223, 253
Şəmsəddin Lahici ☞ 127, 133
Şteyner Rudolf ☞ 162, 163

T

- Tesla Nikola ☞ 71
Təbrizi Şəms ☞ 59
Tolstoy Lev ☞ 9, 32, 47, 101,
214
Tusi Sərrac ☞ 114, 159

U

- Utnaşıtim/Zivsudra ☞ 128,
129

Y

- Yeremiya ☞ 25, 41, 42, 43, 46,
51, 60, 61, 87, 181, 236

Z

- Zevs ☞ 62, 102, 129, 245
Ziqfrid ☞ 48, 110, 247
Zülfüqar ☞ 104, 131, 156, 240
Zərdüşť ☞ 139

Mündəricat

<i>Ön söz</i>	3
<i>Giriş</i>	7
Yol ayrıcında: əbədiyyət, yoxsa maddiyyat?!	31
Natamamlıq sindromu və ya ruhumuzu dinləməyi bacarıyıqmi?.....	65
Qılınc, yoxsa qələm: axtarış və yaradıcılıq	115
Mən və cəmiyyət	157
Eşq və müqəddəslik duyğusu	197
<i>Nəticə</i>	227
Əlavələr.....	235
İstifadə olunmuş ədəbiyyat	265
Adların indeksi.....	275

Mətbəənin direktoru: *Elman Qasımov*

Dizayner: *Azər Aydın-----*

Çapa imzalanmışdır: 27.08.2019.

Formatı 60x90 1/16.

Həcmi 17,5 ç.v. Sifariş № 35. Tiraj 500

«Zərdabi Nəşr» MMC Nəşriyyat Poliqrafiya müəssisəsi

Tel: (012) 514-73-73, mob. (050; 070) 344 76 01

e-poçtu: zerdabi_em@mail.ru